

**Dochody
gospodarstw rolniczych
a konkurencyjność
systemu podatkowego
i ubezpieczeniowego**

INSTYTUT EKONOMIKI ROLNICTWA
I GOSPODARKI ŻYWNOŚCIOWEJ
PAŃSTWOWY INSTYTUT BADAWCZY

Dochody gospodarstw rolniczych a konkurencyjność systemu podatkowego i ubezpieczeniowego

Redakcja naukowa

dr inż. Joanna Pawłowska-Tyszko

Autorzy:

dr inż. Joanna Pawłowska-Tyszko

dr inż. Michał Soliwoda

KONKURENCYJNOŚĆ POLSKIEJ GOSPODARKI
ŻYWNOŚCIOWEJ W WARUNKACH GLOBALIZACJI
I INTEGRACJI EUROPEJSKIEJ

Warszawa 2014

Autorzy publikacji są pracownikami Instytutu Ekonomiki Rolnictwa i Gospodarki Żywnościowej – Państwowego Instytutu Badawczego

Pracę zrealizowano w ramach tematu: **Budżetowe podstawy poprawy konkurencyjności polskiego rolnictwa,**

w zadaniu: *Ubezpieczenia społeczne oraz opodatkowanie w rolnictwie – uwarunkowania i propozycje reform.*

Celem pracy było analizowanie uwarunkowań i zasad funkcjonowania systemu ubezpieczeniowego i podatkowego w rolnictwie pod kątem ich wpływu na zwiększenie efektywności i poprawę konkurencyjności sektora rolnego, w celu dokonania stosownych zmian w tych systemach.

Recenzent

prof. dr hab. Marian Podstawka

Korekta

Barbara Walkiewicz

Redakcja techniczna

Leszek Ślipki

Projekt okładki

AKME Projekty Sp. z o.o.

ISBN 978-83-7658-500-0

Instytut Ekonomiki Rolnictwa i Gospodarki Żywnościowej

– Państwowy Instytut Badawczy

00-950 Warszawa, ul. Świętokrzyska 20, skr. poczt. nr 984

tel.: (22) 50 54 444

faks: (22) 50 54 636

e-mail: dw@ierigz.waw.pl

<http://www.ierigz.waw.pl>

Spis treści

Wstęp	7
1. Polityka podatkowa i ubezpieczeniowa sektora rolnego	9
1.1. Uwarunkowania systemu podatkowo-ubezpieczeniowego rolnictwa	11
2. Wieloaspektowe ujęcie dochodu w teorii ekonomii, finansów i prawa podatkowego	12
2.1. Dochód w teorii ekonomii	13
2.2. Pojęcie dochodu podatkowego	17
3. Dochody gospodarstwa rolnego	22
3.1. Dochody gospodarstwa rolnego – ujęcie historyczne	25
3.2. Dochód rolniczy w ramach WPR – ujęcie FADN	28
3.3. Pojemność informacyjna dochodu – prospektywne i retrospektywne wykorzystanie w zarządzaniu finansami	37
4. Dochody gospodarstw rolniczych w wybranych krajach pozaunijnych (USA i Kanada) oraz unijnych (Niemcy)	43
4.1. Dochody gospodarstw rolniczych w USA	43
4.2. Dochody gospodarstw rolniczych w Kanadzie	48
4.3. Dochód gospodarstwa rolniczego na przykładzie rozwiązań niemieckich	54
5. Konkurencyjność podatkowa w perspektywie zmian systemu opodatkowania rolnictwa w Polsce	57
5.1. Konkurencyjność – problemy definiowania i pomiaru	58
5.2. Konkurencja podatkowa – podatkowe uwarunkowania rozwoju gospodarstw rolnych	64
5.3. Konkurencyjność systemów podatkowych w wybranych krajach UE	66
5.4. Konkurencyjność systemów podatkowych w opinii polskich rolników indywidualnych	75
6. Systemy ubezpieczeń społecznych w rolnictwie z perspektywy konkurencyjności – wybrane aspekty	89
6.1. Ubezpieczenia społeczne – aspekty behawioralne	89
6.2. Ubezpieczenia społeczne w wybranych krajach spoza UE (USA, Kanada) – przegląd rozwiązań	95
6.3. Innowacyjność jako determinanta konkurencyjności ubezpieczeń społecznych	102
Podsumowanie	106
Literatura	110

Wstęp

W każdym państwie władza publiczna wykorzystuje do realizacji swojej polityki określone zasoby finansowe, gromadzone w ramach prowadzonej polityki fiskalnej. Głównym zbiorem instrumentów fiskalnych jest system podatkowy i ubezpieczeniowy, za pomocą którego państwo gromadzi środki niezbędne dla prawidłowego funkcjonowania i realizacji funkcji społeczno-gospodarczych. Dobry system podatkowy powinien stymulować aktywność podmiotów rynkowych i wzrost gospodarczy, a jednocześnie ograniczać i eliminować zjawiska, które są społecznie i ekonomicznie szkodliwe. System ubezpieczeniowy powinien być natomiast gwarantem bezpieczeństwa socjalnego społeczeństwa. W większości krajów europejskich ciężar tych obowiązków spada na państwo.

Podstawowym elementem wpływającym na kształt polityki podatkowej i ubezpieczeniowej są dochody powstające w ramach prowadzonej działalności gospodarczej. Są one bowiem jednym z najistotniejszych czynników kształtujących sytuację społeczno-ekonomiczną podmiotów gospodarczych, która w istocie przekłada się na poziom rozwoju gospodarczego danego kraju. Osiąganie dochodów stanowi warunek trwania i rozwoju jednostek. Ich wysokość wyznacza ramy decyzyjne podmiotów w zakresie realizowanych rozmiarów produkcji, bieżącej konsumpcji i oszczędności, a co za tym idzie poziomu zaspokojenia potrzeb. Dochody są więc czynnikiem niezbędnym do funkcjonowania nie tylko podstawowych jednostek gospodarczych, ale również i państwa.

Konkurencyjność stanowi istotny element polityki rynkowej każdego państwa. Jest ona zjawiskiem pożądanym, ponieważ wywiera zasadniczy wpływ na rozwój gospodarczy każdego kraju. Stanowi bowiem „siłę napędową” innowacji, kreatywności czy też postępu technicznego i technologicznego. W dobie globalizacji w większości krajów zaznacza się zjawisko konkurencji podatkowej, które przejawia się między innymi w tworzeniu odpowiednich warunków prawno-podatkowych prowadzących do zdobycia przewagi w obszarze podatków i ubezpieczeń zarówno na rynku krajowym, jak i zagranicznym. Regulacje prawne tworzące ramy funkcjonowania podmiotów gospodarczych mają istotny wpływ na siłę rynkową i rozwój przedsiębiorstw. Odpowiednia konstrukcja systemów podatkowych i ubezpieczeniowych sprzyja nie tylko uzyskaniu przewagi konkurencyjnej, ale pozwala również na realizację założonych celów społeczno-gospodarczych w każdym państwie.

Celem prowadzonych w roku 2014 badań było analizowanie uwarunkowań i zasad funkcjonowania systemu ubezpieczeniowego i podatkowego w rolnictwie pod kątem ich wpływu na zwiększenie efektywności i poprawę konkurencyjności sektora rolnego, w celu dokonania stosownych zmian w tych systemach. Celami szczegółowymi były: (1) przegląd sposobów obliczania docho-

dów rolniczych w różnych krajach, (2) uwypuklenie różnic między dochodem podatkowym i rachunkowym oraz określenie wpływu szczególnych rozwiązań na wysokość obciążeń podatkowych, (3) wskazanie czynników mających wpływ na konkurencyjność systemów podatkowego i ubezpieczeniowego.

Do realizacji celu posłużono się studiami literaturowymi, analizą danych pierwotnych, pochodzących z wywiadów przeprowadzonych na podstawie kwestionariuszy ankiety, oraz danych pochodzących ze statystyki masowej polskiej i zagranicznej.

1. Polityka podatkowa i ubezpieczeniowa sektora rolnego

Polityka podatkowa i ubezpieczeniowa jest jednym z głównych elementów polityki społeczno-gospodarczej, a jej głównym zadaniem jest zagwarantowanie możliwości realizacji celów społecznych i gospodarczych. Wśród narzędzi umożliwiających ich realizację wymienia się między innymi stawki podatkowe, składki ubezpieczeniowe, ulgi, zniżki i zwolnienia. Powodzenie realizacji tych polityk zależy od formy oraz kształtu poszczególnych konstrukcji podatkowych i ubezpieczeniowych. Właściwe ich konstruowanie wymaga jednak wnikliwej analizy już istniejących rozwiązań, rozpoznania sytuacji społeczno-gospodarczej poszczególnych grup społecznych, czy też uwzględnianie podstawowych zasad opodatkowania. Wiedza ta pozwala na konstruowanie systemów adekwatnych do istniejących uwarunkowań w danym państwie i sytuacji ekonomicznej podatników. Władze ustawodawcze, konstruując systemy podatkowe i ubezpieczeniowe stają przed wieloma problemami. Polegają one z jednej strony na konieczności sfinansowania stale wzrastających potrzeb obywateli w dostarczaniu przez państwo dóbr i usług publicznych, co wymusza konieczność zwiększania wydajności fiskalnej podatków. Z drugiej zaś wyzwaniem stają się problemy związane z koniecznością stosowania takich rozwiązań systemów, które pozwalają na rozwój gospodarczy określonych sektorów. Nie dziwi zatem polityka podatkowa i ubezpieczeniowa uprzywilejowująca określone grupy obywateli czy też sektory gospodarki.

Zakres przywilejów kierowanych w ramach systemu podatkowego i ubezpieczeniowego do rolnictwa wynika ze szczególnych uwarunkowań gospodarczych, społecznych i historycznych tego sektora. Istotnymi czynnikami przemawiającymi za funkcjonowaniem odrębnych rozwiązań prawnych są m.in.:

- naturalny przymus konsumpcji żywności. Państwo jest zobligowane do zapewnienia swoim obywatelom podstawowych warunków bytowych, stąd rolnictwo zostało uznane za strategiczny sektor w tym obszarze;
- naturalne ograniczenia produkcji rolnej, powodujące niekonkurencyjność w stosunku do innych sektorów i dysproporcje dochodów rolniczych w relacji do dochodów spoza rolnictwa, takie jak:
 - ograniczoność i brak mobilności czynnika ziemi,
 - przyrodnicze uwarunkowania powodujące przesunięcia w czasie pomiędzy ponoszonymi nakładami i generowanymi przychodami – długi okres zwrotu kapitału,
 - silniejsze niż w jakimkolwiek innym sektorze uzależnienie od warunków atmosferycznych i glebowych, przesądzające o efektywności produkcji rolnej;
- realizacja funkcji znacznie wykraczających poza obowiązki produkcji żywności.

Warunki te przesądzają o charakterze i rodzaju podejmowanej produkcji rolniczej, a ich zmienność sprawia, że nie da się przewidzieć efektów procesów produkcyjnych w rolnictwie. W tym kontekście prowadzenie działalności rolniczej wiąże się ze znacznie większym stopniem niepewności niż działalność w innych branżach i zmniejsza skłonność sektora do podejmowania inwestycji stanowiących siłę napędową rozwoju gospodarczego. Takie uwarunkowania powodują więc konieczność retransferu nadwyżki do rolnictwa i zasadność wsparcia w postaci specjalnych, uprzywilejowujących ten sektor systemów finansowych. Zakres przywilejów kierowanych za pomocą systemu podatkowego i ubezpieczeniowego do rolnictwa jest wyznacznikiem jego konkurencyjności.

Kraje Unii Europejskiej posiadają różne systemy podatkowe, mimo że władze różnych państw realizują podobne zadania publiczne. To zróżnicowanie podatkowe jest wynikiem suwerennych decyzji państw co do realizacji przyjętych celów społeczno-gospodarczych. W kontekście zróżnicowania podatkowego toczy się szereg dyskusji ekonomistów i polityków. Powszechne są dwa odmienne poglądy. Według pierwszego zróżnicowanie systemów podatkowych jest niekorzystne, generuje dodatkowe koszty transakcyjne i prowadzi do niezdrowej konkurencji podatkowej¹. Drugi pogląd uznaje zróżnicowanie podatkowe za korzystne, bowiem prowadzi ono do racjonalizacji wydatków publicznych i odzwierciedla przewagi, jakie mają poszczególne kraje unijne w atrakcyjności przyciągania czynników produkcji². Niezależnie od tych poglądów funkcjonowanie odrębnych systemów podatkowych jest powszechną praktyką unijną, która prowadzi do zdobycia przewag konkurencyjnych na szczeblu międzynarodowym. System podatkowy może być źródłem uzyskania trwałej przewagi konkurencyjnej, która jest wynikiem nie tylko posiadanych zasobów i kompetencji, ale szczególnych warunków funkcjonowania danego sektora czy państwa.

Konkurencja podatkowa to również wybór podstawy opodatkowania oraz sposób jej obliczania. Najczęściej wyznacznikiem ekonomicznych efektów gospodarowania jest dochód, który z punktu widzenia prawa podatkowego stanowi najpowszechniejszą podstawę opodatkowania działalności gospodarczej. Należy jednak zauważyć, że jednym z elementów wpływających na wielkość podatków dochodowych jest metodologia obliczania dochodu podatkowego, który może

¹ G. Zodrow, P. Mieszkowski, *Pigou, Tiebout, property taxation, and the underprovision of local public goods*, Journal of Urban Economics, vol. 19., 1986, s.356-370; J. Wilson, *Theories of tax competition*, National Tax Journal, vol 52, 1999, s. 269-304.

² J. Wilson, D. Wildasin, *Capital Tax Competition: bane or boon*, Journal of Public Economics, vol. 88., 2004, s.1065-1091, E. Mendoza, L. Tesar, *Why hasn't tax competition triggered a race to the bottom? Some quantitative lessons from the EU*, Journal of Monetary Economics, vol. 52, 2005, s. 163-204; R. Baldwin, P. Krugman, *Agglomeration, integration and tax harmonisation*, European Economic Review, vol. 48, 2004, s. 1-23.

stanowić źródło konkurencyjności podmiotów gospodarczych zarówno na szczeblu krajowym, jak i międzynarodowym.

W krajach Unii Europejskiej istnieje szereg licznych sposobów obliczania dochodowości gospodarstw, począwszy od prostych metod szacunkowych, a skończywszy na metodach wywodzących się z rachunkowości finansowej. Stąd też wybór metody obliczania dochodów do opodatkowania może mieć istotny wpływ na kształtowanie przewag konkurencyjnych w sektorze rolnictwa.

1.1. Uwarunkowania systemu podatkowo-ubezpieczeniowego rolnictwa

System podatkowy gospodarstw rolnych powinien być tak skonstruowany, aby z jednej strony mógł realizować cztery podstawowe funkcje: fiskalną, regulacyjną, bodźcową i kontrolną, z drugiej zaś – uwzględniać określone uwarunkowania procesów ekonomiczno-finansowych występujących w gospodarstwach. Polityka podatkowa krajów UE jest suwerenna, ma charakter narodowy i może być indywidualnie modelowana w zależności od potrzeb i poziomu rozwoju danej gospodarki³. Oznacza to, że polityka podatkowa krajów UE nie ma jednolitego charakteru i staje się w wielu przypadkach źródłem konkurencyjności na szczeblu międzynarodowym.

W większości analizowanych krajów europejskich źródłem podatku z gospodarstw rolnych jest dochód, rzadziej majątek. Biorąc pod uwagę możliwość przyjęcia różnej podstawy opodatkowania, można wyodrębnić trzy typy podatku rolnego: podatek majątkowy, podatek przychodowy i podatek dochodowy⁴.

Podatek majątkowy stanowi najstarszą historycznie formę podatku rolnego i oparty jest na znamionach zewnętrznych (ilość i jakość gruntu) świadczących o wielkości posiadanego majątku gospodarstwa. W podatku tym wielkość obciążenia uzależniona jest od areалу gruntów ornych. Doskonalszą formą podatku majątkowego jest podatek wymierzany od wartości poszczególnych składników majątkowych przedsiębiorstwa, z wyłączeniem tych, które nie służą działalności rolniczej.

Podatek przychodowy w rolnictwie nawiązuje do pożytków odnoszonych z tytułu posiadania i uprawiania gruntów. Podstawą jego naliczania jest przychód brutto, czyli wszystkie pożytki, bez uwzględniania nakładów poniesionych na ich osiągnięcie. Podatek ten jest stosunkowo prosty w stosowaniu, nie nawiązuje on jednak do sytuacji ekonomicznej podatnika i niezależnie od tego, czy rolnik osiąga nadwyżkę, czy też nie, z tytułu prowadzonej działalności musi on zostać odprowadzony.

³ L. Goraj, J. Naneman, M. Zagórski, *Uwarunkowania i konsekwencje opodatkowania rolnictwa w Polsce*, Forum Inicjatyw Rozwojowych, Warszawa 2014.

⁴ M. Pohorille, *Ceny i dochody w rolnictwie*, PWRiL, Warszawa 1972.

Podatek dochodowy opiera się z kolei na kategorii dochodu. Ustalenie wielkości faktycznie osiągniętego dochodu jest możliwe na podstawie zapisów księgowych prowadzonych w tym gospodarstwie lub na podstawie norm szacunkowych ustalanych przez państwo. Ustalenie dochodów na podstawie zapisów księgowych jest bardziej precyzyjne i sprawia, że ciężar opodatkowania rozkłada się odpowiednio do zdolności podatników do ponoszenia ciężarów podatkowych. Podatki dochodowe są więc wrażliwe na zmiany dochodów i poziom bezrobocia.

Większość ekonomistów uważa, że najwłaściwszą formą podatku rolnego jest podatek dochodowy. Stąd też w większości krajów UE podstawę opodatkowania stanowi dochód netto, rozumiany jako dochód z działalności rolniczej, otrzymany po odjęciu od przychodów kosztów związanych z tą produkcją. Szczegółowe rozwiązania ustawodawcze w poszczególnych krajach wpływają jednak na zróżnicowanie zasad ustalania podstawy opodatkowania dochodów rolniczych, których wysokość w sposób istotny wpływa na wielkość obciążeń podatkowych oraz szczegółowy zakres stosowanych ulg i zwolnień. Zakres przedmiotowy podatku dochodowego jest określany poprzez zdefiniowanie dochodu, który zdaniem wielu ekonomistów uważany jest za jeden z najlepszych przedmiotów opodatkowania⁵.

2. Wieloaspektowe ujęcie dochodu w teorii ekonomii, finansów i prawa podatkowego

Nie ma takiej dziedziny życia ludności, na którą nie oddziaływałyby dochody. Dochody wpływają bowiem na skłonność ludzi do kontynuowania dotychczasowego trybu życia, podnoszenia standardu stopy życiowej, czy też zaprzestania świadczenia pracy i poszukania nowych miejsc zatrudnienia. Stanowią tym samym ważny wyznacznik zamożności oraz czynnik warunkujący zaspokojenie potrzeb jednostek. Zróżnicowanie dochodów ma istotny wpływ na wielkość występujących w społeczeństwie nierówności społecznych. Uznawany jest także za jeden z najważniejszych czynników motywujących do pracy. Wysokość dochodów w danym kraju w sposób istotny wpływa na krajową konsumpcję, która stanowi ważny bodziec rozwoju gospodarczego. Ma ona również istotne znaczenie dla pozycji konkurencyjnej kraju na arenie międzynarodowej.

Funkcjonujące w różnych dyscyplinach naukowych pojęcia dochodu nie są tożsame, pomimo istnienia ogólnej (tej samej) reguły wyznaczania jego wielkości (przychody pomniejszone o koszty). Dotyczy to m.in. ekonomii, rachunkowości i prawa, zwłaszcza prawa podatkowego, które w odmienny sposób de-

⁵ A. Gomułowicz, J. Małecki, *Podatki i prawo podatkowe*, wyd. 4, Ars Boni i Aequi, Poznań 2000, s. 59-60.

finiują poszczególne składniki dochodu. Najogólniej rzecz ujmując, dochód w ekonomii oznacza dodatnią różnicę pomiędzy przychodami ekonomicznymi (rzeczywiście poniesionymi) a wszystkimi wydatkami poniesionymi przez dany podmiot. Dochód podatkowy jest natomiast kategorią umowną, każdorazowo ustalaną normatywnie, i wyraża nadwyżkę przychodów podatkowych nad podatkowymi kosztami ich uzyskania. Zdaniem R. Zielińskiego przyjęcie takiego rozwiązania oznacza, iż dochodu podatkowego w żaden sposób nie można utożsamiać z dochodem w sensie ekonomicznym, który dla celów podatkowych nie ma praktycznego zastosowania. Zdarzyć się może bowiem taka sytuacja, w której u danego podatnika powstanie dochód ekonomiczny, natomiast dochód podatkowy w ogóle nie wystąpi⁶. Stąd przy prognozowaniu zmian w systemach podatkowych, ich porównywaniu na poziomie międzynarodowym istotne jest rozpoznanie różnic, jakie determinują powstawanie dochodu ekonomicznego i podatkowego.

2.1. Dochód w teorii ekonomii

Pojęcie dochodu pojawiło się w literaturze europejskiej na przestrzeni XVI i XVII w. Początkowo było używane dla określania wpływów pieniężnych otrzymywanych z wymiany towaru. Następnie, na skutek intensyfikacji stosunków handlowych, pojawieniu się nowych klas społecznych oraz nowej organizacji państwa i jego administracji, przeniesione zostało na grunt prawa finansowego. Rozwój cywilizacji początków XIX wieku doprowadził do wykształcenia ogólnego pojęcia dochodu podatkowego. Stąd pojęcie dochodu jest nie tylko kategorią finansową, ale również kategorią, która ściśle zdominowała prawo podatkowe, a także teorię podatków wraz z praktyką skarbową.

Dochód stanowi jedną z podstawowych kategorii ekonomicznych wykorzystywanych do analiz na poziomie mikro- (m.in. w ścieżce ekspansji dochodowej, krzywych Engla, efekcie dochodowym zmiany ceny dobra), jak również makro- (rachunki narodowe). Stąd w ekonomii dochód stanowi dodatni rezultat zastosowania w procesie gospodarowania czynników wytwórczych, takich jak: ziemia, praca, kapitał rzeczowy i finansowy. Oznacza to, że z ekonomicznego punktu widzenia dochód oznacza wszelkie wpływy osiągnięte przez jednostkę gospodarującą w oznaczonym czasie, po potrąceniu wszystkich kosztów ich uzyskania. Dochód odzwierciedla zatem nadwyżkę ekonomiczną uzyskaną przez dany podmiot w wyniku dokonywania określonych czynności, która służy zaspokajaniu jego potrzeb konsumpcyjnych oraz realizacji celów inwestycyjnych. Dochody są więc materialną podstawą egzystencji każdej jednostki go-

⁶ R. Zieliński, *Pojęcie dochodu podatkowego*, PiP 2009/10/48-56, [www. lex.pl](http://www.lex.pl).

spodarczej i społecznej. Zdaniem S. Smyczka⁷ znaczenie dochodów wynika z kilku przesłanek. Po pierwsze są one głównym, wymiernym czynnikiem określającym popyt i spożycie. Po wtóre dochody oddziałują na zachowanie podmiotów rynkowych znacznie wcześniej niż inne czynniki ekonomiczne (np. cena). Co więcej, wpływają pośrednio na zmiany innych zmiennych, np. cen czy zjawisk demograficznych. Są one również gwarantem rozwoju i bezpieczeństwa socjalnego jednostek gospodarczych.

W przypadku przedsiębiorstw *sensu largo*, czyli podmiotów dopuszczonych przez prawo do prowadzenia działalności gospodarczej, mamy do czynienia z kategorią zysku⁸ jako podstawową kategorią finansową. Choć zasadniczym celem gospodarki finansowej współczesnych przedsiębiorstw jest dążenie do rozwoju i zwiększanie wartości, prowadzące do pomnażania korzyści dla właścicieli (wspólników, udziałowców, akcjonariuszy), to wiązkę zamierzeń i priorytetów należy analizować biorąc po uwagę rodzaj perspektywy czasowej⁹. W rezultacie, z punktu widzenia mikroprzedsiębiorstwa cel wiązał się będzie z dążeniem do uzyskania nadwyżki finansowej, która zapewnia pokrycie bieżącej konsumpcji, a także stwarza możliwości rozwojowe przedsiębiorstwa¹⁰. Inaczej sytuacja wygląda w spółkach kapitałowych¹¹, w których istotne jest wypracowanie premii (w formie dywidendy) dla „użyczających” kapitał. Reasumując, skala działalności danego podmiotu gospodarczego, a w ślad za nią, zazwyczaj forma prawno-organizacyjna determinują cele przedsiębiorstwa w ujęciu długoterminowym, jak i krótkoterminowym. W każdym jednak przypadku organizacja gospodarcza ukierunkowana jest do wypracowania pewnej nadwyżki ekonomicznej.

⁷ S. Smyczek, *Racjonalność gospodarowania dochodami w polskich gospodarstwach domowych*, Wydawnictwo Akademii Ekonomicznej w Katowicach, Katowice 2005, s. 9-10.

⁸ Zysk jest kategorią wykorzystywaną w mikroekonomicznych rozważaniach dotyczących teorii przedsiębiorstwa. Wypada tu podkreślić, że zysk ekonomiczny (nadzwyczajny) stanowi różnicę między całkowitymi przychodami przedsiębiorstwa (jego utargiem), a *ekonomicznym kosztem całkowitym, obejmującym także koszt alternatywny* (np. wykorzystania kapitału). E. Czarny, *Mikroekonomia*, Polskie Wydawnictwo Ekonomiczne, Warszawa 2006, s. 121-122. Zysk ekonomiczny w większym stopniu niż jego odpowiednik w sprawozdawczości finansowej (zysk księgowy) uzasadnia sens funkcjonowania podmiotu gospodarczego.

⁹ P. Pluskota, R. Rumiński, *Elementy finansów przedsiębiorstw*, [w:] *Elementy finansów i bankowości*, pr. zbior. pod red. S. Flejterskiego i B. Świeckiej, CeDeWu, Warszawa 2007, s. 343.

¹⁰ P. Pluskota, R. Rumiński, *Elementy...*, op. cit., s. 343-344.

¹¹ W sektorze rolnym występują również gospodarstwa w formie osób prawnych. Szczegółowe analizy dotyczące udziału tych podmiotów w sektorze rolnym zawiera opracowanie: W. Dzun, *Zmiany strukturalne w gospodarstwach osób prawnych w okresie przed- i poakcesyjnym (lata 1996-2010)*, Zagadnienia Ekonomiki Rolnej, nr 3, Warszawa 2014.

Zjawiska finansowe w rodzinnych gospodarstwach rolniczych są dosyć złożone. Wynika to z faktu, że te podmioty są traktowane w statystyce GUS jako „gospodarstwa domowe”, z drugiej strony orientacja prorynkowa gospodarstwa wskazuje na przedsiębiorczy charakter produkcji rolnej, szczególnie widoczny w gospodarstwach towarowych, znajdujących się w polu obserwacji FADN¹². Konsekwencją nieustalonego – do tej pory – statusu prawnego gospodarstwa rolniczego (czego przykładem jest różnorodność definicji legalnych „gospodarstwa rolnego”¹³) jest swobodne traktowanie tych podmiotów w zależności od potrzeb ustawodawcy (np. systemów ubezpieczeń społecznych, prawa cywilnego, ustroju rolnego). Finanse gospodarstw domowych, nazywane też, raczej niesłusznie, finansami osobistymi, oddziałują na analizę zjawisk gospodarczych w podmiotach sektora rolnego, niemających osobowości prawnej¹⁴.

D. Korenik i S. Korenik uważają, że bez względu na rodzaj podmiotu gospodarczego warunkiem jego przetrwania jest „posiadanie siły dochodowej”. W przypadku ogółu przedsiębiorstw przez „siłę dochodową” rozumie się zdolność do generowania zysków, natomiast dla reszty podmiotów zasadniczym kryterium jest „zdolność do osiągania dochodów”. W konsekwencji kategoria dochodu/zysku jest „centralna” w finansach¹⁵.

S. Flejterski, wymieniając typy decyzji finansowych podejmowanych w gospodarstwie domowym, zwraca uwagę na decyzje związane z konsumpcją

¹² Jest to kwestia dosyć dyskusyjna i nierozstrzygnięta. Przykładowo B. Świecka uważa „finanse rolników indywidualnych”, obok „finansów osób prywatnych” i „finansów przedsiębiorców indywidualnych”, jako składową nowej subdyscypliny „finanse gospodarstw domowych”; por. B. Świecka, *Elementy finansów gospodarstw domowych*, [w:] *Elementy finansów i bankowości*, pr. zbior. pod red. S. Flejterskiego i B. Świeckiej, CeDeWu, Warszawa 2007, s. 383. Ponadto, jak zauważa K. Jajuga, podział na poszczególne dyscypliny szczegółowe finansów jest dosyć płynny, czego przykładem są przedsiębiorstwa „wypełniające funkcje do tej pory realizowane przez podmioty sektora publicznego”, K. Jajuga, *Elementy nauki o finansach. Kategorie i instrumenty finansowe*, Polskie Wydawnictwo Ekonomiczne, Warszawa 2007, s. 16. K. Jajuga wskazuje, że jednym z obiektów zainteresowań finansów przedsiębiorstw są m. in. małe i średnie firmy (MŚP).

¹³ Zaskakujące jest, że w prawie unijnym (Traktat Rzymski, a także prawo wtórne) nie została wypracowana jednolita definicja „gospodarstwa rolnego”; por. A. Jurcewicz, *Wspólna Polityka Rolna Unii Europejskiej*, [w:] *Prawo rolne*, pr. zbior. pod red. P. Czechowskiego, Wyd. LexisNexis, Warszawa 2013, s. 72.

¹⁴ Jak zauważają D. Korenik i S. Korenik, przedmiotem rozważań finansów gospodarstw domowych stały się także mikrofinanse (*microfinance*), rozpatrujące zjawiska pieniężne człowieka „niesposiadającego zasobów gwarantujących zaspokojenie potrzeb”; por. D. Korenik, S. Korenik, *Podstawy finansów*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2004, s. 17. Koncepcja mikrofinansów może mieć zastosowanie w przypadku gospodarstw o niskiej sile ekonomicznej, o ograniczonym stopniu towarowości, będących obiektem zainteresowań polityki rozwoju obszarów wiejskich.

¹⁵ D. Korenik, S. Korenik, *Podstawy finansów*, op. cit., s. 82.

i oszczędnościami, które są najściślej powiązane z zarządzaniem dochodem rodziny¹⁶. Ogół decyzji finansowych w gospodarstwie domowym zapada w warunkach ryzyka, a także ignorancji (co wynika z braku dostatecznej wiedzy podmiotów). Zgodnie z ujęciem „nowej ekonomii rodziny” rodzina stała się agentem decyzji ekonomicznych jako „wieloaspektowa jednostka produkcyjna, maksymalizująca funkcje produkcji, w przypadku której nakładami są dobra rynkowe, czas, kwalifikacje i wiedza poszczególnych jej członków”¹⁷. W przypadku rodzinnego gospodarstwa rolniczego podejmowanie decyzji dotyczących zasobów finansowych jest niezwykle złożone¹⁸. Najczęściej analizie poddawane są struktura i wielkość dochodów, w tym:

- „dochodów bieżących – tzn. z pracy i działalności gospodarczej na własny rachunek, a także z wynajmu,
- dochodów przekazanych – darowizny i spadki,
- pozostałych dochodów – odsetki, dywidendy i różnice kursowe”¹⁹.

Dochód pieniężny jest szczególnie ważną kategorią z punktu widzenia budżetowania w domowych gospodarstwach domowych. Można ją ustalić prowadząc zestawienie przepływów pieniężnych²⁰.

Dochód można też rozpatrywać na poziomie pojedynczego decydenta ekonomicznego. W tym przypadku przydatne może być podejście eksperymentalne, wykorzystywane w praktyce badań empirycznych przez psychologię ekonomiczną/finansową²¹.

¹⁶ S. Flejterski, *Metodologia finansów. Podręcznik akademicki*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2007, s. 93.

¹⁷ S. Flejterski, *Metodologia finansów...*, op. cit, s. 94, [za:] M. Blaug, *Metodologia ekonomii*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 1995, s. 322.

¹⁸ R. Gasson i E. Errington wymieniają szereg uwarunkowań o charakterze socjologicznym (m.in. konieczność uwzględnienia faz cyklu życia rodziny, międzypokoleniowe transfery), czy wręcz psychologicznych (m.in. wybór „mentalnej” stopy dyskontowej) w przypadku gospodarstw rolniczych; pracę Gassona i Erringtona można uznać za bardzo kompleksowe studium farmy rodzinnej; por. R. Gasson, E. Errington, *The Family Farm Business*, CAB International, Oxon 1993. Na osobliwości gospodarstw rodzinnych w polskiej literaturze ekonomiczno-rolniczej zwracają uwagę m.in. F. Tomczak, J.St. Zegar, A. Czyżewski, A. Kowalski.

¹⁹ E. Bogacka-Kisiel, *Gospodarstwo domowe jako podmiot gospodarczy*, [w:] *Finanse osobiste. Zachowania – produkty – strategie*, pr. zbior. pod red. E. Bogackiej-Kisiel, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2012, s. 21.

²⁰ M. Kisiel wymienia, że zestawienie przepływów pieniężnych powinno być prowadzone w sposób bieżący, ponadto taka ewidencja powinna zawierać też wszystkie wpływy i wydatki, zestawienie *Cash Flow* powinno charakteryzować „uporządkowanie”; M. Kisiel, *Pieniądz a finanse gospodarstwa domowego*, [w:] *Finanse osobiste. Zachowania – produkty – strategie*, pr. zbior. pod red. E. Bogackiej-Kisiel, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2012, s. 99.

²¹ Uchylone zostaje tu założenie, że agent decyzji ekonomicznych postępuje jako *homo economicus*. Eksplorowane są w większym stopniu anomalie wskazujące brak racjonalności ekonomicznej w postępowaniu decydenta. Biorąc pod uwagę większość dotychczasowych badań

Reasumując, kategoria dochodu jako nadwyżki ekonomicznej w gospodarstwach domowych (w tym: rodzinnych gospodarstwach rolniczych) ma znaczenie fundamentalne z punktu widzenia podstawowych decyzji ekonomicznych, a także zarządzania finansami. W przypadku gospodarstw osób prawnych kluczową kategorią jest zysk z perspektywy sprawozdawczości finansowej.

Dochód, zdaniem wielu ekonomistów, jest najlepszym przedmiotem opodatkowania²². Po raz pierwszy zaczął być traktowany w ten sposób w roku 1799 w Anglii, natomiast upowszechnił się w Europie dopiero w drugiej połowie XIX wieku. Wraz z potrzebą opodatkowania dochodu pojawiało się jednak szereg problemów odnoszących się do istoty dochodu do opodatkowania.

2.2. Pojęcie dochodu podatkowego

Dochód podatkowy jako kategoria prawna stanowi jedno z najbardziej spornych zagadnień w nauce prawa finansowego, w tym podatkowego. Zasadniczym problemem w jego precyzyjnym określeniu jest abstrakcyjność tego pojęcia²³, bowiem o jego ostatecznym kształcie każdorazowo decydują organy władzy ustawodawczej w procesie stanowienia prawa podatkowego. Taka sytuacja sprawia, iż dochód podatkowy nie jest dochodem rzeczywistym, został sformułowany wyłącznie na potrzeby wymiaru podatku dochodowego, co różni go od pojęcia dochodu funkcjonującego w naukach ekonomicznych. Przyczyny tego stanu to racjonalne uproszczenie w ustalaniu podstawy opodatkowania i podatku oraz realizowana polityka społeczno-gospodarcza różnicująca podejście do dochodów z różnych źródeł przychodów. Dodać należy, że pojęcie dochodu rzeczywistego na potrzeby opodatkowania jest nieprzydatne, ze względu na różny katalog kosztów potrącalnych i niepotrącalnych, a także obszerny zbiór przychodów zwolnionych z opodatkowania.

Spory co do zakresu ogólnego pojęcia dochodu podatkowego przyczyniły się do wyodrębnienia różnych teorii dochodu, które można ująć w następujące grupy:

1. Teorie dochodu w wąskim znaczeniu (*sensu stricto*), do których zalicza się:
 - a) teorię periodyczności dochodu, reprezentowaną przez A. Wagnera,
 - b) teorię funduszu konsumpcyjnego (tzw. konsumpcyjna, celowościowa), której głównym przedstawicielem był G. von Schmoller,
 - c) teoria źródeł, którą reprezentowali B. Fuisting i F Guth,

związanych z finansami sektora rolnego, jest to podejście relatywnie rzadko wykorzystywane; por. M. Soliwoda, *Podejście behawioralne i eksperyment ekonomiczny w finansach rolnictwa*; *Zagadnienia Ekonomiki Rolnej*, nr 1, 2014.

²² A. Gomułowicz, J. Małecki, *Podatki ... op.cit.*, s. 59-60

²³ A. Krzyżanowski, *Nauka skarbowości*, Wydawnictwo Fiszer i Majewski, Poznań 1932, s. 120.

- d) teoria rodzajów przychodów (tzw. produkcyjna) z jej głównym przedstawicielem W. Roscherem.
2. Koncepcje dochodu w szerokim znaczeniu (*sensu largo*), do której zalicza się:
- a) teorię czystego przyrostu majątku (inaczej teoria przyrostu majątku netto),
 - b) koncepcja dochodu Haiga-Simonsa.
3. Współczesne koncepcje dochodu
- a) koncepcja dochodu F. Neumarka,
 - b) teoria Hallera,
 - c) teoria dochodu rynkowego.

Wspólną cechą koncepcji w wąskim znaczeniu było to, iż pojęcie dochodu nawiązywało do źródła jego pochodzenia. Zgodnie z teorią periodiczności za dochód uważano powtarzający się regularnie czysty przychód z pewnego, trwałego źródła zarobkowego, należący prawnie i faktycznie do danej osoby, łącznie z korzyściami wartościowymi i możliwościami korzystania z majątku tej osoby. Jak podkreśla J. Zdzitowiecki²⁴, o istocie dochodu według A. Wagnera decydowały takie cechy, jak: osobisty charakter dochodu, powtarzające się regularnie co pewien czas wpływy, z których dochód pochodził, stałe źródło jego uzyskania oraz legalność pochodzenia. Do ustalania dochodu nie były brane wszelkie przyrosty (spadki, darowizny) i straty majątku.

Zgodnie z teorią funduszu konsumpcyjnego pod pojęciem dochodu należy rozumieć ogół dóbr, korzyści, świadczeń, corocznie powstających jako wynik pracy lub z majątku określonych podmiotów, które mogą go zużyć na swoje utrzymanie bądź przeznaczyć na powiększenie majątku. Do przesłanek, które przesadzały o istocie tak uożsamianego dochodu zaliczono:

- rodzaj wpływów – dochód stanowiły tylko te wpływy, które mogły zostać zużyte w danym czasie, bez pomniejszania dotychczasowego majątku,
- sposób wykorzystania dochodu – uzyskany dochód mógł być wykorzystany w pierwszej kolejności na zaspokojenie potrzeb jednostki, dopiero pozostała część mogła być przeznaczona na cele inwestycyjne,
- stałe źródło, z którego pochodził dochód (praca lub majątek),
- regularny sposób powstawania dochodu,
- legalny sposób jego uzyskania.

Najbardziej znaną koncepcją dochodu była teoria źródeł. Jej autorzy za dochód uważali tylko takie wpływy uzyskiwane przez jednostkę, których źródło było stałe. Wszelkie inne wpływy, które pozyskiwano sporadycznie (spadki, darowizny, ze sprzedaży majątku), nie mieściły się w istocie badanego pojęcia. Modyfikacją teorii źródeł była teoria produkcyjna, która za dochód uznawała

²⁴ J. Zdzitowiecki, *Pojęcie dochodu w polski podatku dochodowym*, wyd. Gebethner i Wolff, Poznań 1939, s. 12-16.

wyłącznie wpływy pochodzące przede wszystkim z działalności gospodarczej, produkcyjnej. Konsekwencją takiego ujęcia była konieczność dokładnego określenia, jakie rodzaje działalności gospodarczej uznawano za produkcyjne, a ich rezultaty – za dochody. W nurcie takiego rozumienia dochodu wypowiadali się również polscy ekonomiści. Na uwagę zasługują m.in. poglądy H. Radziszewskiego, który dochodem określał powtarzalne wpływy powodujące wzrost majątku podatnika, wyrażone w pieniądzu, pochodzące z czynników produkcji ekonomicznej: przyrody, pracy i kapitału. Wpływy pieniężne sporadyczne np. z tytułu darowizny, wygranej na loterii itp. stanowią jednorazowy przychód, lecz nie mogą być uznane za dochód. Koncepcję tę rozwinął R. Rybarski, który uważał, że pojęcie dochodu musi się odwoływać do jego źródła oraz zawierać w sobie aspekt stałości. Oznacza to, że jednorazowy przychód nie stanowi dochodu i określany jest mianem zysku. Jego zdaniem dochodem podatkowym jest tzw. czysty dochód, tj. stanowiący nadwyżkę osiągniętą w danym okresie po pokryciu kosztów jego uzyskania, zachowania i zabezpieczenia²⁵. Na wymóg stałości dochodu zwrócił uwagę również S. Głąbiński²⁶. Rozróżnił on również dwa pojęcia a mianowicie dochód i przychód. Jego zdaniem dochód jest pojęciem związanym z osobą właściciela, gospodarza, pracownika, który pobiera go w celu dalszego nim rozporządzania. Przychód natomiast jest związany ze źródłem, z którego płynie, z produkcją, jest więc z natury rzeczy obciążony kosztami produkcji.

Koncepcje *sensu largo* odeszły od źródeł pochodzenia dochodów i opierały się na założeniu, iż dochód to nic innego jak zdolności jednostki do powiększania majątku. W porównaniu do koncepcji *sensu stricto* teorie te rozszerzały zakres pojęcia dochodu o wpływy pochodzące ze źródeł sporadycznych – jak, darowizny, spadki, zapisy testamentowe, wygrane na loterii, odszkodowania itp. W teorii czystego przyrostu majątku dochodem był każdy przyrost majątku (przychodu) netto (po potrąceniu odpowiednich kosztów i poniesionych start majątkowych) osiągany w przez podatnika w danym okresie. Dla istnienia dochodu nie miało znaczenia, czy majątek zwiększał się w sposób regularny, czy powstawał sporadycznie, ani to, czy był wynikiem działalności gospodarczej czy też osobistej danego podatnika²⁷. Koncepcja ta znalazła swoje praktyczne zastosowanie w ustawodawstwie podatkowym II połowy XIX wieku w niektórych wolnych miastach Rzeszy oraz kantonach szwajcarskich, a także w nie-

²⁵ J. Zditowiecki, *Pojęcie dochodu w polskim podatku dochodowym*, Wydawnictwo Gebethner i Wolff, Poznań 1939, s. 12-16.

²⁶ S. Głąbiński, *Nauka skarbowości. Uzupełnienie. Zmiany w polskim ustawodawstwie skarbowym w okresie od 1925 do marca 1927 r.*, Wydawnictwo nakł. autora, Warszawa 1925, s. 289.

²⁷ J. Zditowiecki, *Pojęcie dochodu ...*, op. cit., s.13.

mieckiej ustawie o podatku dochodowym z 1921 r. Teoria czystego majątku w latach 20. i 30. ubiegłego wieku została rozwinięta przez R.M. Haiga i H.C. Simonsa do tzw. koncepcji dochodu. Opierała się ona na założeniu, iż o dochodzie przesądzają czynniki odzwierciedlające ekonomiczną sytuację podatnika. Wśród nich wymienić należy m.in. konsumpcję rozumianą jako nabywanie dóbr i usług, czy też zgromadzone przez podatnika oszczędności. R.M. Haig i H.C. Simons pojmowali jednak dochód w nieco odmienny sposób. R.M. Haig za dochód uznawał wartościowy (pieniężny) uzyskany w danym czasie przyrost zdolności jednostki do zaspokajania swoich potrzeb²⁸, natomiast H.C. Simons definiował dochód jako sumę wydatków na konsumpcję dóbr i usług, skorygowaną o saldo indywidualnego majątku netto podatnika, osiągniętą w danym czasie²⁹. Koncepcja R.M. Haiga znalazła swoje zastosowanie w północnoamerykańskim prawodawstwie podatkowym z 1986 r., natomiast teoria H.C. Simonsa posłużyła do ustalenia podstawy opodatkowania w Kanadzie.

Według współczesnych koncepcji dochód jest strumieniem wpływających z różnych źródeł wartości dóbr i usług oraz kwot pieniężnych. Jest on osiągany w wyniku wytwarzania dóbr i usług, transferów bezwrotnych (rent, emerytur), świadczenia pracy zarobkowej. Może też pochodzić z majątku lub kapitału oraz innych rodzajów działalności³⁰. Dochód może być też rozumiany jako wzbogacenie się podmiotu ekonomicznego w danym okresie. W teorii F. Neumarka dochodem jest przyrost wartości będący wynikiem udziału osoby, która go uzyskała, w tworzeniu produktu społecznego. Aby jednak przyrost wartości został uznany za dochód, konieczne jest, aby przyczyniał się on do podnoszenia zdolności gospodarczej podmiotu, który go uzyskuje. Zdaniem Hallera³¹, aby móc mówić o dochodzie, należy odwołać się do zdolności podatkowej danej jednostki, której miarą jest stopień zaspokojenia potrzeb osobistych. Dochód pojmuje on bardzo szeroko i uznaje, że są nim wszelkie dobra, które mają służyć zaspokajaniu osobistych potrzeb. Zaliczał do nich m.in.: wartość dóbr i usług wytworzonych na własne potrzeby, wartość dóbr konsumpcyjnych trwałego użytku (np. budynek mieszkalny), czy też wartość prac domowych (sprzątanie, gotowanie itp.). Zbliżoną koncepcję dochodu podatkowego do teorii Hallera przedstawili R.A. Musgrave i P.B. Musgrave³², którzy za dochód uznają całkowity

²⁸ M. Haig, *The concept of Income in The Federal Income Tax*, New York 1921, s.7.

²⁹ H.C. Simons, *Personal Income Taxation. The definition on income as a problem of fiscal policy*, The University of Chicago Press, Chicago-London 1965, s. 41-58.

³⁰ A. Komar, *Systemy podatkowe krajów UE*, PWE, Warszawa 1996, s. 36.

³¹ H. Heller, *Die Steuern*, wyd. 3, Tubingen 1981, s. 42, za: H. Litwińczuk, *Prawo podatkowe przedsiębiorców*, wyd. 3, KiK Konieczny i Kruszewski, Warszawa 2001, s. 77.

³² R.A. Musgrave i P.B. Musgrave, *Public finance In theory and practice*, McGraw-Hill Book Company, New York 1980, s. 336-347.

wzrost ogólnego bogactwa jednostki. Ich zdaniem każdy wzrost dochodu – regularny i nieregularny, oczekiwany i nieoczekiwany, zrealizowany (skonsumowany) i niezrealizowany (zaoszczędzony), przyczynia się do powstania dochodu globalnego, do którego stosowane są stawki podatkowe. Zmodyfikowanym wariantem teorii czystego przyrostu majątku jest koncepcja dochodu rynkowego³³. Zgodnie z jej założeniami dochód może powstać wyłącznie w sferze gospodarczej jako rezultat pracy własnej lub lokaty kapitału. W pojęciu tak rozumianego dochodu nie mieszczą się zatem wpływy uzyskane w formie darowizny, dochody ze sprzedaży składników majątku osobistego, spadki czy też stypendia.

Przytoczone powyżej definicje dochodu podatkowego wskazują, że konstrukcja przedmiotu opodatkowania w podatku dochodowym rodzi szereg problemów związanych głównie z ustaleniem optymalnego schematu dochodu. Zdaniem C. Kosikowskiego i E. Ruśkowskiego problem polega przede wszystkim na udzieleniu sobie odpowiedzi na pytanie, czy dochodem podatkowym są zasoby uzyskiwane czy też akumulowane (np. oszczędności)³⁴, czy dochód powinien podlegać opodatkowaniu w trakcie powstawania czy w trakcie jego wydatkowania? Dopiero uzyskanie odpowiedzi na te pytania pozwala tworzyć odpowiednie konstrukcje dochodu podatkowego. Z praktycznego punktu widzenia największe walory ma teoria dochodu rynkowego, która znalazła odzwierciedlenie w niemieckim prawie podatkowym³⁵.

Należy jednak dodać, że choć pojęcie dochodu podatkowego odbiega znacznie od ujęcia ekonomicznego, nie oznacza to jednak całkowitego oderwania konstrukcji podatku od zagadnienia ekonomiczności przedmiotu opodatkowania. Jak podaje H. Litwińczuk, relacje pomiędzy wynikiem rachunkowym a podatkowym mogą być różne³⁶ i wymienia trzy sytuacje:

1. Dochód podatkowy jest tożsamy z zyskiem bilansowym, co oznacza, że zasady ustalania zysku w prawie bilansowym są w pełni honorowane przez prawo podatkowe. Zdaniem H. Litwińczuka sytuacja taka jest założeniem czysto teoretycznym, bowiem w żadnym państwie nie istnieje idealna zbieżność pomiędzy zasadami prawa bilansowego i podatkowego. Należy jednak podkreślić, że działania w kierunku zbliżenia praw byłyby pożądane, biorąc pod uwagę względy czysto praktyczne.
2. Zysk bilansowy jest odmienny od dochodu podatkowego, ale stanowi podstawę do jego ustalania. Sytuacja taka oznacza, że zasady ustalania zysku

³³ K. Tipke, J. Lang, *Steuerrecht*, Köln 1991, s. 202, za: H. Litwińczuk, *Prawo podatkowe ...*, op. cit., s. 77.

³⁴ C. Kosikowski, E. Ruśkowski, *Finanse i prawo finansowe*, Wydawnictwa Agencji ER, Białystok 1994, s. 152.

³⁵ H. Litwińczuk, *Prawo podatkowe ... op.cit.*, s. 78.

³⁶ H. Litwińczuk, *Prawo bilansowe*, KiK, Warszawa 1995, s. 163

w prawie bilansowym są w określonym zakresie honorowane przez prawo podatkowe. Jak podaje I. Olchowicz³⁷ obie kategorie zysku różnią się między sobą, ale dochód podatkowy ustala się przyjmując za kwotę wyjściową zysk bilansowy (brutto), odpowiednio korygując go o koszty nieuznawane przez prawo podatkowe (zwiększając go) oraz o przychody czy dochody zwolnione z opodatkowania (zmniejszając go). Sposób ten pozwala nie odrywać dochodu podatkowego od ekonomicznej kategorii wyniku finansowego. Taka metoda stosowana jest w Niemczech, we Francji, Włoszech, w Hiszpanii, Belgii, Grecji, Luksemburgu.

3. Prawo podatkowe jest całkowicie odmienne od prawa bilansowego, a zasady ustalania zysku w prawie bilansowym nie są honorowane przez prawo podatkowe, które odrębnie określa zasady ustalania dochodu podatkowego. Takie uregulowania występują między innymi w polskim prawie podatkowym, w którym procedury ustalania dochodu podatkowego są dokonywane w oderwaniu od prawa bilansowego. Taka sytuacja wskazuje na niepodatkowotwórczy charakter rachunkowości.

3. Dochody gospodarstwa rolnego

Dochody gospodarstwa rolnego mają pewną specyfikę w porównaniu z dochodami innych grup ludności, bazującymi na wynagrodzeniach z tytułu stosunku pracy bądź prowadzenia własnej działalności gospodarczej o charakterze nierolniczym. Specyfika ta wynika z następujących przesłanek:

- rolnik prowadzący gospodarstwo indywidualne występuje w podwójnej roli, a mianowicie: jest właścicielem środków produkcji oraz pracownikiem, na skutek czego następuje daleko idące sprzężenie gospodarstwa rolnego z gospodarstwem domowym. Podział dochodu na te dwie części dokonuje się *ex post*, czyli rolnik otrzymuje wynagrodzenie za pracę oraz rentę i oprocentowanie kapitału własnego na koniec okresu sprawozdawczego. W związku z tym pojawiają się dwie koncepcje. Pierwsza z nich nawiązuje do złożoności dochodu rolniczego³⁸, druga natomiast kwestionuje taką możliwość³⁹. Według pierwszej koncepcji dochód rolniczy składa się z dwóch elementów: opłaty pracy własnej, będącej odpowiednikiem wynagrodzeń, oraz wytworzonego pracą własną dochodu czystego, osiąganego z powodu

³⁷ I. Olchowicz, *Rachunkowość podatkowa*, Seria: Vademecum Rachunkowości, Wydanie 9, Dyfin, Warszawa 2011, s. 65.

³⁸ H. Chołaj, *Procent jako kategoria ekonomiczna w gospodarce chłopskiej*, PWE, Warszawa 1963, s. 47.

³⁹ E. Gorzelak, *Dochody ludności rolniczej w Polsce*, Ludowa Spółdzielnia Wydawnicza, Warszawa 1990, s. 77-78.

występowania prywatnej własności ziemi i innych środków produkcji. Zwolennicy drugiej koncepcji kwestionują możliwość występowania w dochodzie rolniczym dochodu czystego i podkreślają, że jest on konstrukcją sztuczną, możliwą do obliczenia tylko przy przyjęciu umownej opłaty pracy. Należy jednak zauważyć, że podobna sytuacja ma miejsce w pozarolniczej działalności gospodarczej prowadzonej przez osoby fizyczne. To powoduje, że problem dochodów w rolnictwie jest bardzo złożony, stąd stanowiły one i do dnia dzisiejszego stanowią element sporów pomiędzy ekonomistami;

- dochód rolniczy występuje w postaci pieniężnej (sprzedaż dóbr i usług) oraz w naturze (konsumpcja na potrzeby gospodarstwa i własne potrzeby rolnika). Obliczenie tej drugiej części nastęrcza wiele trudności i w istocie opiera się na pewnych założeniach i szacunkach. Należy jednak zauważyć, że w miarę ogólnego rozwoju społeczno-gospodarczego i rozwoju rolnictwa, udział tej drugiej części maleje;
- w strukturze dochodów gospodarstwa rolnego daje się zauważyć wyraźny udział dochodów osiąganych poza gospodarstwem rolnym (dochody z pracy zarobkowej najemnej oraz świadczeń społecznych). Z badań J.St. Zegara wynika, iż ok. 30% dochodów rolnika pochodzi z innych źródeł aniżeli praca we własnym gospodarstwie rolnym. Są to głównie dochody z pracy najemnej, ubezpieczenia społeczne, pozarolnicza działalność gospodarcza⁴⁰. Ta niedochodowość gospodarstw rolnych wyraża się w coraz mniejszym odsetku tych, które dostarczają podstawowy dochód z gospodarstwa na utrzymanie rodziny. Sytuacja ta wynika z przyczyn ekonomicznych oraz społeczno-kulturowych. Zdaniem J. St. Zegara dochody rolnicze nie nadążają za wynagrodzeniami i w ogóle dochodami poza rolnictwem. Część gospodarstw rolnych zmuszona jest zatem do podejmowania pracy zarobkowej poza gospodarstwem lub działalności pozarolniczej na bazie gospodarstwa rolnego (np. agroturystyka, przetwórstwo rolno-spożywcze, rzemiosło, handel)⁴¹. Należy zauważyć, że pozyskiwanie dochodów spoza gospodarstwa istotnie łągodzi rozpiętości dochodowe rodziny rolniczej;
- dochody rolnicze spełniają dwie funkcje: produkcyjną i redystrybucyjną. Funkcja produkcyjna polega na tym, że poziom dochodów rolniczych wpływa na poziom produkcji rolnej, funkcja redystrybucyjna polega na transferze dochodów. Redystrybucja dochodów w gospodarce rynkowej bardziej dotyczy przemieszczeń (transferu) dochodów pomiędzy ludnością

⁴⁰ J. St. Zegar, *Rolnictwo III Rzeczypospolitej*, Mazowsze Studia Regionalne, nr 15/2014, wyd. Mazowieckie Biuro Planowania Regionalnego, Warszawa 2014.

⁴¹ J. St. Zegar, *Rolnictwo ...*, op. cit.

rolniczą i nierolniczą, aniżeli pomiędzy grupami ludności rolniczej. W większości krajów Unii Europejskiej ludność nierolnicza (podatnicy) wspiera dochody ludności rolniczej. Dokonuje się to za pomocą instrumentów polityki dochodowej.

Państwo ma szereg możliwości i instrumentów służących kształtowaniu polityki dochodowej skierowanej do rolnictwa. Jedną z najważniejszych kwestii jest określanie relacji dochodów ludności rolniczej do ludności nierolniczej. Stąd polityka dochodowa przyjmuje szereg różnych celów, a mianowicie: kształtowanie pożądaných relacji dochodów, kształtowanie poziomu dochodu, stabilizowanie dochodów w czasie, tj. ograniczanie wahań dochodów z roku na rok oraz zmniejszanie zróżnicowania dochodów pomiędzy różnymi grupami ludności rolniczej. Zmiany dochodów rolniczych spowodowane są głównie wahaniami produkcji rolniczej, która zależy od czynników naturalnych (głównie pogodowych) oraz czynników koniunkturalnych. Skutki dochodowe wahań produkcyjnych mogą być kompensowane przez zmiany cen, jak również przez odszkodowania z tytułu ubezpieczenia od ryzyka produkcyjnego. W przypadku wahań produkcji wywołanych przez czynniki koniunkturalne łagodzenie skutków dochodowych wymaga innych instrumentów w ramach działań interwencyjnych państwa. W stabilizowaniu dochodów rolniczych pewną rolę odgrywa system podatkowy i ubezpieczeniowy rolnictwa. Opodatkowanie (zwłaszcza podatkiem dochodowym) może być wykorzystywane do ograniczania rozpiętości dochodowych wewnątrz rolnictwa. Trudno jednak osiągnąć ten cel przy pomocy obecnej konstrukcji podatku rolnego funkcjonującego w Polsce. W większości krajów UE rolnictwo objęte jest systemem podatku dochodowego i można oczekiwać tego samego w Polsce za kilka lat. Również podatek od nieruchomości, podatek od spadków i darowizn oraz ubezpieczenia społeczne mają pewien wpływ na dochody rolnicze.

Reasumując powyższe rozważania, należy podkreślić, że dochody są nie tylko skutkiem, ale i przyczyną wielu zjawisk w rolnictwie. Są one najbardziej syntetycznym wskaźnikiem wynikowym i miernikiem poziomu życia ludności. Jak zauważa T. Rychlik i M. Kosieradzki, terminowi temu można przypisać wiele znaczeń i każde z nich może być poprawne w określonym kontekście⁴². St. Stańko dodaje, że wyniki analizy i porównań w różnych grupach społeczno-zawodowych w dużym stopniu zależą od zdefiniowania dochodu⁴³, co istotnie bę-

⁴² T. Rychlik, M. Kosieradzki, *Podstawowe pojęcia w ekonomice rolnictwa*, PWRiL, Warszawa 1981.

⁴³ St. Stańko, *Poziom i zróżnicowanie dochodów w rolnictwie w 1987 i 1992 r. gospodarstw ze względu na dochód z działalności rolniczej*, [w:] *Procesy dostosowawcze w rolnictwie chłopskim dla gospodarki rynkowej*, Wydawnictwo SGGW, Warszawa, 1994.

dzie wpływało na wysokość obciążeń podatkowych. Specyfika rolnictwa sprawia więc, że dochody rolnicze są kategorią, która powoduje szereg trudności w ich poprawnym ujęciu, definiowaniu i obliczaniu.

3.1. Dochody gospodarstwa rolnego – ujęcie historyczne

Jedną z pierwszych definicji odwołującej się do kategorii dochodu rolniczego zaproponowali Geberthner i Voff w roku 1874, którą przytacza Z. Grochowski⁴⁴. Autorzy ci stworzyli prostą definicję dochodu odwołującą się do wpływów i wydatków. Ich zdaniem wszystkie wartości przybywające do gospodarstwa – czy pojedynczego czy zbiorowego, jakim jest państwo, gmina itp. – stanowią to, co nazywamy wpływem, opuszczające zaś to gospodarstwo – rozchodem. Wpływy pewnego okresu gospodarczego nazywają dochodem ogólnym (brutto). Po potrąceniu wszystkich wydatków poczynionych w celu wytworzenia otrzymuje się dochód czysty (netto). Źródłem wszelkiego wytworzenia są następujące czynniki: przyroda, zasób (kapitał) i praca. Te trzy czynniki zdaniem uczonych są podstawą do rozróżniania trzech rodzajów dochodów:

1. renty (czynszu gruntowego) jako tzw. dochód z ziemi, odsetek od zasobu i zarobków jako wynagrodzenie pracy ludzkiej;
2. zysku przedsiębiorcy stanowiącego wynagrodzenie tego, który kieruje gospodarstwem;
3. dochodu swobodnego.

Zgodnie z przyjętą przez Geberthnera i Voffa nomenklaturą Rychlik i Kosieradzki⁴⁵ rozróżnili trzy rodzaje dochodu: dochód ogólny lub dochód brutto nazywany również dochodem surowym; dochód czysty (inaczej netto) powstający przez potrącenie od dochodu brutto wszelkich kosztów produkcji (jego części składowe to renta gruntowa, oprocentowanie kapitału i zysk przedsiębiorcy) oraz dochód swobodny, który trudno precyzyjnie zdefiniować i wyliczyć.

Zdaniem T. Rychlika dochód jest pojęciem, które w odróżnieniu od pojęcia produkcji oznacza przyrost wartości. Może to być przysporzenie majątku gospodarstwa (zwiększenie stanu posiadania), a także nowa wartość, która może być skonsumowana. Tak pojmowany dochód ujmuje się w kategoriach pieniężnych⁴⁶. Definicję tę R. Manteuffel przyjął jako punkt wyjścia do formułowania wszelkich pojęć i kategorii odnoszących się do wyniku finansowego gospodarstwa.

⁴⁴ Z. Grochowski, *Szacunek dochodów ludności rolniczej z produkcji rolnej pracy zarobkowej i innych źródeł*, Zagadnienia Ekonomiki Rolnej, nr 5, 1971.

⁴⁵ T. Rychlik, M. Kosieradzki, *Podstawowe ...*, op. cit.

⁴⁶ Ibidem.

Zdaniem wielu ekonomistów pierwotną kategorią dochodową, źródłem wszelkich dochodów pochodzących z rolnictwa jest produkcja czysta⁴⁷. Zdaniem E. Gorzelaka jest ona nowo wytworzoną wartością w procesie produkcji rolniczej, stanowiącą tę część produkcji globalnej, która pozostaje po odjęciu od niej całości poniesionych nakładów materiałowych⁴⁸. Produkcja czysta stanowi więc najogólniejszą i najbardziej pierwotną formę dochodu.

Wszystkie pojęcia związane z wynikiem finansowym można sprowadzić do trzech podstawowych kategorii wynikowych: dochodu netto, zysku i dochodu rolniczego. Sposób ich obliczania jest ściśle uzależniony od formy prawnej danej jednostki gospodarczej. Kategorią dochodu związaną z indywidualnym gospodarstwem rolnym jest dochód rolniczy. W rocznikach statystycznych GUS utożsamiany jest on z nazwą dochodu nominalnego z produkcji rolniczej.

Dochód rolniczy jest kategorią ekonomiczną związaną z gospodarstwem rolnym, w którym w zasadzie nie występuje praca najemna, a pracuje użytkownik lub użytkownicy oraz ich rodziny. Jest on traktowany jako zapłata za wykonywaną pracę i stanowi dla rodziny rolniczej źródło jej utrzymania⁴⁹. Poglądy te potwierdzają M. Rojewski, St. Stańko, T. Rychlik, którzy uważają, że wszystko to, co pozostaje po odliczeniu nakładów materialnych, należnego wkładu do akumulacji społecznej i płatności na rzecz instytucji oraz osób trzecich nazywamy dochodem rolniczym⁵⁰. Jest to więc nadwyżka, jaka pozostaje do dyspozycji rolnika po opłaceniu wszystkich wydatków. Inaczej mówiąc, dochód stanowi pewną wartość, którą rodzina otrzymuje z tytułu własnej pracy i własności gospodarstwa⁵¹.

Dochód rolniczy to nadwyżka wartości produkcji rolniczej nad kosztami jej uzyskania, powstaje więc w efekcie pomniejszenia przychodów uzyskanych ze sprzedaży dóbr i usług o koszty poniesione na ich wytworzenie. Z definicji dochodu rolniczego wynika, że jest on kształtowany przez dwie grupy czynników. Pierwsza z nich obejmuje czynniki determinujące powstawanie przychodów, przede wszystkim przychody ze sprzedaży oraz pozostałe przychody. W skład drugiej grupy wchodzi czynniki kształtujące poziom wydatków, na które składają się koszty materialne i niematerialne oraz podatki. Niezależnie od

⁴⁷ T. Rychlik, M. Kosieradzki, *Podstawowe ...* op. cit.; C. Farkowski, *Dochodowe zróżnicowanie rodzin chłopskich*, Wydawnictwo SGGW-AR Warszawa 1991., Stańko St., *Poziom i zróżnicowanie dochodów ...*, op.cit.

⁴⁸ E. Gorzelak, *Dochody ludności rolniczej w Polsce*, Ludowa Spółdzielnia Wydawnicza, Warszawa 1990.

⁴⁹ C. Farkowski, *Dochodowe zróżnicowanie ...*, op.cit.

⁵⁰ M. Rojewski, St. Stańko, T. Rychlik, *Czynniki kształtujące poziom produkcji i dochodów w rolnictwie*, PWRiL, Warszawa 1987.

⁵¹ St. Mańko, *Analiza finansowa gospodarstwa rolniczego*, FAPA-ARMA, program P9105/0/141E, Warszawa 1995.

tych czynników na ostateczną wielkość wyniku finansowego wpływają dodatkowe elementy korygujące, do których należą: saldo zysków i strat nadzwyczajnych oraz różnica stanu zapasów na koniec roku w stosunku do wartości ich stanu na początek roku.

Przedstawione definicje wskazują, iż pojęcie dochodu rolniczego jest trudne w interpretacji, co wynika z kilku przesłanek. Dochód rolnika (podobnie jak każdej innej osoby zarobkującej) oznacza pewną kwotę pieniędzy, która jest przeznaczana na pokrycie określonych potrzeb. Kluczową jednak rolę w interpretacji dochodu rolniczego odgrywa specyfika potrzeb gospodarstw rolnych (miejsce pracy rolników), które są dalece odmienne od potrzeb innych podmiotów, co z kolei uwarunkowane jest specyfiką działalności rolniczej. Zdaniem J. Zegara rolnik jest zarówno właścicielem środków produkcji, jak i siły roboczej, w związku z tym dochód powinien stanowić zapłatę za użytkowanie ziemi i kapitału oraz pracę rolnika. To znacznie utrudnia pomiar dochodu rolniczego. Co więcej, specyfika dochodu rolnika wynika także z faktu, iż pewna jego część przyjmuje postać naturalną, w formie produktów przeznaczonych do spożycia w gospodarstwie domowym rolnika⁵².

Dochód gospodarstwa rolnego, podobnie jak w przypadku wielu innych przedsiębiorstw nierolniczych, kształtowany jest przez dwie grupy czynników. Pierwsza z nich obejmuje czynniki determinujące przychody gospodarstwa, przede wszystkim przychody ze sprzedaży, które mogą być uzupełnione dotacjami. Drugą grupę determinują czynniki kształtujące poziom wydatków finansowych, na które składają się m.in. koszty materialne i niematerialne, czynsze, podatki itp. Różnica pomiędzy tymi dwoma kategoriami daje w efekcie wynik finansowy rodzinnego gospodarstwa rolniczego. Należy jednak zauważyć, że wielkość dochodów w rolnictwie zależy nie tylko od fizycznego wolumenu wytworzonej produkcji rolniczej oraz wpływu wielu ekonomicznych instrumentów oddziaływania państwa, lecz także od charakteru gospodarstwa rolnego, od udziału dochodów pozarolniczych, kierunku produkcji itp.

⁵² J. Zegar, *Przesłanki i uwarunkowania polityki kształtowania dochodów w rolnictwie*, IERiGŻ, Warszawa 2001, s. 14-15.

3.2. Dochód rolniczy w ramach WPR – ujęcie FADN⁵³

Prowadzenie polityki rolnej zarówno na poziomie krajowym, jak również struktur międzynarodowych, wiąże się z podejmowaniem decyzji kształtujących sytuację ekonomiczną i finansową gospodarstw rolniczych. Kształtowanie instrumentarium o charakterze dotacyjnym czy poza dotacyjnym obejmuje, w rezultacie, złożone procesy analityczne. O ile w przypadku podmiotów gospodarczych niezbędne do zarządzania finansami jest dysponowaniem powiązаныmi ze sobą subsystemami rachunkowości, sprawozdawczości i analizy finansowej, to w ujęciu sektorowym potrzebne są dane statystyczne (statystyki masowe), gromadzone przez urzędy statystyczne, jak również dane indywidualne z gospodarstw rolniczych.

Kształtowanie Wspólnej Polityki Rolnej byłoby prawie niemożliwe bez rzetelnych i wiarygodnych danych na temat wyników produkcyjnych, ekonomiki i sytuacji finansowej gospodarstw rolniczych w państwach członkowskich. Zadanie gromadzenia, przetwarzania, a także analizy tego rodzaju ustrukturyzowanych informacji zostało przypisane Sieci Danych Rachunkowych Gospodarstw Rolnych – FADN (ang. *Farm Accountancy Data Network*)⁵⁴.

Oprócz bardzo istotnego celu, jakim jest ocena skutków projektowanych zmian polityki, system FADN umożliwia określenie i porównanie dochodów gospodarstw w państwach członkowskich. Istotne jest też ukierunkowanie sys-

⁵³ Część danych na temat rolnictwa (w ujęciu sektorowym) gromadzona jest przez Eurostat (z siedzibą w Luksemburgu), który bazuje na źródłach krajowych. Podstawowa różnica między danymi z Eurostatu a FADN polega na tym, że pierwszy z nich obejmuje zbiorowości gospodarstw rolniczych (również niskotowarowych). Tego rodzaju dane statystyczne obrazujące rolnictwo UE służą jako ilustracja zmian w przeciętnej wielkości gospodarstwa, z ograniczeniem liczby małych podmiotów i wzrostem liczby jednostek wielkoobszarowych. Dane statystyczne mogą wskazywać także zmianę wzorców gospodarowania ziemią (zmiana struktury upraw) i zarządzania żywym inwentarzem; B. Hill, *Understanding the Common Agricultural Policy*, Earthscan, Oxon 2012, s. 29

⁵⁴ L. Goraj i E. Olewnik stwierdzają, że „sieć FADN była tworzona etapowo, a jej zasięg poszerzał się adekwatnie do kolejnych rozszerzeń Unii Europejskiej. Na podstawie Rozporządzenia Rady EWG nr 79/65/EWG z dnia 15 czerwca 1965 r. w sprawie utworzenia sieci zbierania danych rachunkowych dotyczących dochodów i działalności gospodarstw rolnych w Europejskiej Wspólnocie Gospodarczej sześć państw założycielskich Wspólnoty utworzyło sieć FADN. W 1973 r. sieć FADN objęła Wielką Brytanię, Irlandię i Danię, a od 1981 r. Grecję. W 1986 roku do FADN weszła Hiszpania i Portugalia, w 1986 r. również Finlandia, a od 1995 r. Szwecja i Austria. 1 maja 2004 r. do sieci FADN przyłączyły się kolejne kraje: Cypr, Estonia, Litwa, Łotwa, Polska, Słowacja, Słowenia, Czechy, Węgry i Malta. Od 2007 r. w FADN uczestniczą również Rumunia i Bułgaria, a od 2013 r. Chorwacja. Obecnie Sieć Danych Rachunkowych z Gospodarstw Rolnych (FADN) funkcjonuje na obszarze 28 państw członkowskich Unii Europejskiej”; L. Goraj, E. Olewnik, *FADN i Polski FADN (Sieć danych rachunkowych gospodarstw rolnych i system zbierania i wykorzystywania danych rachunkowych z gospodarstw rolnych)*, IERiGŻ-PIB, Warszawa 2013, s. 4.

temu FADN na analizę działalności produkcyjnej i wyników ekonomiczno-finansowych gospodarstw.

Z analizy schematu ilustrującego rachunek dochodu z rodzinnego gospodarstwa rolniczego wynika, że w celu obliczenia dochodu gospodarstwa rolnego należy zestawić ze sobą różne zmienne o charakterze przychodowym (produkcja roślinna, produkcja zwierzęca, pozostała produkcja) i elementy kosztowe (m.in. koszty bezpośrednie, koszty ogólnogospodarcze) (rysunek 1). Aby przejść do kategorii „wartości dodanej brutto” należy odjąć koszty czynników zewnętrznych (tzn. wynagrodzenia, czynsze i odsetki), uwzględniając korektę o saldo dopłat i podatków dotyczących działalności inwestycyjnej.

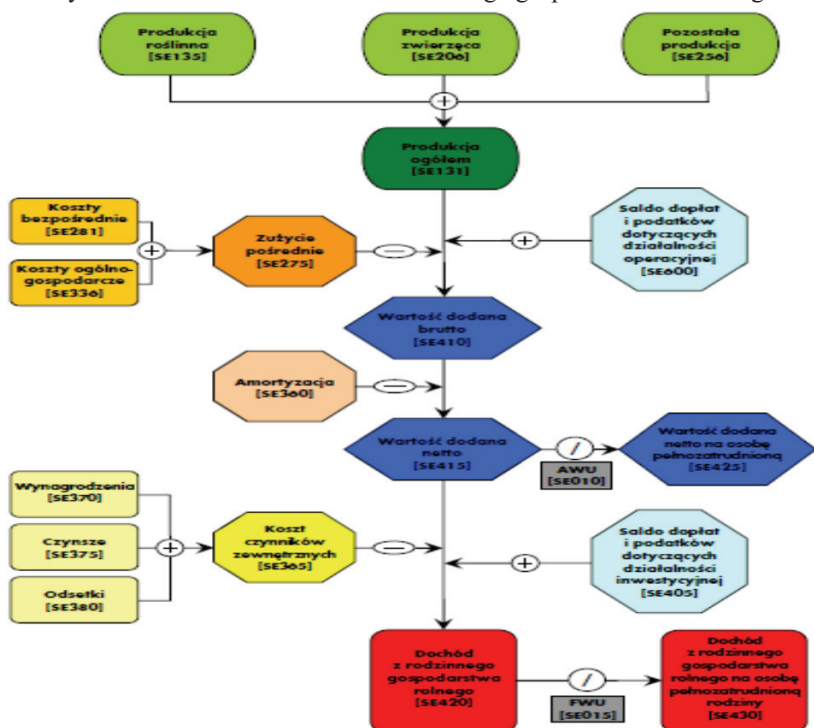
Wśród kategorii wynikowych FADN najlepiej sytuację dochodową opisują: wartość dodana brutto, wartość dodana netto oraz dochód z rodzinnego gospodarstwa rolnego. Wynik finansowy gospodarstw z nieopłaconą pracą własną określa się najczęściej za pomocą dochodu z rodzinnego gospodarstwa rolnego. Wartość dodana jest natomiast kategorią, która ma duże znaczenie przy porównywaniu gospodarstw różniących się wielkością zatrudnienia członków rodziny oraz pracowników najemnych. Kategoria ta może również służyć do porównywania wyników działalności różniących się udziałem majątku dzierżawionego oraz w różnym stopniu zadłużonych. Wartość dodana odzwierciedla przyrost wartości dóbr wytworzonych w danym gospodarstwie. Wyróżnia się dwie jej kategorie: brutto oraz netto. *Wartość dodana brutto* jest nadwyżką charakteryzującą skutki zaangażowania trzech czynników produkcji (ziemi, pracy i kapitału) niezależnie od tego, kto jest ich właścicielem. *Wartość dodana netto* odzwierciedla zrealizowaną opłatę wszystkich czynników produkcji (ziemi, kapitału oraz pełnych nakładów pracy i zarządzania). Jest zatem użyteczną miarą dochodu, jaki uzyskują wszyscy właściciele czynników wytwórczych zaangażowanych w działalność gospodarstwa rolnego. Kategoria ta jest jedną z nielicznych miar nadających się do analizy wyników ekonomicznych gospodarstw rolnych o różnej strukturze własności czynników wytwórczych.

W rachunkowości rolniczej FADN podstawową jednostką wynikową informującą o sytuacji dochodowej gospodarstw rolniczych jest *dochód z rodzinnego gospodarstwa rolnego*⁵⁵, który odzwierciedla nadwyżkę ekonomiczną z działalności operacyjnej gospodarstwa. Nadwyżka ta jest zrealizowaną opłatą za własne czynniki produkcji zaangażowane do działalności operacyjnej gospodarstwa, tj. pracę, ziemię i kapitał. Nadwyżka ta odnosi się do wszystkich własnych czynników produkcji, a nie tylko do pracy własnej. W rachunku wyników

⁵⁵ L. Goraj, *Zasadność i sposoby pomiaru dochodów w indywidualnych gospodarstwach rolnych w Polsce*, Organizacja, Ekonomika i Problemy Społeczne, Ubezpieczenia w rolnictwie, Materiały i Studia, KRUS, Warszawa 2009, s. 37

nie uwzględnia się bowiem: opłaty pracy rolnika i jego rodziny, kosztu kapitału własnego wniesionego do gospodarstwa w postaci ziemi i innych składników majątkowych. Dochód z rodzinnego gospodarstwa rolnego musi więc opłacić pracę rolnika, zapewnić spłatę rat zaciągniętego kredytu oraz dostarczyć nadwyżki z tytułu kapitału własnego zaangażowanego w gospodarstwie, a także ryzyka związanego z prowadzeniem gospodarstwa. Dochód ten stanowi więc opłatę za zaangażowanie własnych czynników wytwórczych (w przypadku gospodarstw posiadających osobowość prawną tylko ziemi i kapitału) do działalności operacyjnej gospodarstwa rolnego oraz opłatę za ryzyko podejmowane przez prowadzącego gospodarstwo rolne w roku obrachunkowym.

Rysunek 1. Rachunek dochodu z rodzinnego gospodarstwa domowego

Źródło: Z. Floriańczyk, S. Mańko, D. Osuch, R. Płonka, Wyniki Standardowe 2012 uzyskane przez gospodarstwa rolne uczestniczące w Polskim FADN, Część I. Wyniki Standardowe, IERiGŻ-PIB, Warszawa 2013, s. 36.

Jak słusznie zauważają niderlandzcy agroeconomiści, H.C.J. Vrolijk i K.J. Poppe, kwestia dochodów rolników stanowi obiekt zainteresowań decydentów politycznych, budzi też ciekawość wśród pozostałej części społeczeń-

stwa⁵⁶, dziennikarzy, wreszcie – wśród osób trudniących się produkcją rolną. Dwójka tych holenderskich badaczy podkreśla, że więcej uwagi zwraca się na przekształcenia strukturalne i trendy w poziomie dochodu⁵⁷. Takie zainteresowanie dochodem wskazuje, że stanowi on nie tylko wyznacznik siły nabywczej danej grupy społecznej, ale również może być istotnym elementem kształtującym przewagę konkurencyjną w rolnictwie. Poziom dochodu rolników podlega silnym fluktuacjom w wyniku labilności cen i plonów (wynikających z czynników pogodowych czy epidemii chorób zwierzęcych i będących pierwotną przyczyną fluktuacji cenowych)⁵⁸. W tabeli 1 zestawiono kluczowe wyniki badań nad zmiennością dochodów rolników.

Tabela 1. Współczesne badania nad zmiennością dochodów rolniczych

Ekonomiści	Kluczowe wyniki badań
Harmignie i in. (2005)*	Roczne zróżnicowanie wysokości plonów i poziomu cen ma charakter procesu stochastycznego lub cyklu, a nie trendu liniowego
Phimister i in. (2004), Herngrenes i in. (2001), Mishra i Goodwin (1997)	Powiązanie między wysokością plonów, poziomem cen i dochodem rolniczym opiera się na wielu złożonych zależnościach (m.in. związanych ze strukturą kosztów gospodarstwa, innymi przychodami, w tym również o charakterze nadzwyczajnym).
Poppe i Meijl (2006)	Różnice w dochodzie rolniczym prowadzą do rozkładu dochodu w szeroką dyspersją w każdym kraju.
Allanson i Hubbard (1999)	Fluktuacje w dochodzie rolniczym, a także różnice w efektywności powinny być traktowane jako „zwyyczajne” zróżnicowanie.
Mangen i Burrell (2003)	Wpływ kryzysów (w tym wynikających ze zdarzeń klęskowych) na dobrobyt gospodarstw nie jest jednorodny; występuje zróżnicowanie na te gospodarstwa, które „zyskały” i poniosły stratę na zdarzeniach klęskowych.

Objaśnienie: * dane bibliograficzne do przywoływanych prac są zawarte w pozycji źródłowej.

Źródło: opracowanie własne na podstawie: H.C.J. Vrolijk, K.J. Poppe, *Income volatility and income crises in the European Union*, [w:] *Income stabilisation in European agriculture. Design and economic impact of risk management tools*, pr. zbior. pod red. M.P.M. Meuwissen, M.A.P.M. van Asseldonk, R.B.M. Huirne, Wageningen Academic Publishers, Wageningen 2008, s. 34-35.

⁵⁶ To spostrzeżenie odnosi się do państw, w których sektor rolny wraz z pozostałymi ogniwami gospodarki żywnościowej miał znaczący udział w tworzeniu PKB (np. Dania, Holandia).

⁵⁷ Niski poziom dochodu, uzyskiwany przez gospodarstwo rolnicze, na tle pozostałych podmiotów, może wskazywać potrzebę długoterminowych działań adaptacyjnych w zakresie alokacji zasobów siły roboczej do pozostałych działów gospodarki (obecnie głównie do sektora usług). Stąd od początku lat 90. można zaobserwować zmianę akcentów w amerykańskiej i kanadyjskiej polityce rolnej, zorientowanej na kwestię kapitału własnego, por. S. Jette-Nantel, *Implications of Off-Farm Income for Farm Income Stabilization Policies*, Theses and Dissertations – Agricultural Economics. Paper 15. http://uknowledge.uky.edu/agecon_etds/15, 2013.

⁵⁸ H.C.J. Vrolijk, K.J. Poppe, *Income volatility and income crises in the European Union*, [w:] *Income stabilisation in European agriculture. Design and economic impact of risk management tools*, pr. zbior. pod red. M.P.M. Meuwissen, M.A.P.M. van Asseldonk, R.B.M. Huirne, Wageningen Academic Publishers, Wageningen 2008, s. 33.

Należy zaznaczyć, że w gospodarstwach rolniczych źródłem dochodu są również działania, nie związane typowo z produkcją rolniczą (określane w literaturze anglosaskiej jako „*off-farm income*”⁵⁹), np. agroturystyka, zatrudnienie/samozatrudnienie poza gospodarstwem, dochody uzyskiwane z aktywów finansowych i nieruchomości). Na podstawie przedstawionych w tabeli 1 wyników badań można stwierdzić, że istnieje mnogość badań nad zmiennością dochodów gospodarstw rolnych, które wskazują na wpływ różnorodnych czynników na fluktuacje dochodowe.

Z badań prowadzonych przez D. Niezgodę wynika, że najbardziej ogólną przyczyną zróżnicowania dochodów pomiędzy różnymi grupami gospodarstw są umiejętności i kompetencje w zakresie wykorzystywania czynników kształtujących popyt i podaż na poszczególne produkty rolnicze, wytwarzane i sprzedawane na określonych rynkach przez gospodarstwa. Wskazuje on, że zróżnicowanie dochodowe gospodarstw determinuje głównie czynnik pracy ludzkiej. Im jego dochodowość krańcowa jest wyższa, tym korzystniej dla wzrostu poziomu wartości dodanej w gospodarstwie⁶⁰.

Na poziom realizowanych dochodów w gospodarstwie wpływa również szereg innych czynników, wśród których wymienia się: wielkość gospodarstwa rolnego wyrażona liczbą hektarów, wielkość gospodarstwa wyrażona liczbą osób pracujących i zamieszkujących w gospodarstwie, poziom wykształcenia zarządzającego daną jednostką, bliskość rynku zbytu, warunki glebowe i klimatyczne wyznaczone przez region, miejsce w którym to gospodarstwo się znajduje. Badania prowadzone nad zmiennością dochodów rolniczych w grupie gospodarstw indywidualnych FADN wskazują na ogromne zróżnicowanie dochodów polskich gospodarstw rolnych. Wyniki prowadzonych badań wskazują, że w zależności od kategorii grupowania gospodarstw różnice pomiędzy najwyższym a najniższym średnim dochodem są znaczące (tabela 2). Najmniejsze zróżnicowanie dochodowe występuje pomiędzy gospodarstwami reprezentującymi różne kierunki produkcji i różne regiony, największe zaś w gospodarstwach należą-

⁵⁹ S. Jette-Nantel, na podstawie studiów literaturowych, doszła do wniosku, że efekt netto oddziaływania pracy wykonywanej poza gospodarstwem rolniczym, na produkcję gospodarstwa rolniczego, a także dobrobyt członków gospodarstwa nie jest jednoznaczny. Dywersyfikacja źródeł uzyskiwanych dochodów, a także korzyści „płynnościowe” poprawiały kondycję finansową gospodarstw rolniczych. Dwuzawodowość w gospodarstwach rolniczych (a przynajmniej generowanie dochodu z źródeł pozarolniczych) wiąże się jednak z pewnego rodzaju „ograniczeniami” (*constraints*), które mogą ograniczać spodziewane zwroty (*returns*); S. Jette-Nantel, *Implications...*, op. cit. Badania dotyczące rozpoznania roli dochodu spoza gospodarstwa rolniczego (*off-farm income*) prowadzą m. in. A.K. Mishra, B. K. Goodwin czy T. Henessy.

⁶⁰ D. Niezgodą, *Zróżnicowanie dochodów w gospodarstwach rolnych oraz jego przyczyny*, Zagadnienia Ekonomiki Rolnej nr 1, 2009, s. 36.

cych do różnych klas wielkości ekonomicznej oraz różnych grup obszarowych. Różnica pomiędzy dochodem najniższym a najwyższym jest nawet 45-krotna w gospodarstwach o różnej sile ekonomicznej, czy ponad 7-krotna w gospodarstwach o różnej powierzchni ha UR. Najmniejszy wpływ na zróżnicowanie dochodowe gospodarstw mają uwarunkowanie regionalne oraz kierunek produkcji.

Tabela 2. Zróżnicowanie dochodowe gospodarstw w różnych grupach klasyfikacyjnych FADN w latach 2008-2013

Wyszczególnienie	Średni dochód rodzinnego gospodarstwa rolnego w latach 2008-2013	Krotność najniższego dochodu w badanej grupie
<u>Klasyfikacja wg powierzchni UR</u>		
Bardzo małe (1<ha<=5)	70 600	2,7
Małe (5<ha<=10)	26 390	1,0
Średnio-małe (10<ha<=20)	37 305	1,4
Średnio-duże (20<ha<=30)	63 012	2,4
Duże (30<ha<=50)	96 888	3,7
Bardzo duże (50<ha>=300)	194 837	7,4
<u>Klasyfikacja wg wielkości ekonomicznej gospodarstwa</u>		
(2 000<=Euro<8 000) Bardzo małe	15 706	1,0
(8 000<=Euro<25 000) Małe	38 643	2,5
(25 000<=Euro<50 000) Średnio-małe	83 664	5,3
(50 000<=Euro<100 000) Średnio-duże	152 963	9,7
(100 000<=Euro<500 000) Duże	283 416	18,0
(Euro>= 500 000) Bardzo Duże	705 047	44,9
<u>Klasyfikacja wg kierunku produkcji</u>		
Uprawy polowe	77 405	1,4
Mieszane	54 517	1,0
Uprawy trwałe	57 712	1,1
Krowy mleczne	88 885	1,6
Zwierzęta trawożerne	54 279	1,0
Zwierzęta ziarnożerne	106 433	2,0
<u>Klasyfikacja wg położenia gospodarstwa</u>		
Pomorze i Mazury	95 623	1,4
Wielkopolska i Śląsk	95 553	1,4
Mazowsze i Podlasie	69 235	1,0
Małopolska i Podgórze	66 091	1,0

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych FADN 2008-2013.

Wyniki te wskazują, że należy szukać rozwiązań, które przyspieszyłyby przemiany strukturalne na wsi oraz zwiększyły efektywność produkcji rolniczej, co prowadziłyby w efekcie do sprawiedliwego rozdziału zasobów. Jednym ze sposobów niwelowania tak dużych rozpiętości dochodowych, a co za tym idzie kształtowania sytuacji dochodowej, może być odpowiednio skonstruowany sys-

tem podatkowy, który obecnie nie jest dostosowany do sytuacji dochodowej polskich gospodarstw. Należy jednak zauważyć, że opodatkowanie nie jest jedynym ani najlepszym rozwiązaniem wyrównywania poziomu dochodów. Tezę tę potwierdzają wyniki badań prowadzonych przez M. Podstawkę i P. Gołasa⁶¹. Uważają oni, że powszechna krytyka obecnego systemu rolniczych instrumentów finansowych odnosząca się do braku możliwości wyrównywania za ich pomocą dochodów rolników nie ma należytego uzasadnienia. Wyniki prowadzonych przez nich badań wskazują bowiem, że zastąpienie obecnego podatku rolnego powszechnym podatkiem dochodowym oraz zwiększenie składki KRUS wiąże się ze zwiększeniem współczynnika Giniego. Oznacza to, że wprowadzenie tych reform nie spowoduje wyrównania dochodów gospodarstw rolnych, lecz wprost przeciwnie – zwiększy ich rozwarstwienie. Wyniki tych badań wskazują na konieczność ciągłego monitorowania i analizowania czynników mających wpływ na zmienność dochodów rolniczych.

Na poziomie unijnym analiza dochodu z gospodarstwa rolniczego jest traktowana jako jedno z priorytetowych zadań swego rodzaju „monitoringu ekonomicznego” gospodarki żywnościowej⁶². Warto podkreślić, że ewolucja Wspólnej Polityki Rolnej wiązała się z odejściem od wsparcia ukierunkowanego wyłącznie na interwencjonizm rynkowy⁶³ na rzecz tworzenia „podpory” dla dochodów rolniczych. Wraz z wprowadzeniem obniżki cen gwarantowanych wprowadzono płatności bezpośrednie (najpierw jako tzw. „*coupled*”, a więc powiązane z arealem lub liczbą sztuk zwierząt, a od 2003 r. odłączone od produkcji, czyli „*decoupled*”). Dopłaty bezpośrednie o charakterze odłączonym, wraz z wymogami „*cross compliance*”, stały się nie tylko podstawą siatki bezpieczeństwa dla europejskich gospodarstw rolniczych, ale też fundamentem systemu dostarczającego dobra publiczne przez zrównoważone rolnictwo⁶⁴.

⁶¹ M. Podstawka, P. Gołasa, *Ubezpieczenia społecznie i opodatkowanie działalności rolniczej, stan obecny i perspektywy zmian*, Ubezpieczenia w rolnictwie, Materiały i Studia 40/2011, KRUS, Warszawa 2011.

⁶² Por. European Commission, Directorate-General for Agriculture and Rural Development, *Developments in the income situation of the EU agricultural sector*, Brussels, December 2010; European Commission Directorate-General for Agriculture and Rural Development, *CAP Towards 2020 Impact Assessment*, Brussels 2011.

⁶³ Zapewnienie stałych cen na produkty rolnej powyżej cen światowych prowadziło do odizolowania rolników od sygnałów dochodzących z międzynarodowych rynków rolnych; por. European Commission, Directorate-General for Agriculture and Rural Development, *Developments...* op.cit., s. 6.

⁶⁴ Nie należy zapominać o instrumentach przewidzianych w ramach rozwoju obszarów wiejskich (II filar WPR). Mogą one być stosowane do uzupełnienia przemian strukturalnych poprzez pogłębienie orientacji rynkowej. Są one także komponentem siatki bezpieczeństwa w rolnictwie, European Commission Directorate-General for Agriculture and Rural Development, *Developments...* op.cit., s. 6.

Założeniem Wspólnej Polityki Rolnej jest wykorzystanie sektora rolnego do osiągnięcia celów, przed którymi stoją poszczególne rządy krajowe. Oprócz kwestii szerokiego oddziaływania rolnictwa na otoczenie społeczne⁶⁵, do których zalicza się podejmowanie próby rozwiązywania następujących problemów: (1) zapewnienie podaży żywności na odpowiednim poziomie, (2) osiągnięcie wzrostu gospodarczego, (3) udział w handlu międzynarodowym, (4) rozwój obszarów wiejskich, (5) ochrona środowiska naturalnego, (6) uzyskanie dobrych relacji międzynarodowych i harmonii politycznej⁶⁶, pozostaje nadal nierozwiązany tzw. problem dochodowy⁶⁷.

Kolejną kwestią wyjaśniającą potrzebę eksplorowania poziomów dochodów rolniczych, a także ich stabilizowania w ramach siatki bezpieczeństwa, jest tzw. problem dostosowań strukturalnych. Zróżnicowana struktura gospodarstw rolniczych (wyrażona takimi kategoriami, jak wielkość ekonomiczna, typ produkcyjny, efektywność) może być opisana, a wpływ środowiskowy może być ciągle monitorowany. Z punktu widzenia skuteczności polityki rolnej, zgodnie z założeniem, że w dobrze zaprojektowanym systemie statystycznym rodzaj informacji powinien odpowiadać problemom, z którymi boryka się polityka publiczna. Z drugiej strony, zasoby ustrukturyzowanych danych statystycznych przyczyniają się do sukcesu w osiągnięciu celów formułowanych przez politykę rolną⁶⁸.

Dochody rolnicze mogą być rozpatrywane z dwóch punktów widzenia, co zostało zaprezentowane w tabeli 3. Analiza różnych ujęć definicyjnych wskazuje, że decydom polityki rolnej potrzebna jest informacja na temat dochodów, mających swe źródła w działalności rolniczej, jak również pozostałych dochodów.

Z powyższych rozważań wynika, że bez względu na dostępność odpowiedniej i rzetelnej informacji na temat dochodów, reformy polityki rolnej powinny być podejmowane. Oznacza to jednak wykorzystywanie niedoskonałego obrazu sytuacji dochodowej w rolnictwie (zarówno w sektorze, jak i na poziomie mikro). W tabeli 4 przedstawiono zróżnicowanie wielkości czterech miar

⁶⁵ B. Hill bardziej dosadnie określa rolę sektora rolnego jako „rozwiązywanie ogólnych problemów, przed którymi stoi społeczeństwo”; B. Hill, *Understanding...*, op. cit., s. 29.

⁶⁶ Każdą z tych kwestii omawia dokładnie B. Hill, B. Hill, *Understanding...*, op. cit., s. 9.

⁶⁷ „Problem dochodowy” obejmuje: (1) problemy fluktuacji dochodów w ujęciu dynamicznym, (2) problem niskich dochodów i dochodowości, objawiający się ubóstwem rodzin w małych gospodarstwach rolniczych, (3) niewielka porównywalność wyników wypracowanych przez rolnictwo z pozostałymi działami gospodarki, B. Hill, *Understanding...*, op. cit., s. 33.

⁶⁸ Por. G. Guastella, D. Moro, P. Sckokai, M. Veneziani, *CAP Effects on Agricultural Investment Demand in Europe*, Italian Association of Agricultural and Applied Economics, Congress Papers 2013 Second Congress, June 6-7, 2013, Parma, Italy; G. Guastella, M. Veneziani, P. Sckokai, D. Moro, *Simulation Results on the Impact of Changes in the Main EU Policy Tools on Farm Investment Behaviour*, Factor Markets Working Paper 56.

związanych z kategorią dochodów rolniczych, mianowicie wartości dodanej netto i dochodu z rodzinnego gospodarstwa rolniczego, a także pochodnych tych miar dla krajów EU-25. Zestawienie dotyczy tylko lat 2005 i 2012.

Tabela 3. Podejścia do dochodu w rolnictwie

Założenie	Podejście do dochodu	Użyteczność podejścia	Zastosowanie w praktyce
Rolnictwo jako producent artykułów rolnych.	Dochód – jako swoiste wynagrodzenie za działalność produkcyjną – przysługuje właścicielom czynników produkcji niezbędnych do wytworzenia artykułów rolnych i świadczenia usług.	Pomiar na poziomie zagregowanym (dla rachunków narodowych) oraz mikroekonomicznym	Dochody z produkcji rolniczej z poszczególnych państw, jak również dla całej Unii, są monitorowane za pomocą trzech wskaźników uzyskanych z zagregowanych Rachunków Ekonomicznych dla Rolnictwa (Economic Accountants for Agriculture – EAA); FADN (Farm Accountancy Data Network), dostarczający danych na temat gospodarstw towarowych.
Rolnictwo jako zbiór instytucji (<i>institutional units</i>)	Rozpatrywanie dochodu jako sumy dochodów z produkcji rolniczej i tzw. dochodów prywatnych; w ujęciu instytucjonalnym dochód uzyskany w gospodarstwie jest sumą dochodu rolnika i współmałżonki.	Trudności w pomiarze dochodów spoza działalności rolniczej.	Podejście w ramach <i>Income of the Agricultural Household</i> (IAHS) – Eurostat (zastosowane na początku lat 90. XX w.)

Źródło: opracowanie własne na podstawie: B. Hill, *Understanding the Common Agricultural Policy*, Earthscan, Oxon 2012, s. 111.

Jak wynika z tabeli 4, akcesja dziesiątki państw europejskich, w tym Polski, przyczyniła się do znaczącego wzrostu dochodów z rodzinnego gospodarstwa rolniczego (np. Czechy – zwiększenie o ponad 181%, Węgry – 223%, w przypadku Słowacji zmniejszenie o 25%, co wynikało z dominującej roli podmiotów mających osobowość prawną). Analizując zróżnicowanie dochodu z rodzinnego gospodarstwa rolniczego na osobę pełnozatrudnioną z rodziny, większy przyrost tej kategorii niż dochodu z rodzinnego gospodarstwa rolniczego wskazuje na procesy powiększania skali produkcji podmiotów. Biorąc pod uwagę przedstawione statystyki opisowe, gospodarstwa z niektórych krajów EU-10 potrafiły wygenerować dochód (FNI) wyższy niż mediana dla państw EU-25.

Tabela 4. Zróżnicowanie poziomu dochodów rolniczych w krajach EU-25

Wyszczególnienie	2005				2012				2012/2005			
	(1)	(2)	(3)	(4)	(1)	(2)	(3)	(4)	(1)	(2)	(3)	(4)
Belgia	7035	47758	37179	30557	91868	64250	43123	38725	1,3	1,3	1,1	1,2
Cypr	1065	6832	7370	6157	13361	9573	9241	9592	1,2	1,4	1,2	1,5
Czechy	7819	17940	9893	9533	130048	50501	19791	19035	1,6	2,8	2,0	2,0
Dania	8315	15586	51611	17137	167619	62308	97888	75410	2,0	4,0	1,9	4,4
Niemcy	5867	27944	27800	19604	86387	45381	40504	31985	1,4	1,6	1,4	1,6
Grecja	1654	14076	12198	12186	14077	11500	12202	12160	0,8	0,8	1,0	1,0
Hiszpania	2662	20526	18132	19140	28030	21075	20033	19906	1,0	1,0	1,1	1,0
Estonia	2239	15026	8109	7732	39264	25903	19519	16568	1,7	1,7	2,4	2,1
Francja	5375	29518	26668	20056	77253	47403	38041	33116	1,4	1,6	1,4	1,6
Węgry	1701	5818	9340	6555	31438	18821	19903	21592	1,8	3,2	2,1	3,2
Irlandia	2258	18241	19861	17119	28903	22532	23681	19867	1,2	1,2	1,1	1,1
Wochy	2581	20900	20378	20243	28653	22469	22699	23435	1,1	1,0	1,1	1,1
Litwa	7242	7207	3938	4396	18195	17131	10267	11321	2,5	2,3	2,6	2,5
Luksemburg	5086	37405	31467	26944	60088	37284	33711	25692	1,1	1,0	1,0	0,9
Łotwa	1289	10624	4793	5229	19488	13161	9670	8262	1,5	1,2	2,0	1,5
Malta	1484	12569	9928	8898	10289	8560	7390	6940	0,6	0,6	0,7	0,7
Holandia	9579	39917	39004	27639	150707	65913	54634	45801	1,5	1,6	1,4	1,6
Austria	2898	23441	18779	16152	31937	27779	22623	21111	1,1	1,1	1,2	1,3
Polska	7199	5830	4058	3729	12736	10681	7375	6711	1,7	1,8	1,8	1,8
Portugalia	1029	8354	6162	6153	15077	12839	9506	10041	1,4	1,5	1,5	1,6
Finlandia	2833	19901	19275	15752	35285	21966	27178	21692	1,2	1,1	1,4	1,3
Szwecja	3162	11838	22194	9943	53537	16492	37206	14711	1,6	1,3	1,6	1,4
Słowacja	1122	-12193	5413	7653	141208	-9175	10285	13768	1,2	0,7	1,9	1,8
Słowenia	5288	4989	2827	2771	5790	5417	3975	3866	1,0	1,0	1,4	1,4
Wielka Brytania	6782	32672	31276	25197	87960	51632	39420	39470	1,3	1,5	1,2	1,5
Srednio	3836	17708,	17906,	13859,	55167,	27255,	25594,	22031,				
1. kwartyl	1484	8354,0	7370,0	6555,0	18195,	12839,	10267,	11321,				
Mediana	2662	15586,	18132,	12186,	31937,	21966,	20033,	19867,				
3. kwartyl	5867	23441,	26668,	19604,	86387,	45381,	37206,	25692,				

Objaśnienia: (1) FNVA (*farm net value added*) – wartość dodana netto; opłata za zaangażowanie czynników wytwórczych do działalności operacyjnej gospodarstwa rolnego, bez względu na ich status własnościowy (obec lub własne), parametr odpowiedni do porównań gospodarstw posiadających różną strukturę własnościową zaangażowanych czynników wytwórczych; obliczany jako „wartość dodana brutto” (SE415); (2) FNI (*farm net income*) – dochód z rodzinnego gospodarstwa rolniczego; opłata za zaangażowanie własnych czynników wytwórczych (w przypadku gospodarstw posiadających osobowość prawną tylko ziemi i kapitału) do działalności operacyjnej gospodarstwa rolnego oraz opłata za ryzyko podejmowane przez prowadzącego gospodarstwo rolne w roku obrachunkowym. Dochód ten oblicza się przez odjęcie salda dopłat i podatków dotyczących inwestycji oraz kosztu czynników zewnętrznych od wartości dodanej netto; (3) FNVA/AWU (*farm net value added/ averaged working unit*), wartość dodana netto na osobę pełnozatrudnioną (jednostkę przeliczeniową pracy); (4) FNI/FWU (*farm net income/ family working unit*) – dochód z rodzinnego gospodarstwa rolnego na osobę pełnozatrudnioną rodziny (jednostkę przeliczeniową pracy rodziny), obliczona tylko dla gospodarstw rolnych, w których występują nakłady pracy własnej (SE015>0); Z. Floriańczyk, S. Mańko, D. Osuch, R. Płonka, *Wyniki Standardowe 2012 uzyskane przez gospodarstwa rolne uczestniczące w Polskim FADN, Cz. I. Wyniki Standardowe*, IERiGŻ-PIB, Warszawa 2013, s. 29-30.

Źródło: opracowanie własne na podstawie *European Commission, Farm Accountancy Data Network*.

3.3. Pojemność informacyjna dochodu – perspektywne i retrospektywne wykorzystanie w zarządzaniu finansami

Dochód jako jedna z nadwyżek ekonomicznych, a zarazem „odpowiednik” zysku dla gospodarstw rolniczych o charakterze rodzinnym stanowi ważną kategorię będącą podstawą kalkulacji wskaźników finansowych. Zakres stosowania kategorii dochodu, a w ślad za nim pochodnych jest szeroki. Obejmuje on

zastosowania zarówno o charakterze prospektywnym (planowanie finansowe, w tym rachunek wyników), jak i retrospektywnym (analiza wskaźnikowa w ujęciu historycznym).

System rachunkowości jest zorientowany na realizację wielu zadań. Biorąc pod uwagę jego kluczowe obszary, wyróżnić można trzy grupy zadań rachunkowości⁶⁹: dokumentacyjne (*sprawozdawcze*), planistyczne, kontrolne.

Zadania planistyczne, w powiązaniu z zadaniami kontrolnymi, mają szczególnie duże znaczenie (w tym przede wszystkim budżety roczne, a także palny kosztów dla miejsc powstawania kosztów). Działania kontrolne mają na celu dokonanie korekty odchyłeń od zamierzonego i rzeczywistego stanu. Skuteczny proces planowania⁷⁰, również wyniku (dochodu/zysku) podmiotu sektora rolnego, powinien się charakteryzować⁷¹ zupełnością/kompletnością, dokładnością, zdolnością do kontynuacji (ciągłością), przejrzystością i ekonomicznością.

W ujęciu prospektywnym istotną rolę odgrywa sporządzanie sprawozdań finansowych proforma, w tym rachunku wyników. Jeśli gospodarstwo dysponuje systemem ewidencji i sprawozdawczości finansowej (najlepiej w formie skomputeryzowanej), wówczas istnieje możliwość wygenerowania sprawozdań cząstkowych o charakterze planistycznym. Jak wspomniano, proces planowania, w tym osiąganiego wyniku, jest skomplikowany, a jego skuteczność uzależniona od wielu determinant (w tym również o charakterze zewnętrznym)⁷².

Zyskowność/dochodowość wskazują na zdolność do generowania dodatniego wyniku finansowego. Zdaniem K.D. Olsona największą użyteczność informacyjną mają następujące miary/wskaźniki: (1) dochód z rodzinnego gospodar-

⁶⁹ R. Doluschitz, C. Morath, J. Pape, *Agrarmanagement*, UTB, Stuttgart (Hohenheim) 2011, s. 226-227.

⁷⁰ W literaturze kręgu niemieckojęzycznego (a w szczególności autorstwa ekonomistów niemieckich) podkreśla się znaczenie planowania z perspektywy controllingu jako „filozofii” zarządzania podmiotem gospodarczym; por. H.-J. Probst, *Controlling: Richtig planen, analysieren und steuern*, Redline Verlag, München 2014; M. Sure, *Moderne Controlling-Instrumente: Bewährte Konzepte für das operative und strategische Controlling*, Verlag Franz Vahlen GmbH, München 2009; P. Horvath, *Das Controllingkonzept. Der Weg zu einem wirkungsvollen Controllingssystem*, DTV Deutscher Taschenbuch, München 2009. Dodatkowo można powiązać niektóre odchylenia z błędów w planowaniu, np. niewłaściwe oszacowanie rozwoju otoczenia podmiotu gospodarczego, niedostateczne przetworzenie informacji; por. G. Eilenberger, D. Ernst, M. Toebe, *Betriebliche Finanzwirtschaft. Einführung in Investition und Finanzierung, Finanzpolitik und Finanzmanagement von Unternehmen*, Oldenbourg Wissenschaftsverlag GmbH, München 2013, s. 377.

⁷¹ Ibidem, s. 43.

⁷² M.R. Langemeier, *Financial Ratios Used in Financial Management*, Farm Management Guide MF-270, Financial Management 3 – Revised November 2011, <http://www.ksre.ksu.edu/bookstore/pubs/mf270.pdf> (data dostępu: 17.12.2014).

stwa rolniczego⁷³, dochód skorygowany memoriałowo, rentowność aktywów (ROA), rentowność kapitałów własnych (ROE), wskaźnik marży wyniku operacyjnego oraz wynik przed odsetkami, opodatkowaniem i amortyzacją. W tabeli 5 zestawiono powyższe miary i wskaźniki, zwracając uwagę na m.in. ujęcia definicyjne wraz z formułami kalkulacyjnymi.

Tabela 5. Pomiar zyskowności/dochodowości w gospodarstwie rolniczym

Miara/wskaźnik	Ujęcie definicyjne, sposób kalkulacji	Uwagi
Dochód z rodzinnego gospodarstwa rolniczego z działalności operacyjnej [NFIop]	Odpowiednik tzw. zysku przedsiębiorcy (uwzględniającego zwrot za nieodpłatnie wykonywaną pracę, zarządzanie, w tym również pracę i kapitał właściciela). Dodatkowo uwzględnia się zmianę różnicy wartości zapasów (jako „korektę memoriałową”). NFIop = przychody brutto – całkowite koszty działalności operacyjnej – koszty finansowe	Im wyższa wartość, tym wyższa podstawa wskaźników rentowności (ROA, ROE).
Rentowność aktywów gospodarstwa [ROA]	Przeciętna stopa zwrotu wszystkich inwestycji. W przypadku wyceny rynkowej ROA odpowiada kosztom alternatywnym prowadzenia działalności rolniczej. W przypadku wyceny według kosztów nabycia – ROA obrazuje bieżący zwrot z 1 jednostki pieniężnej zainwestowanej w majątek gospodarstwa. ROA = [NFIop + wypłacone odsetki – podjęcie pieniędzy za nieodpłatną pracę i zarządzanie] / przeciętny stan aktywów	Im wyższa wartość tym więcej jednostek pieniężnych jest generowanych z majątku.
Wskaźnik marży wyniku operacyjnego (OPM)	Wskaźnik obrazujący efektywność operacyjną gospodarstwa; OPM = [NFIop + wypłacone odsetki – podjęcie pieniędzy za nieodpłatną pracę i zarządzanie] / przychody brutto	Im wyższa wartość tym większa zyskowność prowadzenia działalności.
Wynik przed odsetkami, opodatkowaniem i amortyzacją (EBIDTA)	EBIDTA = NFIop + koszty odsetek + amortyzacja; wynik „surowy” przed decyzjami z zakresu kształtowania polityki finansowej i zarządzania podatkami.	Im wyższa wartość, tym większa podstawa, uwzględniająca „część” wyniku zarezerwowaną na decyzje dotyczące polityki finansowej i podatkowej.

Źródło: adaptacja rozważań K.D. Olson, Economics of Farm Management in a Global Setting, John Wiley & Sons, Inc., Hoboken 2011, s. 194-197.

Z powyższych rozważań wynika, że dochód (np. z gospodarstwa rolniczego) stanowi bazę dla systemu miar i wskaźników ilustrujących rentowność podmiotu. Im obliczenie dochodu – w ujęciu sprawozdawczym – jest bardziej skomplikowane, co oznacza wykorzystanie wiązki wielu miar przychodowych i kosztowych, tym wiarygodność i użyteczność informacji jest wyższa dla zarządzającego. Wykorzystanie kategorii dochodu dla celów planistycznych zależy, w znacznej mierze, od obecności aplikacji komputerowej, tworzącej infrastrukturę IT dla systemu ewidencji i sprawozdawczości finansowej.

Poziom oraz struktura dochodów jako nadwyżki ekonomicznej, której maksymalizowanie zgodnie z ujęciem neoklasycznym stanowi cel działalności gospodarstwa, są determinowane przez szereg czynników o charakterze egzo-

⁷³ Tłumaczenia – analogicznie jak w przypadku Polskiego FADN.

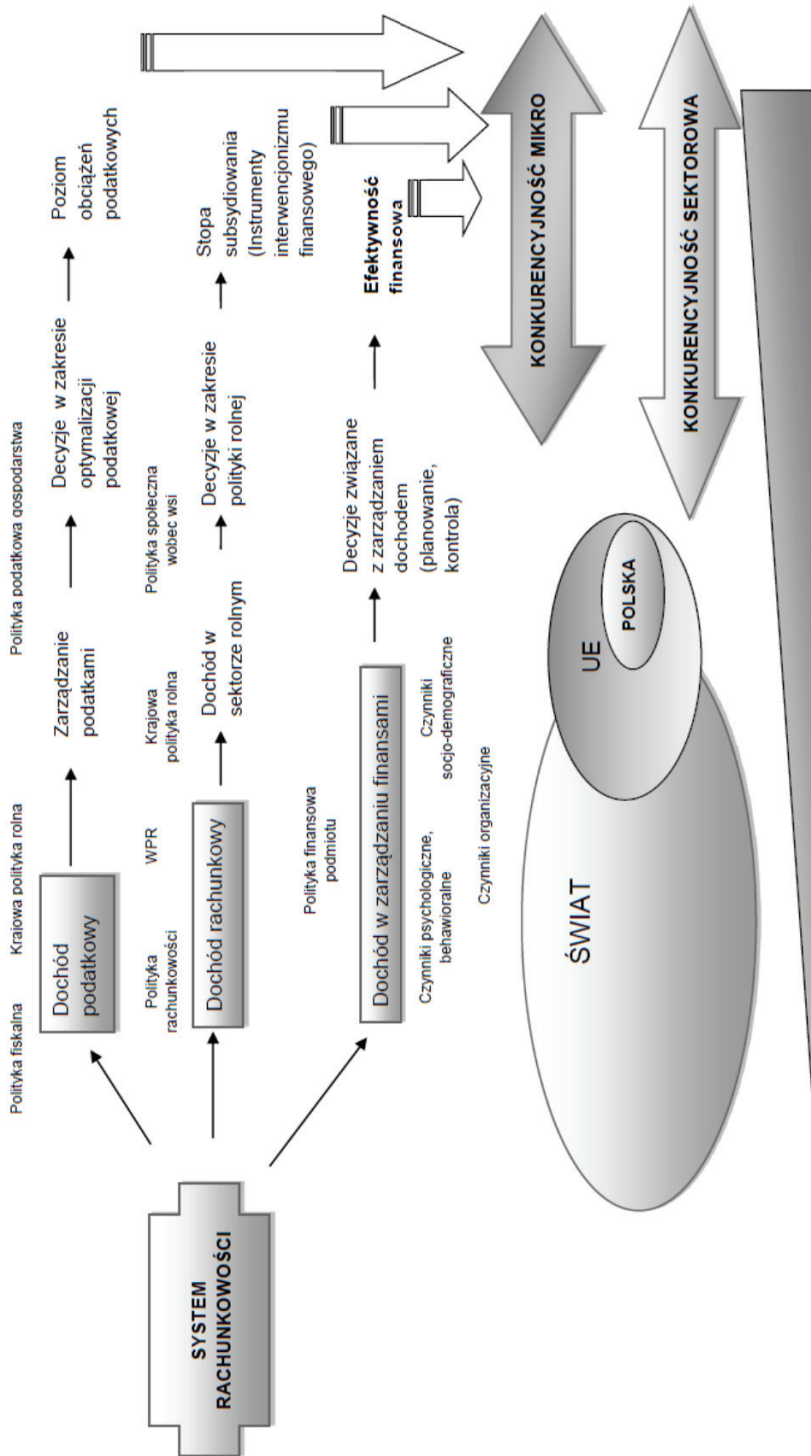
jak i endogennym (rysunek 2). Szereg determinant o charakterze zewnętrznym stanowi wypadkową megatrendów w gospodarce światowej (np. liberalizacja handlu artykułami rolno-spożywczymi, niejako przymuszana przez WTO). Nie bez znaczenia jest fakt, że stabilizowanie dochodów za pomocą złożonego instrumentarium stanowi jeden z celów polityki społecznej na obszarach wiejskich. Dochód z rodzinnego gospodarstwa rolniczego stanowi ważną kategorię informacyjną dla decydentów polityki rolnej i społecznej. Systemy gromadzenia danych rachunkowych z gospodarstw rolniczych (zarówno FADN wspierający realizację wiązki celów WPR, a także rozwiązania przyjęte w Kanadzie i USA) ukształtowały – w wyniku swoistej ewolucji, ale także adaptacji metodyki ewidencji i sprawozdawczości przyjętej dla przedsiębiorstw rolniczych – złożone algorytmy ustalania nadwyżek ekonomicznych.

W przypadku kategorii dochodu podatkowego wciąż aktualne pozostają zasady podatkowe sformułowane w dobie ekonomii klasycznej przez Adama Smitha, czy reguły (z końca XIX w.) dotyczące administracji skarbowej sformułowane przez Adolfa Wagnera. Oszacowanie dochodu podatkowego, będącego podstawą do obliczenia należnego podatku dochodowego, powinno być na tyle nieskomplikowane, aby nie stanowiło to bariery ustalania dochodów przez samych rolników.

Na poziomie sektorowym głównym czynnikiem oddziałującym na poziom i strukturę dochodów jest tzw. struktura agrarna, ale dodatkowo poziom innowacyjności, sytuacja społeczno-demograficzna na wsi. Zdolność do adaptowania i transferu innowacji ma szczególne znaczenie z punktu widzenia rozwoju sektora rolnego w krajach, takich jak Holandia czy Dania. Innowacje stanowią również bodziec do uzyskania przewag konkurencyjnych w różnych strategicznych obszarach gospodarstwa. Należy zauważyć, że idąc w ślad za rozwiązaniami wypracowanymi przez zarządzanie strategiczne, można też rozpatrywać potencjał strategiczny związany z sektorem. Pozwala to na formułowanie wniosków dotyczących konkurencyjności rozwiązań podatkowych na tle pozostałych sektorów gospodarki.

Oprócz czynników zewnętrznych natury makro-, jak i mezoekonomicznej, istotne jest podkreślenie wagi determinant, które dotyczą poziomu pojedynczego gospodarstwa. Chodzi tu o ogół czynników związanych z zarządzaniem gospodarstwem (m.in. styl zarządzania, organizacja produkcji rolniczej). Wynikają one, w znacznej mierze, z cech społeczno-demograficznych kierującego gospodarstwem (tj. przede wszystkim wiek, płeć, wykształcenie), a także jego „profilu” psychologicznego (w tym jego skłonność do ryzyka, uleganie heurystykom poznawczym)⁷⁴.

⁷⁴ Jest to obszar badań w niewielkim stopniu eksplorowany przez ekonomistów i finansistów rolnictwa.

Rysunek 2. Dochód w gospodarstwie rolniczym – ujęcie syntetyczne

Źródło: opracowanie własne.

Powyższe rozważania wskazują, że struktura i poziom dochodów gospodarstwa rolniczego podlega wahaniom w czasie, co jest immanentną cechą produkcji rolniczej. Żeby w miarę skutecznie prognozować dochody, należy rozpoznać złożoną wiązkę czynników o charakterze egzo-, jak i endogennym.

Z punktu widzenia głównego wątku rozważań konkurencyjność opodatkowania sektora rolnego zależy od doboru przedmiotu opodatkowania, a także ustalenia kryteriów dotyczących podmiotów opodatkowania (np. gospodarstw rolniczych, których wartość produkcji przekracza pewien próg). Dodatkowym elementem oprócz wspomnianych składowych są szczegółowe regulacje związane z systemem podatkowym (np. ulgi inwestycyjne, regulacje dotyczące amortyzacji). Biorąc pod uwagę, że kategoria dochodu podatkowego jest złożona, na co wskazują powyższe rozważania, w systemach podatkowych dopuszczających preferencje dla sektora rolnego występują rozwiązania dopuszczające szacunkowe sposoby ustalania dochodu, w istocie bliższe do kategorii wartości produkcji.

Należy zaznaczyć, że wzrost poziomu dochodów rolniczych (*sensu largo*) nie jest jedynym czynnikiem wskazującym na procesy rozwoju rolnictwa (w tym o charakterze zrównoważonym). Pomiar wysokości dochodów, a także udziału dochodów z działalności pozarolniczej jest istotnym procesem w identyfikacji kierunku i siły przemian strukturalnych w sektorze rolnym. Dotychczasowe badania empiryczne, zarówno w kraju, jak i za granicą, niewiele uwagi poświęcają grupie determinant na poziomie kierującego gospodarstwem.

W ujęciu syntetycznym pomiar, identyfikacja kierunku i siły oddziaływania determinant dochodów uzyskiwanych w gospodarstwie jest niezwykle złożona metodycznie. Subtelność tych powiązań wynika też z konieczności uwzględnienia imperatywu zrównoważenia w rozwoju sektora rolnego. Znacznie to utrudnia procesy podejmowania decyzji w zakresie polityki rolnej (zarówno na poziomie unijnym – Wspólnej Polityki Rolnej, jak również polityk krajowych), czy kształtowanie polityki podatkowej – w odniesieniu do gospodarstw rolniczych.

Konkludując, poprawa konkurencyjności polskiego sektora rolnego wiązać się będzie z szeregiem przekształceń o charakterze jakościowym, w tym z upowszechnieniem komputerowych systemów rachunkowości rolniczej. Takowe narzędzia, w powiązaniu ze wsparciem ze strony doradców rolnych, mogłyby ułatwić określanie dochodu na potrzeby podatkowe (w tym planowanego podatku dochodowego z działalności rolniczej), a także dla celów związanych z procesami zarządzania zasobami finansowymi.

4. Dochody gospodarstw rolniczych w wybranych krajach pozaunijnych (USA i Kanada) oraz unijnych (Niemcy)

4.1. Dochody gospodarstw rolniczych w USA

W literaturze amerykańskiej z zakresu ekonomiki i finansów rolnictwa dochód stanowi fundamentalną kategorię wynikową. Wynika to przede wszystkim z relatywnie wysokiego poziomu technik analizy finansowej, do której niezbędny jest zasób informacji i danych generowanych przez rachunkowość i sprawozdawczość finansową. Nazwa jednego z podstawowych elementów sprawozdania finansowego, mianowicie *income statement*, zwraca uwagę na „dochód” jako główną kategorię wynikową.

W USA podatki dochodowe o charakterze federalnym⁷⁵ obejmują wszystkie rodzaje działalności gospodarczej, nie wyłączając rolnictwa. R.D. Kay i in. wyróżnili trzy rodzaje obciążeń fiskalnych o charakterze dochodowym, nakładanym na gospodarstwa rolnicze⁷⁶:

- „zwyczajny” podatek dochodowy (*ordinary income tax to pay*),
- podatek dla samozatrudnionych (*self-employment tax*),
- podatek od zysków kapitałowych (*capital gains to tax*).

Zgodnie z amerykańskim prawem podatkowym rolnik jest definiowany jako osoba prowadząca działalność rolniczą z zamiarem osiągnięcia zysków. Znajdują się jednak specjalne ograniczenia kwalifikujące rolnika do korzystania ze specjalnych, preferencyjnych korzyści na podstawie przepisów prawa. Według federalnego organu skarbowego w USA – Internal Revenue Service (IRS), gospodarstwo jest firmą prowadzącą działalność gospodarczą generującą dochód należący do Schedule F (Form 1040), zysk lub stratę z działalności rolniczej.

W uregulowaniach IRS działalność rolnicza odnosi się do uprawy ziemi oraz zbioru artykułów rolnych i ogrodniczych (jako właściciel lub dzierżawca).

W tabeli 6 przedstawiono sposoby obliczania obciążeń podatkowych. Punktem wyjścia do naliczenia należnego podatku dochodowego jest tzw. „zwyczajny” dochód z gospodarstwa rolniczego, do którego dodawane są inne kategorie o charakterze wynikowym (wyłączając odrębnie opodatkowane zyski kapitałowe). Generalnie, algorytm „dochodzenia” do kwoty należnej „zwyczajnego” podatku dochodowego przypomina rozwiązania funkcjonujące w większości systemów podatkowych.

⁷⁵ Należy zauważyć, że w państwach o charakterze federacyjnym mogą funkcjonować też obciążenia fiskalne leżące w gestii jednostek terytorialnych (w przypadku USA – podatki stanowe).

⁷⁶ R. Kay, W. Edwards, P. Duffy, *Farm Management*, McGraw-Hill, New York 2012, s. 292.

Tabela 6. Podatki dochodowe w USA - przegląd

Rodzaj podatku	„Zwyczajny” podatek dochodowy	Podatek dla samozatrudnionych	Podatek od zysków kapitałowych
Sposób dochodzenia do kwoty należnej podatku	<p>„zwyčajny” dochód z gospodarstwa rolniczego (<i>ordinary farm income</i>)</p> <p>- wydatki gospodarstwa i amortyzacja = zysk gospodarstwa netto (<i>net farm profit</i>)</p> <p>+ pozostałe dochody podlegające opodatkowaniu</p> <p>- odliczenia na cele osobiste (<i>personal deductions</i>) i zwolnienia podatkowe</p> <p>- 50% kwoty należnego podatku dla samozatrudnionych</p> <p>= dochód podlegający opodatkowaniu</p> <p>x stawka podatkowa [%]</p> <p>= kwota należna „zwyčajnego” podatku dochodowego</p>	<p>zysk gospodarstwa netto (<i>net farm profit</i>)</p> <p>x stawka podatkowa (dla podatku dla samozatrudnionych) [%]</p> <p>= kwota należna podatku dla samozatrudnionych</p>	<p>Zyski kapitałowe (właściwie dochody z zysków kapitałowych)</p> <p>- bazowa podstawa podatkowa = dochód z zysku kapitałowego, podlegający opodatkowaniu</p> <p>x stawka podatkowa (dla podatku od zysków kapitałowych) [%]</p> <p>= kwota należna podatku od zysków kapitałowych</p>

Źródło: opracowanie własne na podstawie R. Kay, W. Edwards, P. Duffy, *Farm Management*, McGraw-Hill, New York 2012, s. 292.

Pewnym specyficznym rozwiązaniem w amerykańskim prawie podatkowym jest ustosunkowanie się ustawodawcy do dochodów uzyskiwanych z działalności rolniczej prowadzonej hobbistycznie⁷⁷, które zostały potraktowane w odrębny sposób. Wszelkie dochody o charakterze hobbistycznym powinny być zgłoszone na pierwszej stronie formularza nr 1040 (Form 1040) indywidualnego zeznania podatkowego w pozycji „Pozostałe dochody”, a nie według „planu” (*Schedule*) F (Form 1040). Koszty uzyskania przychodu można ująć tylko w „planie” A (Form 1040), z wyszczególnionymi odliczeniami. Ponadto IRS określa kolejność oraz sposób naliczania odliczeń związanych z hobby, a także ogranicza kwoty, które mogą zostać odliczone. Ostatecznie straty z działalności hobbistycznej nie mogą być odnoszone na nie związane z nim dochody podatkowe.

W tabeli 7 przedstawiono wybrane aspekty podatkowego ujęcia dochodów z działalności rolniczej. Należy tu uwzględnić fakt, że Stany Zjednoczone przyjęły, zgodnie z tradycją brytyjską, system cedularny⁷⁸. Ma to swoje zalety

⁷⁷ W uregulowaniach IRS przyjęto założenie, że działalność rolnicza jest prowadzona dla zysku, jeśli osiągnięto zysk z co najmniej trzech z ostatnich pięciu lat podatkowych, w tym w bieżącym roku (w chowie i hodowli koni przyjmuje się domniemanie, że są to dwa z siedmiu lat. Jeżeli test „lat z osiągniętym zyskiem” nie jest spełniony, nie oznacza to automatycznie, że dana aktywność gospodarcza nie spełnia kryterium. Zamiast tego, należy brać pod uwagę inne kryteria, m.in. w jakim zakresie dana czynność ma charakter biznesowy (ukierunkowany na zysk), czas i wysiłek poświęcony tej czynności, uzależnienie podatnik. Penn State Extension, *Understanding Your Federal Farm Income Taxes*, <http://extension.psu.edu/business/ag-alternatives/farm-management/understanding-your-federal-farm-income-taxes>.

⁷⁸ W systemie cedularnym (w porównaniu do globalnego, obowiązującego w większości krajów europejskich) każdy rodzaj dochodu jest odrębnie opodatkowany. Niewątpliwą zaletą

(m.in. możliwość zarządzania dla celów podatkowych daną kategorią dochodów), jak również wady wynikające ze złożoności i „wielowątkowości” sprawozdawczości podatkowej.

Tabela 7. Dochód z gospodarstwa rolniczego – ujęcie podatkowe w USA

Zagadnienie	Przyjęte rozwiązanie
Ujęcie w zestawieniu podatkowym	Dochód ze zwykłej działalności gospodarstwa jest zgłaszany w ramach Schedule F (Form 1040). Część I (Part I) dotyczy gospodarstw stosujących metodę gotówkową rachunkowości; część III (Part III) dla gospodarstw stosujących metodę memoriałową.
Zakres kategorii dochodu	Dochód gospodarstwa rolniczego pochodzi ze sprzedaży artykułów rolnych z uprawy/chowu, sprzedaży artykułów rolnych nabytych w celu odsprzedaży, dochody uzyskane od zlecenia i usługi związane z gospodarstwami rolniczymi, spółdzielniami, dochód barterowy (w wartości godziwej), refundacje i zwroty.
Czynsze dzierżawne	Otrzymane czynsze dzierżawne są traktowane odrębnie jako tzw. dochód z tytułu czynszu i dzierżaw. Gospodarstwa, które otrzymuje czynsz w formie naturalnej, ujmują dochody w Schedule F (Form 1040).
Płatności rządowe	Większość płatności programów rolniczych podlega opodatkowaniu i musi być ujęta w dochodach na Schedule F (Form 1040). Koszty związane z praktyką rolniczą lub projektu wspieranego przez dotacje zwykle są traktowane jako koszty uzyskania przychodów podatkowych.
Pożyczki rolnicze	W przypadku zabezpieczenia pożyczki produkcją (lub jej częścią) można potraktować jako pożyczkę dochody w roku uzyskania. W takim przypadku, kwota zgłaszana staje się podstawą wyceny artykułów rolnych. Sprzedaż artykułów powyżej tej bazy powoduje powstanie dodatkowego dochodu, poniżej wiąże się z powstaniem straty. Wykorzystanie produkcji roślinnej jako paszy wiąże się z możliwością potraktowania bazy jako kosztu uzyskania przychodu.
Przychody ze sprzedaży aktywów gospodarstwa	Brak ujęcia w Schedule F (Form 1040). Strata/zysk wynikający ze sprzedaży tych aktywów jest uwzględniany w Form 4797.

Źródło: opracowanie własne na podstawie różnych aktów prawnych (regulacji IRS).

Z punktu widzenia zarządzania podatkami na poziomie gospodarstwa istotną rolę odgrywa maksymalizacja wyniku po opodatkowaniu w ujęciu długoterminowym. W krótkiej perspektywie należy zwracać uwagę na minimalizację obciążeń podatkowych wynikających z roku, w którym uzyskano dochód podlegający opodatkowaniu. Skuteczne zarządzanie podatkowe wiąże się z szacowaniem (wyznaczeniem) hipotetycznego dochodu podlegającego opodatkowaniu po każdej decyzji, która może – nie tylko w bieżącym roku, ale w dłuższej perspektywie – oddziaływać na wysokość rzeczywistych obciążeń z tytułu podatku dochodowego⁷⁹. Oznacza to, że istotną rolę z punktu widzenia optymalizacji podatkowej przypisywać należy zarządzaniu dochodami.

tęgo rozwiązania jest możliwość elastycznego dostosowania sposobu, a także stawek opodatkowania do danego źródła dochodu, por. *Finanse publiczne i prawo finansowe*, pr. zbior. pod red. C. Kosikowskiego, E. Ruśkowskiego, Wolters Kluwer, Warszawa 2008, s. 548.

⁷⁹ Badacze amerykańscy uważają, że zarządzanie podatkami, czyli w istocie minimalizowanie obciążeń podatkowych (za pomocą środków legalnych), jest utożsamiane, niesłusznie, z po-

P.J. Barry i P.N. Ellinger podkreślają, że system informacyjny na potrzeby zarządzania finansami w gospodarstwie rolniczym powinien być nie tylko ukierunkowany na potrzeby informacyjne interesariuszy (zarządzających, właścicieli, inwestorów, pożyczkodawców), ale również wskazane jest, żeby dostarczał danych niezbędnych do wypełnienia obowiązków podatkowych⁸⁰. Zgodnie z rekomendacjami the Farm Financial Standards Council (FFSC) system informacyjny w procesach zarządzania finansami gospodarstwa rolniczego powinien być zorientowany retrospektywnie, na bieżąco, a także prospektywnie. Aż do 1994 r. istotnym problemem było utworzenie jednolitych zasad raportowania informacji finansowej dla podmiotów sektora rolnego⁸¹.

Z punktu widzenia zarządzania finansami w gospodarstwie rolniczym bardzo istotną rolę (m.in. informacyjną, motywującą, kontrolną) odgrywa rachunek wyników⁸². Zwykle przyjmowana forma rachunku wyników na potrzeby gospodarstw rolnych posiada cztery części⁸³:

- przychody gospodarstwa (*farm revenue*),
- koszty gospodarstwa (*farm expenses*),
- korekty dotyczące działalności poza gospodarstwem (*nonfarm adjustments*),
- podatki dochodowe i składki na ubezpieczenia społeczne (*income and social security taxes*).

W tabeli 8 przedstawiono przykładowy rachunek wyników dla hipotetycznej farmy amerykańskiej.

szukiwaniem „dziur podatkowych”. Zamierzeniem ustawodawcy może być zachęcenie do inwestowania i produkcji w pewnych obszarach, czy wzrost poziomu inwestycji w ujęciu ogólnogospodarczym – jako środek do poprawy koniunktury (zgodnie z ujęciem neokeynowskim); por. R. Kay, W. Edwards, P. Duffy, *Farm Management*, op. cit., s. 292.

⁸⁰ Są to rozważania kierowane do amerykańskich gospodarstw rolniczych, wśród których wielkoobszarowe farmy i rancza są przedsiębiorstwami charakteryzującymi się rozdziałem funkcji właścicielskiej od zarządzania. Por. P.J. Barry, P.N. Ellinger, *Financial Management in Agriculture*, Prentice Hall, Upper Saddle River 2012, s. 4-5.

⁸¹ Barry i Ellinger podają, że na podstawie ustawy z 1987 r. (*Agricultural Credit Act*) specjalna komisja ds. finansów rolnictwa (*National Commission on Agricultural Finance*) dokonała przeglądu ogólnej sytuacji finansowej tego sektora. Jednym z wniosków wynikających z prac tej komisji było podkreślenie potrzeby głębszej standaryzacji w zakresie sprawozdawczości i analizy finansowej w rolnictwie. Równoległe, inny komitet (*Farm Financial Standards Task Force, FFSTF*) przygotował wytyczne dotyczące sprawozdawczości finansowej dla farm. W 1994 r. FFSTF został przekształcony w stałą radę (FFSC). Por. ibidem, s. 12-13.

⁸² Jest to określenie typowe dla amerykańskiej odmiany języka angielskiego. W odmianie brytyjskiej języka angielskiego odpowiednikiem jest *profit and loss account* (właściwie rachunek zysków i strat) lub *operating statement*. Rachunek wyników odpowiada tylko segmentowi operacyjnemu rachunku zysków i strat.

⁸³ P.J. Barry, P.N. Ellinger, *Financial Management...*, op. cit., s. 19.

Tabela 8. Rachunek wyników dla przykładowej farmy
(dla 12-miesięcznego okresu kończącego się 31 grudnia, 2010 r.)

Pozycja	Kwota (USD)
Przychody gospodarstwa	
Zbiory i pasze:	
Przychody „gotówkowe”	457 175
Korekty stanu zapasów	13 570
Inwentarz żywy i drób:	
Przychody „gotówkowe”	131 030
Korekty stanu zapasów	- 17 750
Środki ze sprzedaży innych produktów zwierzęcych	0
Zmiany w wartości w wyniku powiększania stada hodowlanego	0
Zyski/straty związane z brakowaniem stada hodowlanego	0
Platności rządowe i pozostałe dochody gospodarstwa	26 480
Zmiany w należnościach	3 690
Przychody brutto	614 195
MINUS	
Zakup rynkowy żywego inwentarza	0
Koszty zakupionych pasz/zboża i żywego inwentarza	102 660
Wartość produkcji gospodarstwa	511 535
Koszty gospodarstwa rolniczego	
Koszty działalności operacyjnej gospodarstwa	347 814
Koszty działalności operacyjnej wyrażone gotówkowo	0
Pozagotówkowe korekty kosztów	0
Zmiany w zobowiązaniach	+ 8 960
Zmiany w rozliczeniach międzykresowych	- 1 920
Zmiany niewykorzystanych zapasów	0
Zmiany w środkach w rosących zbiorach	0
Zmiany w pozostałych obiektach	0
Amortyzacja	33 300
Całkowite koszty działalności operacyjnej gospodarstwa rolniczego	374 074
Koszty z tytułu odsetek pożyczek	0
Kwota odsetek płacona gotówkowo	29 961
Zmiany w narastających odsetkach	-681
Całkowite koszty z tytułu odsetek	29 280
Całkowite koszty gospodarstwa rolniczego	403 354
Dochód netto z działalności operacyjnej	108 181
Zyski/straty ze sprzedaży aktywów kapitałowych	0
Dochód netto z gospodarstwa rolniczego przed opodatkowaniem	108 181
Korekty dotyczące działalności poza gospodarstwem	29 280
Wynagrodzenia	900
Dochody z odsetek i dywidendy	0
Inne dochody spoza działalności rolniczej	0
Całkowity dochód pozarolniczy	30 180
Dochód przed opodatkowaniem i innymi procedurami	138 361
Podatki dochodowe i składki na ubezpieczenia społeczne	
Kwota podatku płacona gotówkowo	16 490
Zmiana w narosłych kwotach należnego podatku i składkach na ubezpieczenia społeczne	2 000
Zmiany w bieżącej części odroczonego podatku	-389
Kwota podatku dochodowego i składek na ubezpieczenia społeczne	18 101
Dochód przed pozycjami nadzwyczajnymi	120 260
Pozycje nadzwyczajne (przed opodatkowaniem)	0
Dochód netto	120 260

Zródło: P.J. Barry, P.N. Ellinger, *Financial Management in Agriculture*, Prentice Hall, Upper Saddle River 2012, s. 24.

Z analizy tego zestawienia wynika, że istotną rolę – z punktu widzenia rachunkowej zasady współmierności kosztów – odgrywają korekty memoriałowe, w tym rozliczenia międzyokresowe. Korekty ujmują różnicę między zobowiązaniami z początku i końca roku bilansowego, żeby odzwierciedlić koszty memoriałowe. Płacone odsetki (lub narosłe od środków pożyczonych) stanowią istotną pozycję kosztów gospodarstwa rolniczego. Zwrócić uwagę należy na amortyzację. Odpisy amortyzacyjne mogą być narzędziem zarządzania podatkami w krótkim okresie, jako koszt uzyskania przychodu. Pewną osobliwością amerykańskiego systemu podatkowego jest możliwość wykorzystania amortyzacji metodą Modified Accelerated Cost Recovery System (MACRS), obok amortyzacji metodą liniową⁸⁴.

Reasumując, konsekwencją przyjęcia rozwiązań cedularnych w systemie podatkowym USA jest konieczność wyodrębnienia i obliczenia różnych kategorii dochodów. Choć działalność rolnicza traktowana jest zasadniczo jako typowo przedsiębiorcza forma gospodarowania, to rolnicy-hobbisci mogą liczyć na pewne ułatwienia podatkowe. Dochód – w ujęciu zarządzania finansami – jest kategorią wynikową, której obliczenie w rzetelny sposób wymaga obecności dokładnego systemu rachunkowości (ewidencji wraz ze sprawozdawczością finansową). Jest to możliwe w przypadku gospodarstw powiązanych dosyć mocno z infrastrukturą finansową, a także – przez sieć wielu kanałów – również z rynkami finansowymi. Wyzwaniem dla polskiego sektora rolnego są zmiany jakościowe, a szczególnie te związane z metodami zarządzania.

4.2. Dochody gospodarstw rolniczych w Kanadzie

W Kanadzie – jako państwie federalnym – podatki dochodowe mają charakter centralny, jak również występują obciążenia fiskalne obejmujące tylko poziom prowincji⁸⁵. Ogólne zasady podatkowe nie odbiegają od rozwiązań przyjętych w większości krajów anglosaskich, choć dosyć silnie wyeksponowana została odrębność prawodawstwa prowincji. Dotyczy to przede wszystkim specyfiki w regionach francuskojęzycznych⁸⁶, w porównaniu do pozostałych prowincji. Organem administracji skarbowej, odpowiadającym za pobór podatków, jest Canada Revenue Agency (CRA)⁸⁷.

⁸⁴ Należy zaznaczyć, że wykorzystanie metod amortyzacji w ujęciu ekonomicznym pozwala kierującemu dokładniej ustalić odliczenie od dochodu netto. Umożliwia to bardziej precyzyjne określenie rentowności.

⁸⁵ Zostało to uregulowane w zasadniczej ustawie Constitution Act, 1867.

⁸⁶ Wynika to z zaszczości historycznych (np. Nowa Fundlandia przystąpiła do Konfederacji Kanady dopiero w 1949 r.). Prowincja Quebec formalnie nie uznaje proklamowanej w 1981 r. Konstytucji Kanady, choć korzysta z wielu jej zapisów.

⁸⁷ Wcześniej funkcję organu administracji skarbowej pełnił Department of National Revenue. Por. Canada Revenue Agency, <http://www.cra-arc.gc.ca/menu-eng.html>.

Choć w Kanadzie rolnictwo jest traktowane jako typowa działalność biznesowa, w prawie podatkowym występują specjalne uregulowania dotyczące produkcji rolniczej. Chodzi tu głównie o dochód uzyskany z jednoosobowej działalności rolniczej (nie posiadającej osobowości prawnej, prowadzonej indywidualnie na własny rachunek) lub partnerskiej spółki rolniczej (wspólnik)⁸⁸.

Dochody rolnicze obejmują dochody wygenerowane z następujących czynności: hodowla koni wyścigowych, produkcja drobiarska, produkcja mleka (chów, hodowla bydła mlecznego), chów i hodowla zwierząt futerkowych, prowadzenie szkółek drzew i krzewów, sadownictwo, pszczelarstwo, uprawa hydroponiczna, produkcja drzewek bożonarodzeniowych, prowadzenie dzikiego rezerwatu, prowadzenie wylęgarni kurcząt. W pewnych okolicznościach można również wygenerować dochód rolniczy z: rybactwa, produkcji ogrodniczej, prowadzenia szklarni, produkcji syropu klonowego.

Jak wynika z powyższego, kategoria dochodu rolniczego rozciąga się poza obszary typowe dla produkcji rolniczej. Dochody rolnicze nie uwzględniają jednak dochodów uzyskiwanych z pracy w charakterze pracownika w działalności rolniczej lub z łowiectwa zwierząt futerkowych⁸⁹.

Rozpoczęcie działalności gospodarczej wiąże się z podjęciem znaczącej aktywności, stanowiącej regularną część biznesu⁹⁰. W tabeli 9 zestawiono dwa dopuszczalne ujęcia (kasowe i memoriałowe), wykorzystywane do określania dochodu podatkowego.

Należy zaznaczyć, że rolnik nie może podjąć decyzji o przejściu z metody kasowej na memoriałową. Ważną rolę odgrywa dokładne ewidencjonowanie dochodu brutto stanowiącego całkowity dochód przed odliczeniem kosztów sprzedanych towarów i pozostałych kosztów działalności. System ewidencyjny powinien być na tyle szczegółowy, żeby zawierał daty zdarzeń gospodarczych, kwoty, a także źródła generowanego dochodu (bez względu na jego formę – otrzymane środki pieniężne, nieruchomości czy usługi). Źródłowe dokumenty potwierdzające uzyskanie dochodu powinny obejmować faktury sprzedaży, taśmy kasowe, paragony, pokwitowania za sprzedaż płodów rolnych, czy inne formy ewidencji⁹¹.

⁸⁸ Por. Canada Revenue Agency, *Farming Income 2013*, <http://www.cra-arc.gc.ca/E/pub/tg/t4003/t4003-e.html>.

Co więcej, udział w programach the AgriStability czy AgriInvest wiąże się z koniecznością dostosowania do regulacji wydawanych przez prowincje (odrębnie dla Quebec – La Financière agricole du Québec, dla Alberta, Ontario, Saskatchewan, Prince Edward Island, Farming Income and the AgriStability and AgriInvest Programs, w pozostałych częściach Kanady – Guide RC4408, Farming Income and the AgriStability and AgriInvest Programs Harmonized Guide.

⁸⁹ Por. Canada Revenue Agency, *Farming Income 2013*, op. cit.

⁹⁰ IT364 ARCHIVED - Commencement of Business Operations, <http://www.cra-arc.gc.ca/E/pub/tp/it364/it364-e.html>.

⁹¹ Por. Canada Revenue Agency, *Farming Income 2013*, op. cit.

Tabela 9. Dochód z gospodarstwa rolniczego – ujęcie podatkowe stosowane w Kanadzie

Wyszczególnienie	Metoda kasowa (<i>cash method</i>)	Metoda memorialowa (<i>accrual method</i>)
Istota	Ewidencja przychodów tworzących dochód pieniężny w roku podatkowym (w roku jego uzyskania) i odliczenie kosztów uzyskania przychodu.	Ewidencja przychodów w roku fiskalnym (w momencie ich wygenerowania, bez względu na to, czy zostaną otrzymane), odliczenie kosztów uzyskania przychodu (w roku podatkowym).
Specyficzne rozwiązania – czeki*	Uwzględnienie czeków po terminie wymagalności jako zabezpieczenie długu, konieczność uwzględnienia w dochodzie podatkowym dla okresu, w którym czek jest płatny.	Odrębne uregulowania do rozliczeń międzyokresowych czynnych.
Zapasy	Poza pewnymi wyjątkami stan zapasów nie jest uwzględniany w kalkulacji dochodu podatkowego.	Istotną rolę odgrywa szczegółowa ewidencja zapasów (z uwzględnieniem podziału na inwentarz żywy, zbiorzy, pasze i nawozy), a także określenie stanu końcowego (na koniec okresu obrotowego). Dopuszczalne metody wyceny zapasów: <ul style="list-style-type: none"> • wycena według wartości godziwej; • wycena według kosztu wytworzenia lub wartości godziwej, biorąc tę niższą (z możliwością wyceny grupy powiązanych składników majątkowych); • wycena składników inwentarza żywego na bazie ceny jednostkowej - według Form T2034, Election to Establish Inventory Unit Prices for Animals.

Objaśnienie: w państwach anglosaskich (również w Kanadzie), a także Francji, czeki są nadal powszechnie i chętnie wykorzystywaną formą rozliczeń bezgotówkowych.

Źródło: opracowanie własne na podstawie *Canada Revenue Agency, Farming Income 2013* <http://www.cra-arc.gc.ca/E/pub/tg/t4003/t4003-e.html>, *Canada Revenue Agency, Farming or Fishing – Use of Cash Method*, <http://www.cra-arc.gc.ca/E/pub/tp/t4433r/t4433r-e.html>.

W porównaniu do rozwiązań przyjętych w państwach członkowskich UE czy też w USA, Kanada wypracowała odrębny system sprawozdawczości odnoszącej się do dochodów uzyskiwanych przez gospodarstwa rolne. Różne miary dochodu służą wspieraniu realizacji odrębnych celów polityki rolnej. Ważną kwestią jest tu prognoza zagregowanego dochodu gospodarstwa rolniczego⁹². Źródłem informacji (w pewnym stopniu) o dochodach tych podmiotów są zeznania podatkowe, a także cykliczne badania sondażowe (Farm Financial Survey⁹³) oraz odbywający się co 5 lat spis rolny (Census of Agriculture⁹⁴).

⁹² Agriculture and Agri-Food Canada and Statistics Canada, *Understanding Measurements of Farm Income*, Farm Income and Adaptation Policy Directorate Agriculture and Agri-Food Canada Publication No. 2060/B, Agriculture Division Statistics Canada Catalogue No. 21-525-XIE, 2000.

⁹³ Przeprowadzone co 2 lata badania sondażowe Farm Financial Survey (FFS). Rezultaty tych badań przypominają koncepcyjnie szacunki z danych podatkowych. FSS gromadzi wpływy brutto podzielone na płatności rządowe, sprzedaż zbóż, produktów ogrodniczych, bydła, trzody chlewnej, drobiu, produktów mlecznych (głównie mleka surowego) i innych. Równoległe FSS obejmuje kategorie kosztowe (z wyjątkiem amortyzacji), w tym koszty z tytułu odsetek, wynagrodzenia, ubezpieczenia majątkowe i składki do programów rządowych. Wyniki są przedstawiane co dwa lata, w grudniu. Publikowane szacunki obejmują pozycje bilansu, włączając także szczegółowe zapisy związane z kategoriami przychodowymi i kosztowymi (na poziomie prowincji), według typów gospodarstwa i przedziałów sprzedaży (wyniki podawane

Te dane przedstawiają zazwyczaj rozkłady częstości, a także średnie dla zmiennych charakteryzujących dochód gospodarstwa rolniczego według typu gospodarstwa i wielkości obrotów ze sprzedaży.

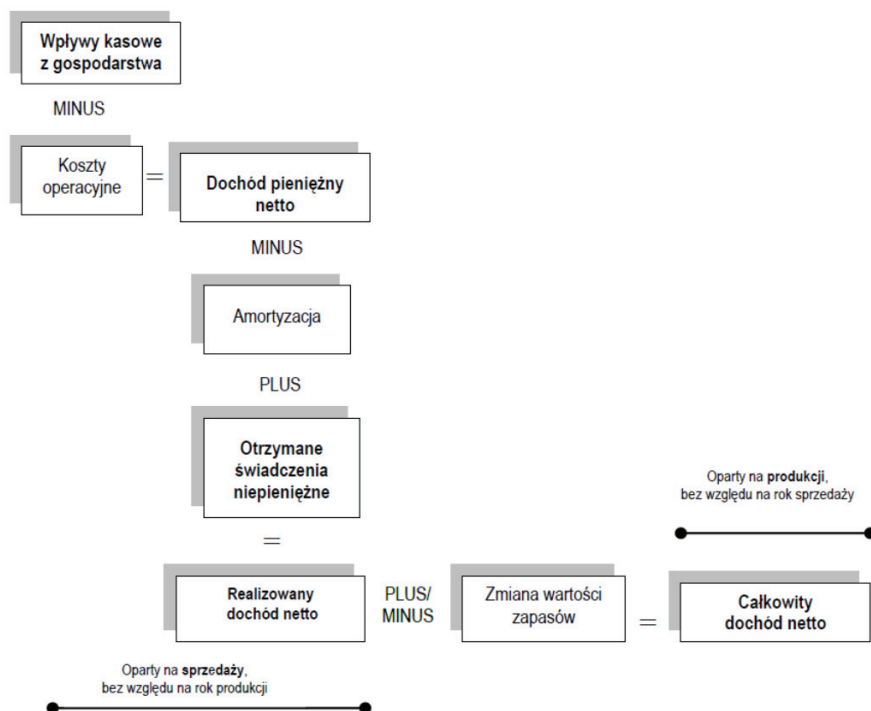
Dane uzyskane z zeznań podatkowych wykorzystują próbę zarejestrowanych i niezarejestrowanych podatników reprezentujących gospodarstwa. Umożliwia to szacunek szerokiego zakresu zmiennych finansowych, włączając różne kategorie przychodowe, kosztowe, a także zwiększenie wartości i sprzedaż aktywów. Ta próba daje także informacje na temat dochodu spoza działalności rolniczej. Seria danych jest publikowana rocznie ze wstępnymi wynikami w listopadzie roku następującego po okresie referencyjnym. Zaagregowane miary dochodu netto gospodarstwa rolniczego wykorzystywane do celów sprawozdawczości statystycznej w Kanadzie obejmują (rysunek 3):

- **dochód kasowy (pieniężny) netto** – wynikający z przepływów pieniężnych generowanych z produkcji artykułów rolnych, jest to kwota środków pieniężnych umożliwiająca spłatę zadłużenia, podjęcie inwestycji przez właściciela,
- **rzeczywisty dochód netto** – uwzględnia oprócz przepływów pieniężnych również przepływy o charakterze niepieniężnym (np. amortyzacja, otrzymane świadczenia niepieniężne), określa dochód rolniczy netto z transakcji w danym roku, bez względu na rok produkcji artykułów rolno-spożywczych,
- **całkowity dochód netto** – miara uwzględniająca również zmianę wartości zapasów, określa wartość ekonomiczną produkcji; całkowity dochód netto odzwierciedla zwrot z kapitału właściciela, niewynagrodzoną pieniężnie pracę, zarządzanie i ryzyko.

są jako średnia). Badania FSS są finansowane przez resort Agriculture and Agri-Food Canada; por. Agriculture and Agri-Food Canada and Statistics Canada, *Understanding Measurement...*, op. cit.

⁹⁴ Powiązanie dwóch spisów (Census of Agriculture i Census of Population) umożliwia przeniesienie zmiennych dotyczących dochodu z Census of Population do rolników i ich rodziny zmienna *net farm self-employment income* (dochód z gospodarstwa z samozatrudnieniem) zawiera obroty między gospodarstwami. Należy podkreślić, że użyteczność tego powiązania wiąże się ze zdolnością do klasyfikowania dochodu z innymi zmiennymi dotyczącymi zmiennych opisujących gospodarstwo lub też rolnika; por. Agriculture and Agri-Food Canada and Statistics Canada, *Understanding Measurement...*, op. cit.

Rysunek 3. Miary dochodu z gospodarstwa rolniczego w Kanadzie

Źródło: Agriculture and Agri-Food Canada and Statistics Canada, *Understanding Measurements of Farm Income, Farm Income and Adaptation Policy Directorate Agriculture and Agri-Food Canada Publication No. 2060/B, Agriculture Division Statistics Canada Catalogue No. 21-525-XIE, 2000, s. 6.*

Kategoria dochodu z gospodarstwa rolniczego oraz jej pochodne mają duże zastosowanie w zarządzaniu gospodarstwem rolniczym. Należy zauważyć, że występuje kompleksowy zestaw danych ekonomicznych i finansowych, które powinny być integrowane i syntezowane, żeby powiększyć i utrzymać rentowność gospodarstwa rolniczego. Skuteczne zarządzanie gospodarstwem rolniczym oznacza nie tylko koncentrowanie się na maksymalizacji dochodu, ale uwzględnianie także celów oraz zamierzeń rolnika, a także jego rodziny. Kanadyjscy eksperci zarządzania gospodarstwem rolniczym postulują potrzebę nowego typu segmentacji rolników – zarządzających. Wynika to przede wszystkim z różnic i potrzeb w ramach różnych typów gospodarstw⁹⁵:

- **młodzi/początkujący farmerzy** – z wysokim poziomem wykształcenia, zainteresowani nowymi modelami biznesu;

⁹⁵ S. Jetté-Nantel, D. Freshwater, M. Beaulieu, A. Katchova, *Farm Income Variability and Off-Farm Diversification in Canadian Agriculture*, Agriculture and Rural Working Paper Series, Catalogue no. 21-601-M – No. 93.

- „nowi” rolnicy (włączając tzw. rolnictwo miejskie – hobbistyczna produkcja rolnicza wkomponowana w przestrzeń miejską lub jej otoczenie⁹⁶. Oprócz tego istotną rolę odgrywa podział gospodarstw według poziomu dochodu rocznego brutto:
- poniżej 100 000 CAD⁹⁷ rocznie – ponad połowa kanadyjskich rolników określana jako prowadzący gospodarstwa „life-style farms”, swoją uwagę koncentrują na generowaniu dochodu spoza działalności rolniczej, ze względu na ograniczenia czasowe mało uwagi przywiązują do poprawy umiejętności zarządzania przedsiębiorstwem (wyjątkiem są niektórzy rolnicy-profesjonaliści, kierujący farmami rodzinnymi z wykorzystaniem zasad zarządzania);
- od 100 000 do 500 000 CAD rocznie – grupa przeciętna, której liczebność zmniejsza się, rolnicy z tego przedziału zmuszeni są do ekspansywnego rozwoju lub zmniejszania, biorąc pod uwagę cele osobiste i zainteresowania rolnika;
- powyżej 500 000 CAD – zarządzający gospodarstwami komercyjnymi ukierunkowanymi na wzrost biznesu.

Z powyższego wynika, że kategoria dochodu pełni funkcję informacyjną, np. przydatną dla agencji płatniczych. Wysokość dochodu (jak pokazano, w różny sposób definiowany i mierzony) determinuje stopień osiągania celów pieniężnych gospodarstwa rolniczego.

Dochód, jako istotna kategoria ekonomiczna stanowiąca cel działalności gospodarstwa (w ujęciu neoklasycznym), pełni również ważną rolę w polityce rolnej Kanady. Chodzi tu o wykorzystanie dochodu jako miary w programie AgriStability (stabilizacja dochodów rolniczych), stanowiącym swego rodzaju pakiet wsparcia w ramach socjalno-ekonomicznej sieci bezpieczeństwa dla rolników⁹⁸. Zamierzeniem AgriStability jest ochrona dobrobytu ekonomicznego rolników w przypadku znacznego spadku nadwyżki. W programie AgriStability występują dwie istotne kategorie⁹⁹:

- **nadwyżka programowa** – dopuszczalna wysokość dochodu (z uwzględnieniem kwalifikowalnych kosztów, z korektą dotyczącą zmian

⁹⁶ P. Ladner, *The Urban Food Revolution: Changing the Way We Feed Cities*, New Society Publishers, Gabriola Island, 2011, s. 8-9.

⁹⁷ CAD – dolar kanadyjski.

⁹⁸ W prowincjach Manitoba, Nowy Brunswik, Nowa Szkocja, Nowa Fundlandia, Labrador, Yukon programem AgriStability zarządza administracja rządu federalnego. Z kolei w Kolumbii Brytyjskiej, Saskatchewan, Albercie, Ontario, Quebec, na Wyspie Księcia Edwarda odpowiedzialność nad AgriStability spoczywa na władzach prowincji. Agriculture and Agri-Food Canada, AgriStability, <http://www.agr.gc.ca/eng/?id=1291990433266>.

⁹⁹ Agriculture and Agri-Food Canada, AgriStability..., op. cit.

należności, zobowiązań i zapasów – na podstawie zharmonizowanego formularza udostępnionego przez AgriStability;

- **nadwyżka referencyjna** – obliczana jest na podstawie średniej z trzech lat okresu pięcioletniego, wykluczając najniższą i najwyższą wielkość nadwyżki.

Należy też podkreślić, że płatność w ramach AgriStability jest uruchamiana dopiero, gdy nadwyżka produkcyjna w danym roku spadnie poniżej 70% nadwyżki referencyjnej. Mechanizm tego instrumentu wsparcia różni się więc zasadniczo od płatności bezpośrednich obowiązujących w krajach UE. Płatności w ramach AgriStability stanowią pewnego rodzaju instrument ubezpieczający dochody rolników. W AgriStability wbudowany został mechanizm płatności zaliczkowych (AgriStability Interim Payments). Generalnie, ich istota polega na wykorzystaniu w kalkulacjach zmniejszenia spadku marży planowanej w roku programu (np. 2015) w stosunku do szacowanej nadwyżki w okresie referencyjnym. Aby zmniejszyć ryzyko pojawienia się nadpłaty, płatności zaliczkowe są zwykle wypłacane w wysokości 50% szacowanej kwoty do wypłaty, jednak może to ulegać zmianie¹⁰⁰.

Reasumując, doświadczenia kanadyjskie wskazują, że dochód rolniczy jest ważną kategorią informacyjną, o dużej przydatności nie tylko na poziomie pojedynczych gospodarstw (jako miara do osiągnięcia wyników), ale też z punktu widzenia kreowania krajowej polityki rolnej. Ma to duże znaczenie, biorąc pod uwagę nacisk na stabilizację dochodów rolniczych za pomocą programu AgriStability (wpisującą się w strukturę siatki bezpieczeństwa społeczno-ekonomicznego).

4.3. Dochód gospodarstwa rolniczego na przykładzie rozwiązań niemieckich

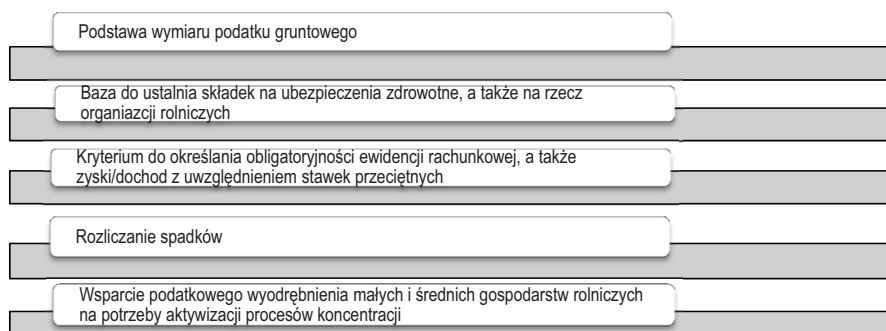
Niemcy – jako kraj członkowski UE – charakteryzują się rozwiniętą i intensywną produkcją rolniczą (choć nie stanowiącą znaczącego udziału PKB w tym państwie). Na potrzeby kształtowania polityki rolnej na poziomie wspólnotowym, jak również krajowym, wykorzystywane są uregulowania dotyczące FADN. Jednak charakter federacyjny tego państwa, a także różnice w rozwoju struktury agrarnej występujące w krajach związkowych należących do dawnych RFN i NRD (przed zjednoczeniem Niemiec w 1990), determinują pewne subtelnosci dotyczące traktowania kategorii dochodowych. Warto zwrócić uwagę na fakt, że z jednej strony sektor rolny był tradycyjnie uprzywilejowany, biorąc pod uwagę preferencje w zakresie sprawozdawczości podatkowej czy wymagania

¹⁰⁰ Agriculture and Agri-Food Canada, AgriStability, Guide to the 2014 AgriStability Interim Application (1 of 5), <http://www.agr.gc.ca/eng/?id=1382542043445>.

związane z rachunkowością. Z drugiej strony, niemieccy rolnicy nie mogą wykorzystywać rozwiązań, kierowanych do innych działów gospodarki.

Doświadczenia niemieckie, szczególnie widoczne w zachodnich krajach związkowych, wskazują, że dochód stanowi istotną kategorię wynikową i podstawę w systemie zarządzania podatkami. W przypadku rachunkowości zorientowanej na potrzeby zewnętrzne, niezbędne jest ciągle analizowanie zmian prawnych. To powinno zapewnić, że dochód i pozycje aktywów zostaną prawidłowo zaprezentowane m.in. dla celów podatkowych¹⁰¹. W Niemczech występuje system krajowych zasad (standardów rachunkowości), znany pod nazwą *Grundsätze ordnungsmäßiger Buchführung* (GoB). System ten obejmuje reguły o charakterze ramowym, znane w Polsce jako uniwersalne i podstawowe zasady rachunkowości¹⁰², a także normy „niższego rzędu”, w tym dotyczące sposobu dokonywania korekt, poprawiania czy archiwizowania informacji księgowej¹⁰³.

Rysunek 4. Zastosowanie kategorii wartości podatkowej gospodarstwa rolnego

Źródło: adaptacja rozważań: J. Kulawik, P-Y. Lelong, J. Pawłowska-Tyszko (red.), M. Soliwoda, *Systemy podatkowe w krajach Unii Europejskiej*, nr 83, IERiGŻ-PIB, Warszawa 2013, s. 34; S. Jäckel, *Hofnachfolge und Existenzgründung. Steuern und Abgaben in der Landwirtschaft*, Deutscher Bauernverband (DBV), 2008; http://www.junglandwirte.de/werkzeuge/materialkoffer/fachinformationen/doc_download/18steuervortragdbv2008. R. Krägenbring, *Wertermittlung und steuerliche Bewertung für die Erbschaft- und Schenkungsteuer*.

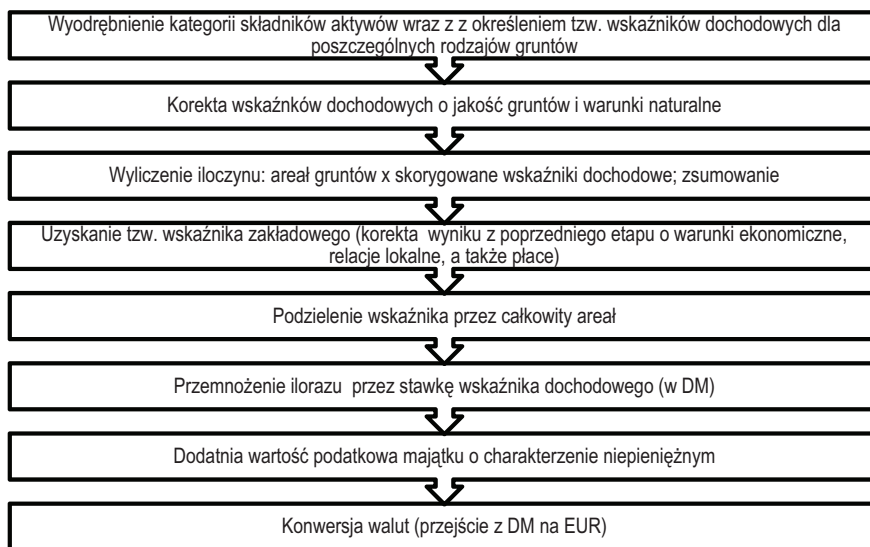
¹⁰¹ W Niemczech podstawą reguł prawa podatkowego jest przede wszystkim ustawa o ordynacji podatkowej (Abgabenordnung, AO); Abgabenordnung in der Fassung der Bekanntmachung vom 1. Oktober 2002 (BGBl. I S. 3866; 2003 I S. 61), die zuletzt durch Artikel 16 des Gesetzes vom 25. Juli 2014 (BGBl. I S. 1266) geändert worden ist.

¹⁰² Zostały one przedstawione w I rozdziale Ustawy o rachunkowości z dnia 29 września 1994 roku (jednolity tekst ustawy, Dz.U. z 2013 r. Nr 0, poz. 330).

¹⁰³ O. Mußhoff, N. Hirschauer, *Modernes Agrarmanagement. Betriebswirtschaftliche Analyse- und Planungsverfahren* (2. Auflage), Verlag Franz Vahlen, München 2011, s. 71.

Specjalne uregulowania dotyczące sektora rolnego obejmują kategorię tzw. wartości podatkowej¹⁰⁴, która stanowi substytut dochodu, ale jej znacznie wykracza poza ewidencję podatkową. Na rysunku 4 przedstawiono praktyczne zastosowania wartości podatkowej. Wartość podatkowa jest 18-krotnością dochodu czystego (czyli takiego, który zawiera oprocentowanie kapitału całkowitego oraz wynagrodzenie dla przedsiębiorcy rolnego). Na rysunku 5 przedstawiono schemat zastosowania procedury obliczeniowej wartości podatkowej.

Rysunek 5. Zastosowanie wartości podatkowej w odniesieniu do gospodarstwa rolniczego

Źródło: adaptacja rozważań: J. Kulawik, P-Y. Lelong, J. Pawłowska-Tyszko (red.), M. Soliwoda, *Systemy podatkowe w krajach Unii Europejskiej*, nr 83, IERiGŻ-PIB, Warszawa 2013, s. 35.

Należy zauważyć, że w rozwiązaniach niemieckich odnoszących się do gospodarstw rolnych dochód z działalności rolniczej i leśnictwa jest komponentem zagregowanego dochodu podlegającego opodatkowaniu. Należy jednak zauważyć, że występują specyficzne regulacje dotyczące dochodu z produkcji zwierzęcej, a właściwie obsady żywego inwentarza (wyrażonego w VE/ha¹⁰⁵). Dla gospodarstw rolniczych przywidziana została kwota wolna. Od dochodu podatkowego (jeszcze przed obliczeniem podstawy opodatkowania) odejmowa-

¹⁰⁴ J. Kulawik, P-Y. Lelong, J. Pawłowska-Tyszko (red.), M. Soliwoda, *Systemy podatkowe w krajach Unii Europejskiej*, nr 83, IERiGŻ-PIB, Warszawa 2013, s. 34.

¹⁰⁵ VE – jednostka zwierzęca, której zapotrzebowania na pasze w przeliczeniu na zboże wynosi 20 dt na rok.

ne są kwoty wolne i wyrównania rekompensujące różnego rodzaju niedogodności, związane m.in. z miejscem zamieszkania¹⁰⁶.

Reasumując powyższe rozważania, należy podkreślić, że procedura dojścia do podstawy opodatkowania w podatku dochodowym od osób fizycznych jest charakterystyczna dla wielu państw Europy kontynentalnej. W Niemczech pewnym substytutem kategorii dochodu gospodarstwa rolniczego jest wartość podatkowa. Biorąc pod uwagę złożoność prawa podatkowego i dolegliwość sankcji nakładanych przez rozbudowany aparat skarbowy, rolnicy (szczególnie dysponujący gospodarstwami o niewielkim areale) mogą liczyć na określone preferencje. Z drugiej strony, występuje wiele obszarów zarządzania podatkami za pomocą wielu legalnych narzędzi zmniejszania wysokości obciążeń podatkowych.

5. Konkurencyjność podatkowa w perspektywie zmian systemu opodatkowania rolnictwa w Polsce

Konkurencja jest integralną cechą gospodarki rynkowej. W literaturze przedmiotu postrzegana jest ona jako niezbędny warunek rozwoju gospodarczego, gdyż wymusza poszukiwanie lepszych rozwiązań technicznych i organizacyjnych, sprzyjając w ten sposób procesowi innowacji w gospodarce¹⁰⁷. Państwa Unii Europejskiej są silnie zróżnicowane pod względem rozwoju gospodarczego. Różne są również strategie tego rozwoju, które zależne są m.in. od uwarunkowań historycznych i gospodarczych, w tym zasobów naturalnych, kulturowych oraz społecznych. To w gestii władz publicznych leży polityka skierowana do danego sektora. W każdym państwie władza publiczna wykorzystuje do realizacji swojej polityki określone zasoby finansowe, gromadzone w ramach prowadzonej polityki fiskalnej. Głównym zbiorem instrumentów fiskalnych jest system podatkowy, za pomocą którego państwo gromadzi środki niezbędne dla prawidłowego funkcjonowania i realizacji funkcji społeczno-gospodarczych. Stąd kształtowanie systemu fiskalnego w warunkach gospodarki rynkowej wymaga jasnego określenia założeń polityki podatkowej. Dobry system podatkowy powinien stymulować aktywność podmiotów rynkowych i wzrost gospodarczy, a jednocześnie ograniczać i eliminować zjawiska, które są społecznie i ekonomicznie szkodliwe. Ważną rolę z punktu widzenia konkurencyjności odgrywa polityka podatkowa skierowana do rolnictwa. W wielu kra-

¹⁰⁶ Por. R. Wesche, *Besteuerung der Land und Forstwirtschaft*, Raport 1247/2009, Aid Infodienst, Bonn 2009, s. 41.

¹⁰⁷ L. Oręziak, *Konkurencja podatkowa a międzynarodowe przepływy kapitału*, International Journal of Management and Economics, Wydawnictwo Kolegium Gospodarki Światowej SGH, t. 21, Warszawa 2007, s. 70.

jach stosowane są specjalne rozwiązania podatkowe w rolnictwie, które znacząco uprzywilejowują ten sektor i stwarzają dogodne warunki dla jego rozwoju.

5.1. Konkurencyjność – problemy definiowania i pomiaru

Konkurencyjność stanowi jedną z podstawowych kategorii w naukach ekonomicznych. Z analizy etymologicznej wynika, że konkurencyjność można traktować jako zdolność podmiotu/jednostki do konkurowania lub też bycia konkurencyjnym/trwania w stanie konkurencyjnym¹⁰⁸. Wiele definicji konkurencyjności, oferowanych przez anglo-¹⁰⁹ i niemieckojęzyczną¹¹⁰ literaturę przedmiotu, ma charakter pleonatyczny, tzn. odwołuje się bezpośrednio do konkurowania czy bycia konkurencyjnym¹¹¹.

Z perspektywy historycznej zręby teorii konkurencyjności ukształtowały się dopiero po wyodrębnieniu i udoskonaleniu aparatu niezbędnego do opis „konkurencji” doskonałej. Dosyć ciekawe spostrzeżenia zawarte były w pracach francuskich fizjokratów (z czołowym przedstawicielem F. Quesnay’em). Twierdzili oni, że w warunkach wolnokonkurencyjnych kształtowanie cen jest najbardziej korzystne dla społeczeństwa, prowadzi to bowiem do korzystnej alokacji zasobów¹¹². A. Smith, poddając dogłębnej analizie mechanizm funkcjonowania rynków konkurencyjnych, zauważył, że przy braku regulacji rządowych spełnione mogą zostać oczekiwania zarówno konsumentów (tzn. dobra wyprodukowane przy najniższym możliwym koszcie), jak i producentów (tzn. zapewniona

¹⁰⁸ Przykładowo, zdolność firmy lub narodu (*nation*) do oferowania produktów i usług spełniających standardy lokalnych i światowych rynków po cenach, które są konkurencyjne i zapewniają zysków z zasobów zaangażowanych w produkcji, <http://www.businessdictionary.com/definition/competitiveness.html>.

W języku polskim „konkurencja” oznacza „współzawodnictwo, rywalizację”, a wywodzi się od łac. *concurrere*, tzn. biec razem; W. Kopalinski, *Słownik wyrazów obcych i zwrotów obcojęzycznych* (pierwsze wydanie w Internecie), PRO-media CD, Łódź/ De Agostini Polska, Warszawa, <http://www.slownikonline.pl/kopalinski/C2FB55B87B4910E7C12565E90046C087.php>.

Z kolei konkurencja ma swoje źródła w łacińskim *competere* (spotkać się, iść razem). Por. *Competition*, <http://www.thefreedictionary.com/competition>.

¹⁰⁹ Por. R.Z. Lawrence, *Competitiveness, The Concise Encyclopedia of Economics*. 1993. Library of Economics and Liberty, <http://www.econlib.org/library/Enc1/Competitiveness.html>.

¹¹⁰ I. Mecke, *Stichwort: internationale Wettbewerbsfähigkeit*, Gabler Wirtschaftslexikon, Springer Gabler Verlag (Herausgeber),

<http://wirtschaftslexikon.gabler.de/Archiv/6868/internationalewettbewerbsfaehigkeitv10.html>; M. Castells, *Der Aufstieg der Netzwerkesellschaft: Teil 1 der Trilogie Das Informationszeitalter*, Springer-Verlag, Heidelberg 2013, s. 105.

¹¹¹ R. Lawrence stwierdza nawet, że sformułowanie definicji „konkurencyjności” w odniesieniu do całej gospodarki jest niezwykle trudne, wręcz niemożliwe. R.Z. Lawrence, *Competitiveness...*, op. cit.

¹¹² H. Landreth, D.C. Colander, *Historia myśli ekonomicznej*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2005, s. 71-74.

odpowiednia stopa wzrostu). Już modele teoretyczne D. Ricardo zawierały pewne odniesienie do struktury rynkowej konkurencji doskonałej¹¹³. Fundamentalnym założeniem funkcjonowania konkurencji doskonałej było występowanie dużej liczby wytwórców produkujących jednorodne (homogeniczne) dobra. Ponadto wytwórcy byli tylko cenobiorcami. Dosyć niejednoznaczne okazały się poglądy J.S. Mill'a, który w dosyć kontrowersyjny sposób popierał konkurencję wraz z występowaniem związków zawodowych, a nawet akceptacją socjalizmu¹¹⁴. Ramy teoretyczne analizy konkurencji doskonałej zostały poszerzone przez A. Marshalla, który upowszechnił w ekonomii wykorzystanie aparatu matematycznego. W ujęciu Marshalla, w strukturze konkurencji doskonałej możliwe jest osiągnięcie stanów równowagi rynkowej¹¹⁵. Pod koniec XIX w. M. Weber, ekonomista, a zarazem socjolog, wskazał zależność między dominującym w danym kraju wyznaniem religijnym a zdolnością do pomnażania bogactwa. Istotnym wkładem w rozwój teorii konkurencyjności była tzw. analiza niedoskonale konkurencyjnych rynków Chamberlina-Robinsona¹¹⁶. Z mikroekonomicznego punktu widzenia, znaczące były teorie wypracowane przez J. Schumpetera (w dziele „Capitalism, Socialism and Democracy” z 1942 roku), w których ekonomista wskazał przedsiębiorczość jako czynnik decydujący o konkurencyjności systemów społeczno-gospodarczych¹¹⁷. W II połowie XX w. ramy analizy konkurencyjności zostały poszerzone przez dorobek zarządzania strategicznego (m.in. P. Drucker, M. Porter)¹¹⁸.

Obecnie analizę konkurencyjności rozszerzyć należy o zjawiska określane mianem megatrendów, m.in. globalizację. To dzięki temu zjawisku wiele pań-

¹¹³ A.J. Smit, *The competitive advantage of nations: is Porter's Diamond Framework a new theory that explains the international competitiveness of countries?* „Southern African Business Review”, Vol. 14, No.1, 2010.

¹¹⁴ Por. J.S. Mill, *Principles of Political Economy with some of their Applications to Social Philosophy*, red. W.J. Ashley, 1909 [w:] *Library of Economics and Liberty*, <http://www.econlib.org/library/Mill/mlP14.html>.

¹¹⁵ Por. A. Marshall, *Principles of Economics*, 1920 [w:] *Library of Economics and Liberty*, <http://www.econlib.org/library/Marshall/marP30.html>.

¹¹⁶ Joan Robinson była postrzegana jako najbardziej znana w I połowie XX w. kobieta – ekonomistka, reprezentująca heterodoksyjną myśl postkeynesowską. *Joan Violet Robinson*, „The Concise Encyclopedia of Economics,” 2008. *Library of Economics and Liberty*. <http://www.econlib.org/library/Enc/bios/Robinson.html>.

¹¹⁷ Por. S. Garelli, *The Fundamentals and History of Competitiveness* [w:] *World Competitiveness Yearbook 2014*, <http://www.imd.org/uupload/imd.website/wcc/Fundamentals.pdf>.

¹¹⁸ O ewolucji teorii konkurencyjności traktuje szczegółowo opracowanie: A. Green, T. Mostafa, J. Presto, *The Chimera of Competitiveness: Varieties of Capitalism and the Economic Crisis*, Centre for Learning and Life Chances in Knowledge Economies and Societies, 2010, http://www.ioe.ac.uk/study/documents/Chimera_of_Competitiveness.pdf.

stw mogło wkroczyć na ścieżkę wzrostu¹¹⁹. Jak podaje Z. Pierścionek „globalizacja staje się mikroekonomizacją (...) szybki wzrost eksterytorialności własności i przedsiębiorstw (...) zwiększa sfery, których państwo nie może kontrolować. Jednocześnie, deregulacja dla tych sfer upowszechnia się na całość gospodarki swobodne przepływy kapitałowe na tyle zwiększają pole manewru, że w ten sposób rynki kapitałowe przejmują władze od państwa”¹²⁰.

Konkurencyjność – jako swoista meta-kategoria ekonomiczna (podobnie, jak efektywność czy racjonalność) – dotyczy „różnych rodzajów jednostek gospodarczych, sektorów, gospodarki narodowej, produktów, ich poszczególnych cech, zasobów, umiejętności, zdolności, systemów zarządzania i ich cech, informacji, struktur, procedur i strategii”¹²¹. Z tak szerokim zakresem przedmiotowym konkurencyjności nie zgadza się noblista P. Krugman. Uważa on, że myślenie w kategoriach zwiększania konkurencyjności międzynarodowej prowadzi do niewłaściwych decyzji w obszarze polityki publicznej. Twierdzi on, że zdefiniowanie konkurencyjności narodu, społeczeństwa czy państwa jest znacznie trudniejsze niż określenie pojęcia „przedsiębiorstwo”¹²².

Zaprezentowane w tabeli 9 różne pojęcia konkurencyjności potwierdzają, że ta kategoria ekonomiczna jest bardzo szeroka i niejednoznacznie prezentowana w literaturze. Niezbędne jest tu zatem pewne uporządkowanie teoretyczno-metodyczne, co wynika z tego, że „konkurencyjność jako kategoria teoretyczna jest trudna do zastosowania w badaniu realnie kształtujących się procesów gospodarczych, gdyż wymaga porównania z otoczeniem zewnętrznym, tzn. z obiektem konkurencyjnym”¹²³. Przyznać należy rację M. Goryni i B. Jankowskiej, którzy „konkurencyjność” wiążą z systemem gospodarki rynkowej, a właściwie „rynkowego sposobu regulacji”¹²⁴. Zdaniem Z. Pierścioneka kategoria ta wykazuje najwięcej zbieżności – w przypadku ekonomii z pojęciem „efektyw-

¹¹⁹ W. Szymański, *Czy globalizacja musi być irracjonalna?* Oficyna Wydawnicza SGH w Warszawie, Warszawa 2007, s. 104.

¹²⁰ Ibidem, s. 142.

¹²¹ Z. Pierścionek, *Strategie konkurencji i rozwoju przedsiębiorstwa*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2007, s. 164.

¹²² P. Krugman, *Competitiveness: A Dangerous Obsession*, „Foreign Affairs” <http://www.foreignaffairs.com/articles/49684/paul-krugman/competitiveness-a-dangerous-obsession>.

¹²³ E. Skawińska, *Ocena sprawności gospodarki rynkowej* [w:] *Makroekonomia. Teoretyczne i praktyczne aspekty gospodarki rynkowej*, aut. E. Skawińska, K.G. Sobiech, K.A. Nawrot, PWE, Warszawa 2008, s. 93.

¹²⁴ M. Gorynia, B. Jankowska, *Klasy i międzynarodowa konkurencyjność i internalizacja przedsiębiorstwa*, Difin, Warszawa 2008, s. 51.

ności ekonomicznej”, z perspektywy zarządzania najbardziej zbliżonymi kategoriami są „sprawność” oraz „skuteczność”¹²⁵.

Jak wynika z tabeli 10, konkurencyjność można analizować w odniesieniu do różnych układów gospodarczych, zaczynając od najmniejszych (przedsiębiorstw, co jest szczególnym obiektem zainteresowania zarządzania strategicznego), po sektory, gospodarkę narodową czy ugrupowania państw (np. UE, WNP). Warto podkreślić, że czynniki determinujące konkurencyjność różnią się istotnie od horyzontu czasowego analizy. Należy też zauważyć, że można wyróżnić różne rodzaje konkurencyjności w zależności od poziomu analizy. Wynika z tego, że konkurencyjność ma charakter relatywny tzn., musi istnieć obiekt podejmujący konkurencję, a także obiekt odniesienia, którego dotyczy relacja. Trudno jest zatem mówić o kategorii „konkurencyjności globalnej”.

Tabela 10. Konkurencyjność w odniesieniu do układów gospodarczych

Konkurencyjność układów gospodarczych	Konkurencyjność w zależności od poziomów analizy
<ul style="list-style-type: none"> • Konkurencyjność przedsiębiorstw • Konkurencyjność sektora • Konkurencyjność grona • Konkurencyjność gospodarki narodowej, w tym jej składowe: <ul style="list-style-type: none"> • konkurencyjność siły roboczej na terenie danego kraju, • konkurencyjność zasobów naturalnych, • konkurencyjność infrastruktury, • konkurencyjność przedsiębiorstw, sektorów, • konkurencyjność bloków międzynarodowych (np. UE) 	<ul style="list-style-type: none"> • Konkurencyjność mikro-mikro (dotycząca jednostek ludzkich) • Konkurencyjność mikro (np. przedsiębiorstw) • Konkurencyjność mezo (np. branż, sektorów, klastrów) • Konkurencyjność makro (np. dotycząca gospodarek narodowych) • Konkurencyjność mega (tzn. gospodarki państw zintegrowanych) lub • Konkurencyjność w ujęciu makro (makrokonkurencyjność) • Konkurencyjność w ujęciu mezo (mezokonkurencyjność) • Konkurencyjność w ujęciu mikro (mikrokonkurencyjność)

Źródło: adaptacja rozważań Z. Pierścionek, Strategie konkurencji i rozwoju przedsiębiorstwa, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2007, s. 166-167; M. Gorynia, Poziomy analizy w naukach ekonomicznych, „Ekonomista”, nr 4, 1993.

Pewną próbę typologizacji konkurencyjności podejmują M. Gorynia i B. Jankowska. Według nich można dokonać uporządkowania różnych ujęć w zakresie konkurencyjności, biorąc za podstawę¹²⁶: (1) poziom analityczny, (2) strony/obszar rynku oraz (3) sposób objaśnienia konkurencyjności.

Ze względu na zakres dalszych rozważań szczególną uwagę należy poświęcić kategorii konkurencyjności w ujęciu makro. W tabeli 11 zaprezentowano najbardziej istotne definicje konkurencyjności międzynarodowej, odnoszące się do poziomu makro. Jak zauważają eksperci OECD, trend globalizacji (zwią-

¹²⁵ Z. Pierścionek, *Strategie konkurencji...*, op. cit., s. 164.

¹²⁶ M. Gorynia, B. Jankowska, *Klasyfikacja międzynarodowa konkurencyjności...*, op. cit., s. 52.

zany m. in. z rozwojem technologii informacyjnych) wpłynął zasadniczo na zmianę percepcji konkurencyjności międzynarodowej.

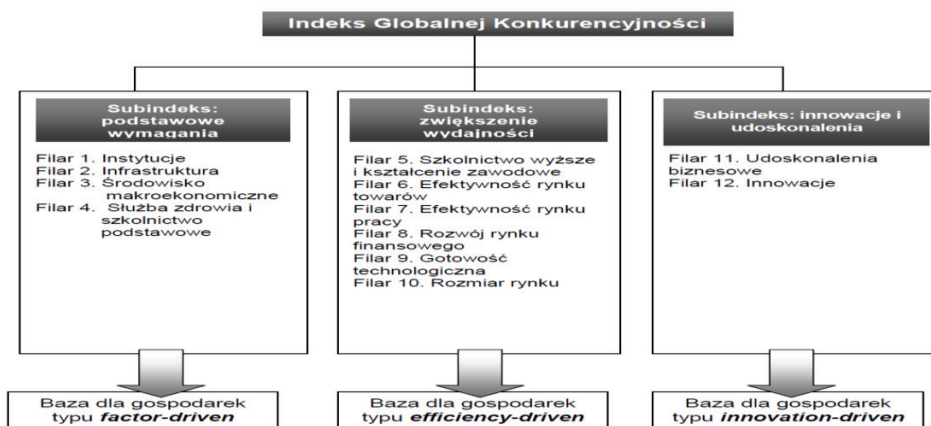
Tabela 11. Konkurencyjność w odniesieniu do układów gospodarczych

Autor	Zakres definicyjny
OECD (1996)	Zdolność kraju (systemu gospodarczego) do wytwarzania dóbr/usług, które w warunkach sprawiedliwego, a także wolnego handlu mogą być zaakceptowane na rynku światowym, ponadto następuje wzrost dochodów realnych w ujęciu długookresowym.
The Global Competitiveness Report 2014 – 2015 (2014, s. 4)	Powiązany układ instytucji, polityk i czynników, które determinują poziom produktywności kraju. Poziom produktywności z kolei określa poziom dobrobytu. Poziom produkcyjny określa wysokość stóp zwrotu z inwestycji w gospodarce, które są fundamentalnym czynnikiem wzrostu gospodarczego.

Źródło: opracowanie własne.

Na dosyć ciekawych założeniach metodycznych opiera się konstrukcja the Global Competitiveness Index (GCI). Indeks ten został użyty po raz pierwszy w 2005 r. i wykorzystany do pomiaru konkurencyjności poszczególnych krajów na poziomie globalnym¹²⁷. Pomiar konkurencyjności w tym ujęciu wiąże się z syntetyczną oceną – ewaluacją poszczególnych obszarów za pomocą ocen cząstkowych. Jak przedstawiono na rysunku 6, zakres oceny jest relatywnie szeroki, opiera się bowiem na trzech cząstkowych „subindeksach” (miernikach). Kompleksową ocenę globalnej konkurencyjności oparto aż na 12 filarach.

Rysunek 5. Dekompozycja Indeksu Globalnej Konkurencyjności

Źródło: adaptacja X. Sala-I-Martin, B. Bilbao-Osorio, A. Di Battista, M. Drzeniek Hanouz, C. Galvan, Th. Geiger., *The Global Competitiveness Index 2014–2015: Accelerating a Robust Recovery to Create Productive Jobs and Support Inclusive Growth*, World Economic Forum, 2014.

¹²⁷ X.Sala-I-Martin, B. Bilbao-Osorio, A. Di Battista, M. Drzeniek Hanouz, C. Galvan, Th. Geiger, *The Global Competitiveness Index 2014–2015: Accelerating a Robust Recovery to Create Productive Jobs and Support Inclusive Growth*, World Economic Forum, 2014.

W tabeli 12 przedstawiono „matrycę konkurencyjności międzynarodowej państw”. Należy zwrócić uwagę na czynniki o charakterze zarówno mikro-, jak makroekonomicznym, a także potrzebę analizy zjawisk gospodarczych związanych z konkurencyjnością w wymiarze długo- i krótkookresowym.

Tabela 12. Matryca konkurencyjności międzynarodowej państw

Wyszczególnienie	Czynniki mikroekonomiczne	Czynniki makroekonomiczne
Krótkookresowo	<ul style="list-style-type: none"> • Produktowność, ceny, koszty – koszty pracy w sektorach o dużej pracochłonności, indeks cen i kosztów względnych • Wolumen eksportu i udział produkcji przeznaczony na eksport • Ujawnione korzyści komparatywne sektorów przemysłu • Bilans bezpośrednich inwestycji zagranicznych (FDI) • Technologie, innowacje, patenty. 	<ul style="list-style-type: none"> • Total Factor Productivity (TFP) • Stopa wzrostu realnego PKB, PKB per capita, realny efektywny kurs walutowy, PPP • Udziały gospodarki danego kraju w rynku globalnym • Realne zwroty z kapitału zaangażowanego w przemyśle: wskaźnik Q Tobina • Bilans makroekonomiczny: bilans bezpośrednich inwestycji zagranicznych • Wskaźniki makroekonomiczne (wewnętrzne): stopa bezrobocia, wskaźniki inflacji
Długookresowo	Zrównoważony wzrost zysków i kapitału własnego	Długoterminowe: <ul style="list-style-type: none"> • Kurs wymiany walut • Stopa procentowa • Wskaźnik inflacji • Standard życia • HDI

Źródło: modyfikacja A. Mitschke, The Influence of National Competition Policy on the International Competitiveness of Nations: A Contribution to the Debate on International Competition Rules, Physica-Verlag, Heidelberg 2008, s. 113.

Trudności związane z precyzyjnym zdefiniowaniem „konkurencyjności”, a także problemy dotyczące jej pomiaru wskazują na to, że problematyka dotycząca tej kategorii ekonomicznej jest wciąż traktowana jako wyzwanie dla analizy ekonomicznej, zarówno na poziomie makro, jak i mikro. Należy podkreślić, że konkurencyjność złożonych struktur społeczno-gospodarczych (np. państw, struktur ponadpaństwowych) jest rezultatem złożonych interakcji czynników mikro-, makroekonomicznych i finansowych¹²⁸. Zakres definicyjny konkurencyjności struktur gospodarczych ewoluował: początkowo konkurencyjność odnosiła się do efektywności czy zdolności do uzyskiwania korzyści w handlu międzynarodowym¹²⁹. Obecnie, jak stwierdza M. Tusińska, kategoria konkurencyjności uwzględnia również pewne aspekty związane z rozwojem społeczno-

¹²⁸ J.M. Fanelli, R. Medhora, *Finance and Competiveness. Framework and synthesis* [w:] *Finance and Competiveness in Developing Countries*, International Development Research Centre, Ottawa 2002, s. 17.

¹²⁹ Jak rozważa K.H. Hughes, konkurencyjność państwa wiąże z dwoma wymiarami: (1) względnej efektywności (w ujęciu dynamicznym lub statycznym) – pomocne są tu miary produktywności, a także pomiar stóp wzrostu produktywności; (2) korzystnych relacji dotyczących wymiany gospodarczej z zagranicą. Por. K.H. Hughes, *Building the Next American Century: The Past and Future of American Economic Competitiveness*, Johns Hopkins University Press, Baltimore 2005.

-ekonomicznym czy dobrobytem obywateli¹³⁰. Ma to swoje odzwierciedlenie m.in. w prezentowanym mierniku Global Competitiveness Index (GCI). Nawiązując do słusznego spostrzeżenia M. Ratajczaka, zdaniem którego „ekonomia powinna stać się bardziej pluralistyczna w rozumieniu akceptacji różnych teorii i koncepcji nawiązujących niekiedy do odmiennych paradygmatów”¹³¹, niezbędne jest rozsądne integrowanie różnych podejść badawczych dotyczących pomiaru konkurencyjności. Przyznać rację należy E. Skawińskiej, zdaniem której „dominuje rozumienie pojęcia konkurencyjności jako procesu dynamicznego i wartościującego, w którym występują elementy wynikowe i czynnikowe”¹³².

5.2. Konkurencja podatkowa – podatkowe uwarunkowania rozwoju gospodarstw rolnych

Konkurencja podatkowa jest zjawiskiem związanym z procesem globalizacji, a w szczególności ze wzrostem międzynarodowej mobilności kapitału w celu poszukiwania jak najbardziej korzystnych lokat nie tylko w kraju, ale również i za granicą. Oznacza to, że różnorodność systemów podatkowych państw UE sprzyja pojawieniu się konkurencji podatkowej. Zjawisko to prowadzi do sytuacji, w której pozycja ekonomiczna i dobrobyt jednego państwa zagrożony jest przez działania rządu innego państwa. Definicja ta akcentuje rolę systemu podatkowego jako narzędzia zwiększającego atrakcyjność danego kraju w oczach zagranicznych inwestorów. Tymczasem Nawrot zauważa, że regulacje prawne odnoszące się do systemu podatkowego w danym państwie, same w sobie nie są konkurencyjne, lecz nabierają takiego charakteru dopiero wtedy, gdy skorzysta z nich podatnik z innego państwa¹³³. Dlatego też istotne wydaje się rozpatrywanie tego zjawiska nie tylko na poziomie międzynarodowym, ale również regionalnym, krajowym. Podkreśla to również L. Oręziak, wskazując, że konkurencja podatkowa może mieć miejsce zarówno pomiędzy poszczególnymi regionami pojedynczego kraju, jak również pomiędzy krajami¹³⁴. Idąc dalej, konkurencja podatkowa na poziomie krajowym może stwarzać warunki do uprzywilejowania, a co za tym idzie wzmocnieniu wybranych sektorów gospo-

¹³⁰ M. Tusińska, *Konkurencyjność międzynarodowa a rozwój społeczno-gospodarczy*, Wydawnictwo UE w Katowicach, Katowice 2014, s. 44.

¹³¹ M. Ratajczak, *Ekonomia i edukacja ekonomiczna w dobie finansyzacji gospodarki* [w:] *Ekonomia dla przyszłości. Fundamentalne problemy teorii ekonomii i praktyki gospodarczej*, red. E. Mączyńska, PTE, Warszawa 2014.

¹³² E. Skawińska, *Ocena sprawności...*, op. cit., s. 94.

¹³³ R.A. Nawrot, *Szkodliwa konkurencja podatkowa*, Difin, Warszawa 2011, s. 38.

¹³⁴ L. Oręziak, *Konkurencja podatkowa a międzynarodowe przepływy kapitału*, International Journal of Management and Economics, Wyd. Kolegium Gospodarki Światowej SGH, t. 21, Warszawa 2007, s. 70.

darki. Tak dzieje się w niektórych państwach UE, które stosują różnorodne narzędzia wspierające i uprzywilejowujące systemy podatkowe, m.in. w rolnictwie. Należy jednak zauważyć, że ten rodzaj konkurencji podatkowej może prowadzić do nadmiernego obniżania przez władze publiczne obciążeń podatkowych, co może skutkować niedostatecznymi możliwościami finansowania funkcji wykonywanych przez państwo. Co więcej, wspieranie jednych sektorów gospodarki wymusza wzrost obciążeń w innych sektorach, przez co może zostać osłabiona ich pozycja konkurencyjna. Należy jednak podkreślić, że tak pojmowana konkurencja podatkowa może służyć rozwojowi gospodarki krajowej oraz wzrostowi zamożności społeczeństwa, powodując zwiększenie atrakcyjności całego kraju. Fiskalizm gospodarki wymusza bowiem różnorodne działania adaptacyjne zachodzące zarówno wewnątrz przedsiębiorstwa, jak i we wszystkich jego kontaktach z otoczeniem¹³⁵.

Pojęcie konkurencji podatkowej można odnosić do różnorodnych zjawisk. K. Burak¹³⁶ wymienia m.in.:

1. zjawiska polegające na obniżaniu podatków dochodowych w celu uatrakcyjnienia kraju, jako miejsca prowadzenia działalności gospodarczej;
2. zjawiska polegające na tworzeniu prawa podatkowego korzystnego z punktu widzenia rozliczeń z fiskusem. W tym wypadku przedmiotem konkurencji państw nie są inwestycje bezpośrednie na terenie tych państw, lecz opodatkowanie zysków spółek niezależnie od faktycznego miejsca prowadzenia działalności. Ta forma konkurencji jest domeną tzw. rajów podatkowych;
3. Działania mające na celu zmniejszanie stawek podatkowych w podatkach dochodowych od osób fizycznych.

Powyższe wskazuje, że problem konkurencji podatkowej można rozpatrywać w co najmniej dwóch aspektach, rozróżniając „konkurencję o podatki” i „konkurencję przez podatki”. „Konkurencja o podatki” to powiększanie własnej bazy podatkowej kosztem innych krajów, czyli np. funkcjonowanie rajów podatkowych. Natomiast „konkurencja przez podatki” to m.in. stosowanie obniżek stawek podatkowych w celu przyciągnięcia inwestycji zagranicznych. Temu typowi konkurencji towarzyszy jednak zawsze konkurencja o zwiększenie bazy podatkowej.

W literaturze przedmiotu wyróżnia się dwa nurty konkurencji podatkowej. Pierwszy z nich uznaje ją za zjawisko korzystne, bowiem wymusza ona obniżkę podatków oraz prowadzi do racjonalizacji wydatków publicznych, co odzwierciedla przewagę, jaką posiadają kraje unijne w przyciąganiu czynników produk-

¹³⁵ J. Skonieczny, *Działania adaptacyjne przedsiębiorstwa*, Przegląd Organizacji, nr 6, 2001.

¹³⁶ K. Burak, *Konkurencja podatkowa*, Informacja nr 1152, Biuro Studiów i Ekspertyz, Warszawa 2005.

cji¹³⁷. Drugi nurt traktuje konkurencję podatkową jako zjawisko niekorzystne prowadzące do niedoboru środków budżetowych oraz trudności w zagwarantowaniu społeczeństwu świadczeń na odpowiednim poziomie. O pozytywnym efekcie, jaki wywiera konkurencja podatkowa pisał Tiebout¹³⁸. W swoim opracowaniu wskazywał, iż konkurencja podatkowa stanowi bodziec do wyboru najlepszych rozwiązań prowadzenia działalności gospodarczej. Brennan i Buchanan¹³⁹ wykazali również pozytywny wpływ konkurencji podatkowej wskazując jednak na działanie innego mechanizmu – ograniczenie wydatków rządowych. Zodrow i Mieszkowski¹⁴⁰ uważają konkurencję podatkową za negatywne zjawisko i wskazują, że prowadzi ona do znacznego spadku dochodów budżetowych, a następnie do niewystarczającego poziomu dóbr publicznych dostarczanych społeczeństwu.

Teoria ekonomii wskazuje, że konkurencja podatkowa jest jednak pożądana. Prowadzi ona między innymi do gospodarczego odróżnienia krajów i zdobycia przewagi konkurencyjnej, czy też wdrażania optymalnych rozwiązań, najbardziej pożytecznych z punktu widzenia strategii gospodarczej danego kraju. Należy podkreślić, że zróżnicowanie w systemach podatkowych odzwierciedla różnice w naturalnych zasobach i produktywności kraju, a zharmonizowanie tych różnic prowadzi do nieefektywności systemu.

5.3. Konkurencyjność systemów podatkowych w wybranych krajach UE

W ostatnich latach można zaobserwować coraz większe zainteresowanie wykorzystaniem instrumentów podatkowych do promowania celów gospodarczych i społecznych, w tym także w rolnictwie¹⁴¹. Konsekwencją tego postępu jest próba wprowadzenia do systemów podatkowych specjalnych rozwiązań konstrukcyjnych dla rolnictwa, które nie tylko pozwalają na złagodzenie problemów w tym sektorze (tj. zmienność i poziom dochodów, problemy strukturalne itp.), ale także zwiększają konkurencyjność gospodarstw rolnych w Unii Europejskiej. W związku z tym można stwierdzić, że w warunkach internacjona-

¹³⁷ E. Mendoza, L. Tesar, *Why, hasn't tax competition triggered a race to the bottom. Some quantitative lessons from the UE*. Journal of Monetary Economics, vol 52, 2005.

¹³⁸ Ch.M. Tiebout, *A Pure Theory of Local Expenditures*, The Journal of Political Economy, Vol. 64, No. 5, Published The University of Chicago Press, Chicago 1956, pp. 416-424.

¹³⁹ G. Brennan, J.M. Buchanan, *Tax Instruments as Constraints on the Disposition of Public Revenues*, Journal of Public Economics, No 9, 1978, pp. 301-318.

¹⁴⁰ R. Zodrow, P. Mieszkowski, *Pigou, Tiebout, Property Taxation, and the Underprovision of Local Public Goods*, Journal of Urban Economics 19, Houston, Texas 1986, pp. 356-370.

¹⁴¹ R. I. Dziemianowicz, R. Przygodzka, *Zasady opodatkowania gospodarstw rolnych w Unii Europejskiej i możliwości ich adaptacji w Polsce*, Wieś i Rolnictwo, nr 2 (131), Warszawa 2006, s. 220.

lizacji i globalizacji, także system podatkowy może determinować zarówno zewnętrzną jak i wewnętrzną konkurencyjność rolnictwa.

System podatkowy każdego państwa wywiera znaczący wpływ na sytuację finansową podmiotów gospodarczych. Przy konstrukcji systemów podatkowych powinno więc uwzględnić się fakt, że każde obciążenie podatkiem traktowane jest przez podmiot jako pomniejszenie jego obecnego lub przyszłego stanu majątkowego. Zdaniem S. Owsiaka zbyt wysokie stawki podatkowe mogą powodować: osłabienie tempa wzrostu gospodarczego, rozwój „szarej strefy”, odpływ kapitału za granicę przy jednoczesnym ograniczeniu napływu kapitału z zewnątrz¹⁴². Oznacza to, że konstrukcja systemu podatkowego wymusza określone zachowania podmiotów gospodarczych, a tym samym wpływa na ich konkurencyjność.

Systemy podatkowe państw członkowskich UE nie są jednolite. Różnią się one wysokością stawek, progów podatkowych, kwot wolnych od podatku, ulg podatkowych itp. Różnice pojawiają się również w opodatkowaniu rolnictwa, które zazwyczaj traktowane jest w sposób mniej lub bardziej uprzywilejowany. Zazwyczaj przepisy podatkowe w krajach UE odnoszące się do rolnictwa są bardziej konkurencyjne niż w porównaniu do pozostałych sektorów. Rolnicy mogą korzystać zarówno ze zwolnień oraz ulg i odliczeń dotyczących wszystkich podatników, jak i specjalnych rozwiązań. W ramach przeprowadzonej analizy wyodrębniono trzy grupy państw różniących się między sobą sposobem opodatkowania działalności rolniczej:

- kraje posiadające specjalne, preferencyjne systemy podatkowe w rolnictwie,
- kraje o ograniczonych preferencjach kierowanych do rolnictwa,
- kraje o systemach bez preferencji podatkowych dla rolnictwa.

Preferencyjne systemy podatkowe są to wszelkiego rodzaju specjalne, przewidziane tylko dla gospodarstw rolnych, rozwiązania odnoszące się do sposobu obliczania podatków z działalności rolniczej. W ramach specjalnych systemów istnieje możliwość obliczania dochodów szacunkowych. Co więcej, rolnicy mogą korzystać z dodatkowych przywilejów w postaci ulg, zwolnień podatkowych itp. Do krajów o takich systemach należą: Austria, Belgia, Francja, Niemcy, Włochy, Polska, Hiszpania.

Preferencje kierowane do rolnictwa są to wszelkiego rodzaju ulgi, zwolnienia zmniejszające ciężar opodatkowania działalności rolniczej, a przez to sprzyjające rozwojowi tego sektora. W krajach, w których takie systemy występują nie przewidziano specjalnych, właściwych tylko dla działalności rolniczej

¹⁴² S. Owsiak, *Finanse publiczne. Teoria i praktyka*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 1999, s.184.

systemów podatkowych uprzywilejowujących ten sektor. Do krajów tych zaliczyć należy: Czechy, Irlandię, Norwegię, Wielką Brytanię.

Systemy bez preferencji podatkowych dla rolnictwa są to natomiast powszechne systemy podatkowe, do których włączeni są również rolnicy. W systemach tych nie przewiduje się rozwiązań, które ujmowałyby specyfikę produkcji rolniczej. Do krajów tych należą Finlandia oraz Dania. Porównanie powyższych rozwiązań przedstawia tabela 13.

Z analizy systemów podatkowych krajów wspólnoty wynika, że w większości analizowanych krajów preferencyjne systemy podatkowe kierowane są wyłącznie do rolników prowadzących działalność na niewielką skalę. Wyjątkiem jest Polska, gdzie specjalnym systemem podatkowym objęci są prawie wszyscy rolnicy, niezależnie od sakli produkcji i wielkości gospodarstwa. Dodac należy, że w analizowanych krajach oprócz specjalnych rozwiązań kierowanych do rolnictwa rolnicy są włączeni do powszechnego systemu podatkowego i mają możliwości rozliczania się w jego ramach, przy czym nierzadko otrzymują oni dodatkowe ulgi i zwolnienia podatkowe. Wyjątkiem jest również w tym przypadku Polska, gdzie w systemie podatkowym produkcja rolnicza (z wyjątkiem działów specjalnych) traktowana jest na odmiennych zasadach, niż pozostała działalność gospodarcza.

Analiza rolniczych systemów podatkowych wykazała, że stosowane rozwiązania w zakresie opodatkowania podatkiem dochodowym osób fizycznych stanowią zazwyczaj ukryte, pośrednie wsparcia rolnictwa. Konsekwencją ich stosowania jest zazwyczaj zmniejszenie dochodów budżetowych. Przykładowo według szacunków Ministerstwa Finansów w wyniku zastosowania specjalnych preferencji dla rolników (wyłączenia dochodów rolników z podatku dochodowego od osób fizycznych – PIT) dochody budżetowe z tytułu PIT w roku 2012 zmniejszyły się o 1,7 mld zł, co stanowiło prawie 9% łącznych ulg w podatku PIT. Dodatkowo należy dodać, że rolnictwo było wspierane przez preferencje w podatkach lokalnych za pomocą zwolnień z tytułu podatku rolnego.

Tabela 13. Konkurencyjne rozwiązania podatkowe w wybranych krajach UE

Kraj	Metody ustalania dochodu rolniczego	Preferencyjne rozwiązania podatkowe dla rolnictwa (ulgi, zwolnienia itp.)
Belgia	Występują dwie metody ustalania dochodu rolniczego: - rzeczywistego na podstawie zapisów księgowych - szacunkowego, na podstawie normatywów, dla małych gospodarstw rolnych	- specjalny system preferencyjny - ulgi inwestycyjne dla działalności rolniczej - specjalna polityka amortyzacyjna środków trwałych, m.in. praw do produkcji rolniczej
Dania	Brak rozwiązań dla rolnictwa	Obowiązują ulgi i zwolnienia stosowane w powszechnym systemie podatkowym
Finlandia	Brak rozwiązań dla rolnictwa	Obowiązują ulgi i zwolnienia stosowane w powszechnym systemie podatkowym

cd. tabeli 13

Francja	Występują trzy metody ustalania dochodu rolniczego w zależności od obrotów: - rzeczywistego na podstawie zapisów księgowych - rzeczywistego, uproszczonego na podstawie zapisów księgowych - szacunkowego, ryczałtowego z zastosowaniem normatywów dla rolnictwa	- specjalny system preferencyjny - możliwość odliczenia od dochodów kosztów doradztwa podatkowego oraz kosztów prowadzenia usług księgowych
Niemcy	Możliwość ustalania dochodu rolniczego: - przez organ administracji skarbowej - szacunkowego, z wykorzystaniem metody wyceny jednostkowej - na podstawie metody kasowej - pełnej ewidencji księgowej	- specjalny system preferencyjny - ulgi inwestycyjne dla działalności rolniczej - specjalne stawki amortyzacyjne dla budynków i budowli rolniczych - możliwość odliczenia kosztów usług doradztwa rolniczego i prowadzenia ksiąg rachunkowych
Polska	- brak możliwości ustalania dochodu rolniczego ze względu na wyłączenie dochodów rolniczych z podatku dochodowego. Podatek dochodowy zastąpiony podatkiem rolnym - szacunkowy dochodów z dochodów od specjalistycznej produkcji roślinnej i zwierzęcej (tzw. działy specjalne)	- specjalny system preferencyjny - ulgi inwestycyjne dla działalności rolniczej - specjalne ulgi dla gospodarstw na terenach górskich, podgórskich, z tytułu kłosek żywiolowych - możliwość korzystania z bezpłatnego doradztwa rolniczego
Irlandia	Możliwość ustalania dochodu rolniczego na podstawie: - prowadzenia ewidencji rachunkowej w minimalnym zakresie – nie jest to jednak oddzielny system podatkowy dla rolnictwa - pełnych zapisów księgowych	- specjalny system o ograniczonych preferencjach dla rolnictwa - ulga na korzystanie z usług teleinformatycznych
Wielka Brytania	Brak rozwiązań dla rolnictwa	- specjalny system o ograniczonych preferencjach dla rolnictwa - obowiązują ulgi i zwolnienia stosowane w powszechnym systemie podatkowym. Istnieje mechanizm wyrównywania zysków, związany ze zmiennością dochodów rolniczych

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych OECD.

Sytuacja taka jest przejawem konkurencji podatkowej zarówno na poziomie międzynarodowym, jak również wewnątrz krajowym, sektorowym. Należy jednak podkreślić, że takie konstrukcje nie są wynikiem prowadzenia przez rządy poszczególnych krajów konkurencyjnej polityki podatkowej wobec innych państw, a raczej należy je traktować jako przejaw suwerenności w obszarze kształtowania krajowych strategii społeczno-gospodarczych. Dzieje się tak dlatego, że obywatele różnych krajów różnią się preferencjami w dziedzinie dóbr, które w ich mniemaniu powinny być dostarczane przez państwo. Stąd w krajach, w których rolnictwo stanowi ważny dla rozwoju kraju sektor stosowane są różnego rodzaju preferencje podatkowe, mające na celu wzmocnienie jego pozycji rynkowej.

Z raportu OECD¹⁴³ wynika, że preferencje podatkowe w rolnictwie są powszechne i obejmują: opodatkowanie dochodów, zyski kapitałowe, przekazanie gospodarstwa, podatki konsumpcyjne. W wielu znaczących krajach UE

¹⁴³ *Fiscalite et securite social: Le secteur agricole*, OECD 2005, s. 37.

(Austria, Belgia, Francja, Niemcy, Włochy, Polska i Hiszpania) dochody pochodzące z gospodarstw indywidualnych opodatkowane są w ramach wyodrębnionych, specjalnych systemów podatkowych. Obecność tych systemów ma swoje historyczne i społeczno-gospodarcze uzasadnienie. W niektórych krajach, gdzie rolnicy są włączeni do powszechnego systemu podatkowego istnieją sprzyjające działalności rolniczej rozwiązania, np. opodatkowanie uśrednionych dochodów z kilku następujących po sobie lat. W analizowanych krajach UE dochody z rolnictwa traktowane są na równi z pozostałymi dochodami i podlegają opodatkowaniu według takiej samej, progresywnej skali podatkowej, obowiązującej innych podatników (tabela 14).

Tabela 14. Stawki podatku od dochodów osobistych w wybranych państwach UE w rolnictwie w 2012 roku.

Kraj	Stawka podatkowa	
	minimalna	maksymalna
Austria	23	50
Belgia	25	50
Francja	5,5	40
Niemcy	0	45
Polska	podatek dochodowy zastąpiony podatkiem rolnym	podatek dochodowy zastąpiony podatkiem rolnym
Irlandia	20	42
Wielka Brytania	20	40
Dania	25,6	55,38

Źródło: opracowanie własne na podstawie *Fiscalite et securite social: Le secteur agricole, OECD 2005, s. 37* oraz <http://www.kpmg.com/global/en/services/tax/tax-tools-and-resources/pages/individual-income-tax-rates-table.aspx>

Analizując dane zawarte w tabeli 14 można zauważyć, że Polska jest silnym konkurentem wobec porównywanych państw UE w sektorze rolnictwa. Polskie gospodarstwa rolne są bardzo silnie uprzywilejowane, bowiem dochody z nich są wyłączone z powszechnego podatku dochodowego. Taka sytuacja sprawia, że polski sektor rolnictwa staje się wysoce konkurencyjny wobec pozostałych działów gospodarki w kraju, ale również i na płaszczyźnie międzynarodowej. Konkurencyjny system nie oznacza tylko niskich podatków, ale stworzenie takich reguł podatkowych, które zachęcałyby do prowadzenia działalności w danym państwie lub sektorze.

Nawiązując do powyższego, celem systemu podatkowego, patrząc przez pryzmat konkurencyjności, winno być stwarzanie odpowiednich warunków prawno-podatkowych prowadzących do zdobycia przewagi konkurencyjnej na rynku krajowym i zagranicznym. Stąd też nawet w krajach, w których występuje powszechny system podatkowy, znajdują się również instrumenty sprzyjające konkurencyjności rolnictwa w wymiarze gospodarki narodowej. Należą do nich

m.in. ulgi inwestycyjne (w tym preferencje w zakresie inwestycji w technologie przyjazne ochronie środowiska), zapisy dotyczące amortyzacji czy dłuższy okres rozliczania straty podatkowej. W istocie, o preferencyjnym sposobie traktowania sektora rolnego decyduje sposób ustalania dochodu dla celów podatkowych. Dopuszczalność ustalania dochodu w sposób mniej lub bardziej uproszczony należy traktować jako element podnoszący konkurencyjność sektora rolnego, zarówno w ujęciu gospodarki danego kraju, a także w ujęciu międzynarodowym.

Tabela 15 przedstawia przegląd sposobów ustalania dochodu podatkowego w wybranych krajach EU-15. Nie uwzględniono tu jednak Czech, w których – z punktu widzenia opodatkowania sektora rolnego – istotną pozycję zajmuje podatek korporacyjny (CIT). Wynika to ze znaczącego udziału podmiotów dysponujących osobowością prawną w tym kraju. Występowanie systemów cedularnych w Wielkiej Brytanii i Irlandii polega na odrębnym potraktowaniu różnych pozycji dochodowych (tzw. ceduł). Należy zauważyć, że w państwach, w których wyodrębniono – dla celów podatkowych – kategorię dochodu z działalności rolniczej, przewidziane są również rozwiązania wskazujące na preferencyjne traktowanie rolnictwa (m.in. sytuacja taka występuje w Niemczech i Francji).

Z przeglądu metod szacowania dochodu rolniczego dla celów podatkowych wynika, że część państw stosuje oprócz rzeczywistych metod opartych na zapisach księgowych tzw. szacunkowe metody ustalenia dochodu. Do państw tych należą: Belgia, Węgry, Niemcy, Hiszpania, Francja i Austria. Szacunkowe metody ustalania dochodu podatkowego nie oznaczają jednak dowolności w jego obliczaniu. W każdym kraju stosuje się takie metody, które mają zbliżyć szacunkową podstawę opodatkowania do jej wielkości rzeczywistej a jednocześnie są metodami najbardziej optymalnymi z uwagi na interes podatnika. Sposób szacowania dochodów w każdym państwie wynika ze specyfiki rolniczej działalności gospodarczej oraz prawnych i rynkowych uwarunkowań prowadzenia gospodarstwa.

Tabela 15. Dochód w ujęciu podatkowym i możliwości ustalenia szacunkowego dochodu rolniczego – przegląd rozwiązań w wybranych państwach europejskich.

Państwo	Przedmiot opodatkowania w podatku dochodowym	Możliwość szacunkowego ustalenia dochodu rolniczego	Kryteria uprawniające do szacunkowego ustalenia dochodu rolniczego
Belgia	Rzeczywisty dochód podatnika: przychody uzyskiwane z nieruchomości, papierów wartościowych i innych form lokowania kapitału, a także wynagrodzenia za pracę, pomniejszone o koszty ich uzyskania. Obecność preferencyjnych formy opodatkowania i ustalenia dochodu rolniczego.	Tak, występują dwie metody ustalenia dochodu rolniczego: <ul style="list-style-type: none"> • ustalenie tzw. rzeczywistego dochodu rolniczego, • ustalenie szacunkowego dochodu rolniczego, związanego ze stosowaniem tzw. wyceny szacunkowej. 	Pod warunkiem, że szacunkowy dochód ustalany jest na podstawie normatywnów opracowywanych w porozumieniu z odpowiednimi organizacjami rolniczymi. Normatywy szacowania dochodów ustalane są dla różnych rodzajów działalności rolniczej.
Wielka Brytania	System cedulamy: wyodrębnienie poszczególnych kategorii dochodów na potrzeby obliczania należnego podatku dochodowego: (1) dochód zarobiony; (2) dochód z oszczędności oraz (3) dochód z dywidendy. W schematach podatkowych skatalogowane zostały również koszty użytkowania przychodu, tzn. wydatki, które można odjąć od przychodów podatkowych. Całkowity dochód obejmuje dochód ze wszystkich źródeł, po wprowadzeniu dopuszczalnych odliczeń odnoszących się do każdego źródła dochodu.	Nie, działalność rolnicza traktowana jest tak jak każda inna forma działalności gospodarczej	Nie dotyczy.
Irlandia	Podobnie jak w Wielkiej Brytanii, występuje system cedulamy. Podatek dochodowy obejmuje: (1) dochody uzyskane z publicznych papierów wartościowych; (2) dochody z działalności gospodarczej i wykonywania zawodów specjalistycznych są traktowane podatkowo, różne formy dochodów z kapitału (w tym otrzymane odsetki za udzielone pożyczki, dochody z papierów wartościowych, nieruchomości za granicą; (3) dochody z pracy, włączając wynagrodzenia, świadczenia emerytalne i rentowe, uzyskane renty dożywotnie; (4) dochody z dywidendy są opodatkowane u źródła. Specjalna metoda ustalenia dochodu podatkowego dla gospodarstw rolniczych.	Metoda ustalenia dochodu, przystosowana do produkcji rolniczej.	Gospodarstwo powinno w minimalnym zakresie prowadzić ewidencję rachunkową (np. podział kosztów na stałe i zmienne).

cd. tabeli 15

Państwo	Przedmiot opodatkowania w podatku dochodowym	Możliwość szacunkowego ustalania dochodu rolniczego	Kryteria uprawniające do szacunkowego ustalania dochodu rolniczego
Holandia	<p>Podatek dochodowy obejmuje roczny dochód podatkowy osoby: (1) dochody uzyskane z pracy i nieruchomości mieszkalnych, a także z działalności gospodarczej, (2) dochody uzyskane z posiadanych udziałów lub akcji, (3) dochody z oszczędności i inwestycji.</p> <p>Należny podatek dochodowy stanowi sumę obciążeń fiskalnych obliczanych dla trzech wymienionych kategorii dochodów podatkowych. Dla każdego ze źródeł dochodu przychodowe są zestawiane z odpowiednimi kosztami ich uzyskania.</p>	<p>Rolnicy, prowadzący działalność, są zobligowani, podobnie jak przedsiębiorcy, do minimalnego zakresu sprawozdawczości finansowej, w tym stosowania metody memoriałowej.</p>	<p>Nie dotyczy.</p>
Węgry	<p>Przedmiotem opodatkowania w podatku dochodowym jest rzeczywisty dochód podatkowy podatnika, obejmujący: (1) skonsolidowane dochody z wyjątkiem samozatrudnienia; (2) dochody z samozatrudnienia, (3) pozostałe dochody. Jako dochody podatkowe odrębnie opodatkowane należy zaliczyć: dodatkowe świadczenia, wypłacane pracownikom (np. premie), zyski kapitałowe, dochody z prowadzenia działalności gospodarczej, a także otrzymane czynsze z najmu lub dzierżawy nieruchomości.</p> <p>Występują preferencyjne możliwości potraktowania dochodu rolniczego w niskotwarowych gospodarstwach rodzinnych.</p>	<p>Możliwość nieuwzględniania dochodu z działalności rolniczej; możliwość składania uproszczonej deklaracji podatkowej, z określeniem szacowanych przychodów podatkowych i min. 20% kosztów podatkowych; możliwość zastosowania tzw. uproszczonego podatku przedsiębiorczego (od przychodów podatkowych).</p>	<p>Ad. 1. Przy obrotach z działalności rolniczej < 2384 euro. Ad. 2. Przy przychodach podatkowych > 2384 euro, ale < 15 984 euro.</p>
Niemcy	<p>Zagregowany dochód podatkowy obejmuje: (1) dochód z działalności rolniczej i leśnictwa, (2) dochód z działalności gospodarczej, (3) dochód ze świadczenia usług profesjonalnych, (4) dochody z pracy, (5) dochody z najmu, dzierżawy, leasingu nieruchomości, (6) dochód z inwestycji kapitałowych, (7) dochód z innych źródeł (m.in. zyski z transakcji o charakterze spekulacyjnym).</p>	<p>Tak; możliwość ustalania dochodu rolniczego przez organ administracji skarbowej lub szacunkowego ustalanie dochodu rolniczego, z wykorzystaniem metody wyceny jednostkowej.</p>	<p>(1) Areal użytków rolnych gospodarstwa < 20 ha; (2) pogłowie zwierząt < 50 jednostek przeliczeniowych; (3) wartość ekonomiczna gruntów rolnych < 2 000 jednostek DM</p>
Hiszpania	<p>Zagregowany dochód podatkowy obejmuje: (1) dochód z pracy, (2) dochód z działalności gospodarczej (w tym z działalności rolniczej), (3) zyski kapitałowe, (4) dochód uzyskany m.in. ze świadczeń rolniczych spółdzielni produkcyjnych i grup producentek. Do celów podatkowych zagregowany dochód podatnika, pochodzący z różnych źródeł, jest podzielony na „specjalną” (obejmującą zyski i ze zbycia aktywów) i zwykłą podstawę opodatkowania (różne rodzaje dochodów).</p>	<p>Tak, oprócz metody określenia tzw. dochodu bezpośredniego (tylko w przypadku ewidencji księgowej) możliwe określenie tzw. szacunkowego dochodu bezpośredniego (z uproszczoną ewidencją księgową) oraz ustalanie dochodu rolniczego na podstawie współczynników.</p>	<p>Przy ustalaniu tzw. szacunkowego dochodu bezpośredniego: dochód gospodarstwa < 600 tys. euro rocznie; przy ustalaniu dochodu z wykorzystaniem współczynników: (1) roczny obrót < 450 tys. euro, w tym z rolnictwa < 300 tys. euro; (2) wartość sprzedanych towarów < 300 tys. euro rocznie.</p>

cd. tabeli 15

Państwo	Przedmiot opodatkowania w podatku dochodowym	Możliwość szacunkowego ustalania dochodu rolniczego	Kryteria uprawniające do szacunkowego ustalania dochodu rolniczego
Francja	Dochód podatkowy jest podzielony na siedem kategorii podatkowych: (1) dochody majątkowe, (2) dochody z pozarolniczej działalności gospodarczej, (3) dochody z gospodarstwa rolnego, (4) dochody z pracy, (5) dochody emerytalne, (6) nagrody menedżerów spółek, (7) zyski kapitałowe.	Tak, możliwość ustalania dochodu szacunkowego (w systemie podatku ryczałtowego), a także dochodu rzeczywistego (w systemie podatku uproszczonego).	W systemie ryczałtowym: rolnicy, których obroty osiągnięte w trakcie roku podatkowego przez okres dwóch < 76 300 euro. W systemie uproszczonym (uproszczona księgowość): rolnicy, których roczne obroty > 76 300 euro, a niższe niż 350 000 euro. Nie dotyczy.
Włochy	Dochód podatkowy obejmuje: (1) dochód z pracy, (2) dochód z działalności gospodarczej, (3) dochód z kapitału i ziemi, (4) pozostałe formy dochodu.	Tak, dochód z działalności rolniczej, wchodzący w skład dochodu zagregowanego.	Nie dotyczy.
Austria	Dochód podatkowy obejmuje: (1) dochód z pracy, (2) dochód z prowadzenia działalności gospodarczej lub wykonywania zawodów profesjonalnych, (3) dochód z inwestycji.	Dochód rolniczy może być szacowany metodą uproszczoną w przypadku gospodarstw nieprowadzących rachunkowości: (1) częściowo ujednolicona stawka, (2) ujednolicona stawka.	Metody uproszczone mogą być stosowane, jeśli wartość szacowana (AV), ustalana oddzielnie przez organ administracji skarbowej i uzależniona od dochodowości gospodarstwa, jest poniżej 150 tys. euro. Nie dotyczy.
Szwecja	Dochód podatkowy obejmuje: (1) dochód z działalności gospodarczej, (2) dochód z pracy, (3) dochód z kapitału.	Brak preferencji podatkowych, dotyczących dochodu z działalności rolniczej.	Nie dotyczy.
Finlandia	Dochód podatkowy obejmuje: (1) dochód zarobiony, <i>earned income</i> (obciążony dodatkowo podatkiem lokalnym, „municipalnym” i kościelnym, (2) dochód z kapitału.	Jak wyżej.	Nie dotyczy.
Polska*	Dochód podatkowy, wynikający z prowadzenia działalności rolniczej, ustala się: (1) przy zastosowaniu norm szacunkowych dochodu z określonej powierzchni upraw lub jednostki produkcyjnej zwierzęcej, określonych w rozporządzeniu MF; (2) jako różnicę między przychodem z tytułu prowadzenia tych działań a poniesionymi kosztami uzyskania, powiększonym o wartość przyrostu stada zwierząt na koniec roku podatkowego w porównaniu ze stanem na początek roku i pomniejszonym o wartość ubytków w tym stadzie w ciągu roku podatkowego – w przypadku prowadzenia ksiąg wykazujących przychody podatkowe.	Podatek rolny (o charakterze mieszanym), podatek dochodowy od osób fizycznych od działań specjalnych (w przypadku prowadzenia specjalistycznej produkcji roślinnej lub zwierzęcej).	W przypadku podatku dochodowego od działań specjalnych, jeśli nie są prowadzone księgi wykazujące przychody, możliwość wykorzystania norm zawartych w rozporządzeniach Ministra Finansów.

*Zródło: adaptacja rozważań J. Kulawik, P.-Y. Lelong, J. Pawłowska-Tyszko (red. nauk.), *M. Soliwoda, Systemy podatkowe w krajach Unii Europejskiej, PW 2011-2014 nr 83, IERiGŻ-PIB, Warszawa 2013.*

5.4. Konkurencyjność systemów podatkowych w opinii polskich rolników indywidualnych

Na konkurencyjność gospodarstw rolnych wpływa wiele elementów. Jednym z nich są obciążenia podatkowe, które traktowane są przez podatników jako pomniejszenie obecnego lub przyszłego stanu majątkowego. Głównym obciążeniem podatkowym gospodarstw rolnych w Polsce jest podatek rolny. Powszechnie uważany jest on za podatek niemający znaczącego wpływu na wysokość obciążeń finansowych działalności rolniczej, co może sprzyjać uzyskiwaniu przewag konkurencyjnych sektora rolnego. Opinię tę potwierdzają wyniki badań ankietowych prowadzonych przez K. Gruzziel na temat opinii rolników w kwestii opodatkowania rolnictwa. Analizy dokonano z wykorzystaniem kwestionariusza wywiadu. Badania przeprowadzono w grupie 101 rolników z województwa łódzkiego i mazowieckiego.

Z badań przeprowadzonych przez K. Gruzziel¹⁴⁴ wynika, że rolnicy pozytywnie oceniają wysokość dotychczasowych obciążeń finansowych z tytułu podatku rolnego. Spośród wszystkich odpowiedzi ok. 49,5% stanowiły te, które pozytywnie oceniały podatek rolny (tabela 16). Na wartość tą składała się suma odpowiedzi stwierdzających, że podatek rolny stanowi niewielkie oraz proporcjonalne obciążenie w odniesieniu do uzyskiwanych dochodów. Najkorzystniej ciężar podatku rolnego ocenili rolnicy prowadzący gospodarstwa w typie trzodowym, ok. 66,7% odpowiedzi. Zdaniem K. Gruzziel opinia ta jest prawdopodobnie wynikiem niewielkiego uzależnienia produkcji trzodowej od zasobu ziemi, będącego podstawą naliczania podatku rolnego. Najmniej korzystnie, na poziomie 25% odpowiedzi, ocenili podatek rolny rolnicy prowadzący gospodarstwa w typie mlecznym, kolejno w typie mieszanym, 50% odpowiedzi oraz roślinnym na poziomie 54,6%.

Wśród rolników prowadzących gospodarstwa w poszczególnych grupach obszarowych największy stopień akceptacji do podatku rolnego wyrażają posiadacze gospodarstw o powierzchni 10-20 ha (56,8% udzielonych odpowiedzi). Udział odpowiedzi pozytywnie oceniających podatek rolny przez posiadaczy gospodarstw najmniejszych obszarowo wyniósł 43,5%, a właściciele gospodarstw powyżej 20 ha – 45,5%. Wśród właścicieli gospodarstw najmniejszych obszarowo tylko 15,2% uważa, że obecny podatek rolny stanowi niewielkie obciążenie w stosunku do uzyskiwanych dochodów i ok. 40% z nich wskazuje, że obecny podatek rolny jest zbyt wysoki dla małych gospodarstw i zbyt niski dla dużych gospodarstw osiągających wysokie dochody (30,4% odpowiedzi). Nieco odmienne zdanie w tej kwestii mieli posiadacze gospodarstw powyżej 20 ha.

¹⁴⁴ K. Gruzziel, *Opodatkowanie rolnictwa w ocenie rolników indywidualnych*, Roczniki Naukowe SERiA, tom VIII, zeszyt 4, Warszawa-Poznań-Kraków 2006, s. 12-127.

Zaledwie 9,1% z nich uważało, że podatek stanowi niewielkie obciążenie w stosunku do uzyskiwanych dochodów, a żaden z ankietowanych rolników nie wskazał, że podatek ten jest zbyt niski dla dużych gospodarstw uzyskujących wysoki dochód. Wyniki te wyraźnie wskazują, że podatek rolny nie stanowi istotnego obciążenia dla rolników posiadających gospodarstwa większe obszarem. Podkreślali oni jednocześnie zbyt duży ciężar z tego tytułu w relacji do uzyskiwanych dochodów, zwłaszcza w odniesieniu do gospodarstw o małej powierzchni użytków rolnych.

Spośród gospodarstw w poszczególnych typach rolniczych prowadzący gospodarstwa trzodowe nie oceniają podatku rolnego jako zbyt wysokiego obciążenia dla małych gospodarstw, ale jako zbyt niskie dla gospodarstw dużych uzyskujących wysokie dochody 66,7%. Należy zaznaczyć, że średnia powierzchnia badanych gospodarstw trzodowych wynosiła 12,3 ha. Zatem opinia ta wynika zapewne ze stosunkowo małej powierzchni gospodarstw trzodowych. Jak wskazują powyżej opisane wyniki, wśród rolników prowadzących gospodarstwa o powierzchni powyżej 20 ha opinia, że podatek rolny jest zbyt niski dla gospodarstw o dużej powierzchni, nie zyskała akceptacji. Świadczy to o tym, iż gospodarstwa o powierzchni powyżej 20 ha identyfikują się z grupą gospodarstw dużych i efektywnych.

Tabela 16. Ocena ciężaru i funkcjonowania podatku rolnego w opinii rolników według grup obszarowych i typów rolniczych gospodarstw

Wyszczególnienie	Powierzchnia UR [ha]			Typ rolniczy gospodarstwa				Średnio
	<10	10-20	>20	roślinny	trzodowy	mleczny	mieszany	
Jak ocenia Pan/i ciężar z tytułu podatku rolnego								
a) jako niewielkie obciążenie w odniesieniu do uzyskiwanych dochodów	15,2	18,2	9,1	18,2	0,0	0,0	17,6	15,8
b) jako proporcjonalny do uzyskiwanych dochodów	28,3	38,6	36,4	36,4	66,7	25,0	32,4	33,7
c) jako zbyt wysoki ciężar w stosunku do uzyskiwanych dochodów	30,4	20,5	36,4	27,3	33,3	62,5	22,1	26,7
d) nie mam zdania, trudno ocenić	23,9	18,2	18,2	13,6	0,0	12,5	25,0	20,8
e) inna odpowiedź	2,2	4,5	0,0	4,5	0,0	0,0	2,9	3,0
Jak ocenia Pan/i funkcjonowanie podatku rolnego:								
a) skutecznie uwzględniła różnice w warunkach gospodarowania	13,0	20,5	36,4	13,6	0,0	12,5	22,1	18,8
b) podatek rolny jest zbyt wysoki dla małych gospodarstw	39,1	40,9	36,4	50,0	0,0	62,5	35,3	39,6
c) podatek rolny jest zbyt niski dla dużych gospodarstw uzyskujących wysoki dochód	30,4	27,3	0,0	36,4	66,7	12,5	22,1	25,7
d) nie mam zdania, trudno ocenić	21,7	22,7	18,2	9,1	33,3	12,5	26,5	21,8
e) inna odpowiedź	0,0	0,0	9,1	0,0	0,0	0,0	1,5	1,0

Źródło: opracowano na podstawie badań przeprowadzonych przez K. Gruział, *Opodatkowanie rolnictwa w ocenie rolników indywidualnych, Roczniki Naukowe SERiA, tom VIII, zeszyt 4, Warszawa-Poznań-Kraków 2006, s. 127.*

Powyższe badania wskazują, że niewielkie obciążenia finansowe, a przede wszystkim niewielka ich odczuwalność w bieżących decyzjach finansowych może istotnie przyczynić się do wzrostu konkurencyjności gospodarstw na po-

ziomie krajowym czy też wspólnotowym. Co więcej, niewielkie obciążenia gospodarstw w stosunku do uzyskiwanych dochodów mogą być przyczynkiem do wzrostu poziomu ich konkurencyjności na poziomie sektorowym. Powyższe opinie wskazują jednak, że podatek rolny uprzywilejowuje silniejsze, większe obszarowo gospodarstwa, a tym samym staje się nieefektywnym instrumentem kształtowania konkurencyjności wewnątrz sektora rolniczego.

W tych warunkach koniecznością wydaje się zmiana systemu opodatkowania polskiego rolnictwa. M. Podstawka jako główne kierunki zmian w tym systemie wymienia wprowadzenie podatku majątkowego od gruntów oraz podatku dochodowego od dochodów rolniczych¹⁴⁵. Konieczność dokonania zmian motywuje tym, iż w gospodarce rynkowej funkcje stymulujące poziom i strukturę produkcji reguluje rynek, a nie jak w poprzednim modelu gospodarki podatek. Uważa on, że wprowadzenie nowych rozwiązań podatkowych do rolnictwa powinno zwiększyć skuteczność realizowania funkcji fiskalnej i motywować rolników do zachowań „prorynkowych”.

Za zmianą systemu opodatkowania opowiadają się również rolnicy, co potwierdzają badania prowadzone przez M. Wasilewskiego i K. Gruzziel¹⁴⁶ na temat opinii rolników dotyczących oceny dotychczasowego funkcjonowania podatku rolnego, ustalenia ich obaw związanych z podatkiem dochodowym oraz przyszłościowych zasad funkcjonowania tego podatku. Badania przeprowadzono w towarowych gospodarstwach indywidualnych, objętych systemem zbierania i wykorzystywania danych rachunkowych z gospodarstw rolnych FADN. Badania przeprowadzono w 2010 roku przy pomocy kwestionariusza wywiadu. Dobór obiektów do badań był losowy i obejmował 302 gospodarstwa z terenu całej Polski. Wyniki przeprowadzonych analiz zaprezentowano w tabeli 17.

Wśród respondentów dominowała opinia, że propozycja zastąpienia dotychczasowego podatku rolnego innym rodzajem obciążenia fiskalnego byłaby zasadna pod warunkiem, że nie zwiększyłyby to wysokości ciężaru podatkowego (średnio 32,9% uzyskanych odpowiedzi). Najwięcej odpowiedzi (40,9%) w tym zakresie stwierdzono w gospodarstwach najsłabszych pod względem ekonomicznym. Zdaniem K. Gruzziel i M. Wasilewskiego może to oznaczać, że rolnicy prowadzący gospodarstwa o najniższym poziomie ESU (2-4) obawiają się, iż wprowadzenie nowych rozwiązań w zakresie opodatkowania spowoduje wzrost ich obciążeń fiskalnych. W opinii ok. 28% rolników propozycja zmian w opodatko-

¹⁴⁵ M. Podstawka, *Opodatkowanie rolnictwa i perspektywy jego zmian*. Wydawnictwo SGGW, Warszawa 1995, s. 104.

¹⁴⁶ M. Wasilewski, K. Gruzziel, *Funkcjonowanie systemu podatkowego w rolnictwie oraz propozycje zmian w opinii rolników indywidualnych*, *Finanse, Rynki Finansowe, Ubezpieczenia* nr 50, Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Szczecińskiego, Szczecin 2012.

waniu rolnictwa byłaby zasadna, ale tylko w przypadku stworzenia odpowiedniego systemu ulg i odliczeń od dochodu oraz podatku. Natomiast 25,7% rolników opowiada się za pozostawieniem dotychczasowych zasad systemu opodatkowania rolnictwa. Należy dodać, że najwięcej opinii w tym zakresie (40%) odnotowano wśród respondentów z gospodarstw o typie rolniczym „zwierzęta w systemie wypasowym”. Sytuacja ta może oznaczać, że podatek rolny w tych gospodarstwach jest niskim obciążeniem, a przyjęcie innego rodzaju opodatkowania, np. dochodu, istotnie zwiększyłoby kwotę ich obciążeń fiskalnych, a co za tym idzie mogłoby pogorszyć ich obecną pozycję konkurencyjną.

Dla ok. 32% respondentów podatek rolny jest zbyt wysokim obciążeniem. Sytuacja ta dotyczy gospodarstw małych, uzyskujących niskie dochody, słabych ekonomicznie. Ponadto wyniki badań wskazują, że opinie rolników co do wysokości obciążeń podatkiem rolnym dużych gospodarstw, niezależnie od próby badawczej, są podobne. Ok. 30% ankietowanych wskazuje bowiem, że podatek rolny jest zbyt niskim obciążeniem dla gospodarstw dużych, uzyskujących wysokie wyniki ekonomiczne. Najmniej odpowiedzi w tym zakresie stwierdzono w gospodarstwach najsilniejszych ekonomicznie (9,1%). Może to oznaczać, że w opinii tych rolników podatek rolny stanowi duże obciążenie w stosunku do uzyskiwanych dochodów.

Z badań wynika również, że dla większości właścicieli gospodarstw, którzy w większym stopniu wykorzystują UR w procesie produkcji, dotychczasowa podstawa obliczania obciążeń podatkowych nie jest odpowiednia. Opinię tę potwierdza ok. 21% rolników prowadzących produkcję zwierzęcą. Wyniki te wskazują, że istnieje pilna potrzeba dokonania zmian w systemie, a zwłaszcza w sposobie naliczania podatku, bowiem obecny system faworyzuje określone typy gospodarstw, sprzyjając tym samym wzrostowi ich konkurencyjności. Te wyniki prowadzą jednak do wniosku, iż sprawiedliwość i równość opodatkowania nie zawsze są tożsame z konkurencyjnością.

Ponadto badania wykazały również, że opodatkowanie podatkiem rolnym nie sprzyja wyrównywaniu warunków gospodarowania pomiędzy gospodarstwami z powodu braku bieżącej i systematycznej weryfikacji stref podatkowych (10,7% odpowiedzi), nieaktualnej klasyfikacji jakości UR dla celów opodatkowania (9,4% odpowiedzi) oraz możliwość prowadzenia różnorodnej produkcji roślinnej, o efektywności której nie decyduje jakość UR czy okręg podatkowy (8,7% odpowiedzi) (tabela 17).

Przeprowadzone badania wskazują na konieczność przeprowadzenia zmian w systemie opodatkowania rolnictwa. Zasadniczą niedoskonałością obecnego systemu jest brak funkcji stymulacyjnej. Zdaniem większości rolników podatek rolny powinien być zachowany w małych gospodarstwach, natomiast

zmieniony w gospodarstwach dużych obszarowo i silnych pod względem ekonomicznym, a to oznacza, że zdecydowana większość rolników opowiada się za prawem wyboru systemu opodatkowania. Takie rozwiązanie umożliwiłoby zmniejszenie obciążeń fiskalnych w niskotowarowych gospodarstwach, natomiast zwiększyłyby kwotę podatku w gospodarstwach dużych, silnych ekonomicznie. Należałoby się jednak zastanowić, czy przyjęcie takich rozwiązań nie wpłynęłoby negatywnie na konkurencyjność najsilniejszych gospodarstw rolnych w Polsce.

Przeprowadzone analizy wykazały, że sytuacja finansowa gospodarstw rolnych może zależeć od polityki fiskalnej realizowanej m.in. za pośrednictwem systemu podatkowego. Obowiązujące regulacje prawne wpływają bowiem na siłę rynkową, rozwój i zachowania przedsiębiorstw, a tym samym wpływają na ich konkurencyjność. Jak wcześniej wykazano, opodatkowanie gospodarstw rolniczych w Polsce podlega odmiennym zasadom niż przedsiębiorstw z branż pozarolniczych i na tle pozostałych krajów wykazuje znaczące różnice. To zróżnicowanie systemów podatkowych przesądza o konkurencyjności danego sektora nie tylko na poziomie kraju, ale również na poziomie regionalnym czy też międzynarodowym.

Tabela 17. Ocena dotychczasowego funkcjonowania podatku rolnego oraz proponowanych zmian w zakresie opodatkowania rolnictwa

Wyszczególnienie	Powierzchnia UR [ha]				Siła ekonomiczna (ESU)				Typ rolniczy			Średnio				
	<15	15-30	>30	UR	>40	16-40	8-16	4-8	2-4	4-8	8-16		TF1	TF5+6	TF7	TF8
Jak ocenia Pan/i propozycję zastąpienia podatku rolnego innym rodzajem podatku?																
a) opodatkowanie gospodarstw rolniczych powinno funkcjonować na obecnych zasadach	24,2	26,0	26,4	27,3	27,8	22,6	18,9	28,6	23,6	40,0	27,5	24,4	25,7			
b) tylko wtedy, jeśli nowe rozwiązania nie zwiększą wysokości ciężaru podatkowego	39,5	30,5	29,7	40,9	32,1	32,1	32,1	31,4	34,8	18,3	37,5	33,0	32,9			
c) wtedy, gdy stworzy się system możliwych do wykorzystania ulg, odliczeń od dochodu i podatku	25,0	28,2	31,1	20,5	26,2	35,8	22,9	33,7	25,0	25,0	25,0	27,8	28,2			
d) przyczyni się do zmian struktury agrarnej i zwiększy konkurencyjność gospodarstw	7,3	4,6	4,7	6,8	6,4	3,6	3,8	5,7	2,2	6,7	5,0	6,3	5,5			
e) przyczyni się do zwiększenia skali inwestycji w celu uzyskania korzyści podatkowych	3,2	9,2	8,1	2,3	6,4	7,1	9,4	11,4	4,5	10,0	5,0	7,4	7,0			
Jak ocenia Pan/i fiskalne funkcjonowanie podatku rolnego?																
a) skutecznie uwzględni różnice w warunkach działalności gospodarczej	21,5	22,7	37,7	23,3	25,3	29,7	27,1	45,5	40,0	26,8	23,7	24,8	27,5			
b) podatek rolny jest zbyt wysoki w przypadku małych gospodarstw	33,6	34,4	27,9	41,9	34,7	21,6	27,1	36,4	21,3	28,6	31,6	38,9	21,7			
c) podatek rolny jest zbyt niski w gospodarstwach dużych, uzyskujących wysokie dochody	35,5	32,8	20,5	25,6	31,8	33,8	27,1	9,1	24,0	32,1	36,8	26,8	29,5			
d) podatek rolny jest zbyt niski w gospodarstwach o małej powierzchni UR	6,5	8,6	9,8	9,3	7,1	10,8	10,4	4,5	12,0	7,1	7,9	7,0	8,4			
Jak ocenia Pan/i podstawę opodatkowania przyjętą przy naliczaniu podatku rolnego (2,5 dt żyta)?																
a) równowartość 2,5 dt żyta jest odpowiednią podstawą naliczenia podatku rolnego	45,5	43,5	49,2	54,3	45,2	43,2	45,7	46,2	38,5	49,1	42,1	52,0	46,0			
b) znaczenie żyta małe, dlatego wskazane jest przyjęcie jako podstawy naliczenia podatku rolnego dt pszenicy	9,1	15,7	9,7	8,7	12,7	12,2	8,7	11,5	17,9	10,9	10,5	8,0	11,5			
c) podstawa ta jest odpowiednia jedynie w odniesieniu do gospodarstw o produkcji roślinnej	19,1	16,5	17,7	19,6	15,9	17,6	21,7	19,2	24,4	14,5	15,8	14,7	17,8			
d) podstawa ta nie uwzględnia specyfiki gospodarstw prowadzących głównie produkcję zwierzęcą	22,7	20,9	20,2	17,4	22,3	23,0	17,4	23,1	15,4	23,6	28,9	22,7	21,3			

cd. tabela 17

Wyszczególnienie	Powierzchnia UR [ha]		Siła ekonomiczna (ESU)				Typ rolniczy			Średnio			
	<15	15-30	>30	2-4	4-8	8-16	16-40	>40	TF1		TF5+6	TF7	TF8
				Czy zdaniem Pana/i uzależnienie podatku rolnego od jakości gruntów i okręgu podatkowego wyrównuje różnice w warunkach gospodarowania pomiędzy gospodarstwami?									
a) tak	57,3	61,0	54,8	57,9	60,9	50,0	50,0	75,0	52,3	58,3	62,5	58,5	57,5
b) nie	42,7	39,0	45,2	42,1	39,1	50,0	50,0	25,0	47,7	41,7	37,5	41,5	42,5
Jeżeli NIE, to dlatego, że:													
a) okręgi podatkowe nie różnicują korzyści gospodarstw z tytułu położenia ekonomicznego	14,6	11,0	18,3	7,9	14,5	21,9	12,5	10,0	15,4	14,6	12,5	13,1	14,7
b) jakość UR nie różnicuje warunków produkcji w poszczególnych latach, np. są różne warunki przyrodnicze	20,8	20,0	19,2	18,4	21,0	21,9	20,0	10,0	18,5	25,0	12,5	21,5	20,1
c) należy zweryfikować zasady wyznaczania stref podatkowych	12,5	12,0	7,7	15,8	11,6	4,7	15,0	5,0	13,8	2,1	0,0	14,6	10,7

Źródło: opracowanie na podstawie M. Wasilewski, K. Gruziel, Funkcjonowanie systemu podatkowego w rolnictwie oraz propozycje zmian w opinii rolników indywidualnych, *Finanse, Rynki Finansowe, Ubezpieczenia nr 50, Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Szczecińskiego, Szczecin 2012.*

W analizie konkurencyjności systemu podatkowego niezwykle przydatne mogą być badania dotyczące opinii rolników na temat postrzegania opodatkowania gospodarstw rolnych jako czynnika kształtującego konkurencyjność rolnictwa, zarówno w odniesieniu do pozostałych sektorów gospodarki, jak i innych krajów UE. Badania takie prowadziła K. Gruziel¹⁴⁷ na grupie 101 rolników z województw łódzkiego i mazowieckiego w roku 2005 (tabela 18). Do badań wykorzystano kwestionariusz wywiadu. Badaną grupę stanowili rolnicy uczestniczący w szkoleniu na temat podatków, a wywiad został przeprowadzony z rolnikami po zakończeniu szkolenia.

Z badań wynika, że ponad połowa rolników (54,5%) uważa, że rolnictwo powinno podlegać odmiennym zasadom podatkowym niż pozostałe działy gospodarki. Największy stopień akceptacji dla opodatkowania gospodarstw rolniczych na odmiennych zasadach niż pozostałe przedsiębiorstwa wyrazili właściciele gospodarstw o powierzchni powyżej 20 ha UR i osiągający dochód na poziomie 0 zł (odpowiednio 72,2% i 71,4% wskazań) oraz rolnicy z gospodarstw o typach rolniczych zwierzęta ziarnożerne i uprawy polowe (odpowiednio 66,7% i 68,2%). Odmiennie zasady opodatkowania dochodów rolniczych i pozarolniczych rolnicy traktują jako rozwiązanie w pełni uzasadnione, które ma wspomagać proces wyrównywania warunków prowadzenia działalności gospodarczej. Dodają jednak, że odmiennie zasady opodatkowania dochodów z działalności gospodarczej nie rozwiązuje problemu wyrównywania warunków gospodarowania.

Niestety rolnicy nie mają dostatecznej wiedzy na temat zasad opodatkowania podmiotów zajmujących się działalnością wytwórczą poza sektorem rolniczym, co może potwierdzać opinie o braku chęci dokonania zmian w obecnym systemie. Średnio 57,4% rolników zadeklarowało posiadanie bardzo ogólnych informacji na temat zasad opodatkowania podmiotów pozarolniczych, 36,6% brak wiedzy w badanej kwestii, a tylko 5% potwierdziło znajomość założeń polskiego systemu podatkowego. Największą wiedzą w zakresie założeń systemu podatkowego wykazali się rolnicy z gospodarstw o powierzchni 10-20 ha, prowadzące gospodarstwa o kierunku mieszanym, wykazujący stratę z działalności gospodarczej. Sytuacja ta może potwierdzać znajomość zasad księgowości podatkowej i umiejętność stosowania tzw. optymalizacji podatkowej. Dokładnej znajomości założeń polskiego systemu podatkowego najczęściej nie potwierdzali rolnicy z gospodarstw największych obszarowo, osiągających dochód ok 0 zł oraz o typach rolni-

¹⁴⁷ Gruziel K.: *Opodatkowanie jako czynnik konkurencyjności rolnictwa w opinii rolników indywidualnych*. Roczniki Naukowe SERiA, tom X, zeszyt 1, Warszawa-Poznań-Lublin 2008, s. 102-106.

czych zwierzęta ziarnożerne i bydło mleczne (tabela 18). Może to wskazywać na brak zainteresowania rolników zasadami opodatkowania, a co za tym idzie brak chęci dokonywania wyboru najbardziej korzystnej metody opodatkowania działalności rolniczej.

Na brak wiedzy na temat opodatkowania i metod obliczania dochodu wskazują również opinie rolników dotyczące porównywania warunków prowadzenia działalności rolniczej w Polsce i pozostałych krajach UE. Średnio 68,3% rolników stwierdziło, że warunki prowadzenia działalności rolniczej w UE są korzystniejsze niż w Polsce na skutek wyższych dopłat do produkcji rolniczej, a 27,7% na skutek lepszego wyposażenia gospodarstw unijnych w środki do produkcji rolniczej. Zaledwie 1% gospodarstw stwierdziło, że warunki prowadzenia działalności rolniczej w Polsce są prostsze z powodu małej konkurencji w pozyskiwaniu nowych rynków zbytu. Tezę tę poparły tylko gospodarstwa dochodowe, o powierzchni 10-20 ha UR i o typie rolniczym uprawy i zwierzęta różne.

Należy również zauważyć, że polscy rolnicy nie mają wiedzy na temat systemów opodatkowania rolnictwa w krajach UE (49,5% respondentów), a 43,6% zna tylko ogólne założenia. Pocieszająca jest informacja, że ok. 7% respondentów zadeklarowało zainteresowanie tematyką podatków w UE. Byli to właściciele gospodarstw największych obszarowo, o typie rolniczym uprawy i zwierzęta różne oraz osiągających straty.

Konkludując, w opinii rolników główną przyczyną odmienności warunków prowadzenia działalności rolniczej w Polsce i pozostałych krajach UE jest zróżnicowanie poziomu dopłat do produkcji oraz lepsze wyposażenie gospodarstw UE w środki do produkcji. Na czynnik konkurencyjności jako aspekt przyczyniający się do różnicowania warunków gospodarowania zwrócili uwagę rolnicy z gospodarstw o powierzchni 10-20 ha UR, o typie rolniczym „uprawy i zwierzęta różne” oraz osiągający dochód. Jednocześnie rolnicy ci zadeklarowali znajomość założeń polskiego systemu podatkowego i zainteresowanie tematyką podatków w UE. Zdaniem K. Gruziel można zatem wnioskować, że posiadają oni świadomość możliwości wzmocnienia konkurencyjności polskiego rolnictwa.

Tabela 18. Opodatkowanie jako czynnik konkurencyjności rolnictwa w opinii rolników indywidualnych

Wyszczególnienie	Powierzchnia UR [ha]			Typ rolniczy gospodarstwa				Poziom dochodu rolniczego			Średnio
	<10	10-20	>20	uprawy polowe	zwierzęta ziarnożerne	bydło mleczne	uprawy, zwierzęta różne	powyżej 0	około 0	strata	
Czy odrębne zasady opodatkowania rolnictwa wyrównują warunki gospodarowania w rolnictwie i pozostałych sektorach gospodarki											
a) rolnictwo nie powinno podlegać takim samym zasadom podatkowym jak pozostałe przedsiębiorstwa	50,0	54,5	72,7	68,2	68,7	25,0	52,9	61,1	71,4	48,3	54,5
b) samo wyłączenie dochodów rolniczych z opodatkowania podatkiem dochodowym to zbyt mało, aby warunki były porównywalne	6,5	6,8	18,2	13,6	0,0	0,0	7,4	8,3	0,0	8,6	7,9
c) wyłączenie z opodatkowania dochodów rolniczych jest szansa na wyrównywanie warunków prowadzenia działalności produkcyjnej w rolnictwie i innych sektorach gospodarki	2,2	9,1	0,0	4,5	0,0	12,5	4,4	2,8	14,3	5,2	5,0
d) wyrównanie warunków gospodarowania w rolnictwie i innych sektorach gospodarki nie jest uzasadnione	2,2	2,3	0,0	0,0	0,0	12,5	1,5	2,8	0,0	1,7	2,0
e) nie mam zdania	41,3	29,5	18,2	22,7	33,3	50,0	35,3	27,8	14,3	39,7	33,7
Czy znane są Pani/Panu zasady opodatkowania podmiotów zajmujących się działalnością wytwórczą spoza sektora rolniczego:											
a) tak, znam dokładnie założenia polskiego systemu podatkowego	4,3	6,8	0,0	4,5	0,0	0,0	5,9	2,8	0,0	6,9	5,0
b) posiadam bardzo ogólne informacje	53,2	63,6	54,5	77,3	66,7	50,0	51,5	69,4	42,9	51,7	57,4
c) nie	43,5	29,5	36,4	18,2	33,3	50,0	41,2	25,0	57,1	41,4	36,6

cd. tabeli 18

Wyszczególnienie	Powierzchnia UR [ha]			Typ rolniczy gospodarstwa				Poziom dochodu rolniczego			Średnio
	<10	10-20	>20	uprawy polowe	zwierzęta ziarnożerne	bydło mleczne	uprawy, zwierzęta różne	powyżej 0	około 0	strata	
Czy uważa Pan/i, że warunki prowadzenia działalności rolniczej w Polsce są odmiennie niż w krajach UE:											
a) w krajach UE warunki prowadzenia działalności są bardziej sprzyjające (wyższy poziom dopłat)	65,2	70,5	72,7	68,2	33,3	50,0	72,1	77,8	85,7	60,3	68,3
b) w krajach UE gospodarowanie jest dużo prostsze niż w Polsce (lepsze wyposażenie gospodarstw uniijnych w środki produkcji)	23,9	36,4	9,1	36,4	66,7	37,5	22,1	25,0	28,6	29,3	27,7
c) prowadzenie działalności rolniczej w Polsce jest prostsze z powodu małej konkurencji w pozyskiwaniu nowych rynków zbytu dla wytwarzanych produktów	0,0	2,3	0,0	0,0	0,0	0,0	1,5	2,8	0,0	0,0	1,0
d) nie mam zdania	21,7	6,8	18,2	18,2	0,0	25,0	13,2	8,3	0,0	20,7	14,9
Czy znane są Pani/Panu zasady opodatkowania podmiotów zajmujących się działalnością wytwórczą spoza sektora rolniczego:											
a) tak, interesuję się tematyką podatków w UE	0,0	11,4	18,2	4,5	0,0	0,0	8,8	5,6	0,0	8,6	6,9
b) tylko ogólne założenia	45,7	38,6	54,5	72,7	33,3	25,0	36,8	44,4	71,4	39,7	43,6
c) nie	54,3	50,0	27,3	22,7	66,7	75,0	55,4	50,0	28,6	51,7	49,5

Źródło: opracowanie na podstawie Grzeziel K.: *Opodatkowanie jako czynnik konkurencyjności rolnictwa w opinii rolników indywidualnych. Roczniki Naukowe SERIA, tom X, zeszyt 1, Warszawa-Poznań-Lublin 2008, s. 102-106.*

W roku 2014 pracownicy Zakładu Finansów Rolnictwa przy współpracy z ODR Minikowo przeprowadzili również badania mające na celu poznanie opinii rolników na temat czynników konkurencyjności polskich gospodarstw rolnych w kontekście zmian systemu podatkowego.

Badania przeprowadzono na grupie 98 rolników z województwa kujawsko-pomorskiego. Dla pozyskania danych źródłowych posłużono się kwestionariuszem wywiadu. Przy analizie wykorzystano następujące kryteria grupowania gospodarstw: powierzchni użytków rolnych (do 20 ha, pomiędzy 20 a 50 ha oraz powyżej 50 ha UR) oraz typ gospodarstw rolnego ze względu na źródło dochodu (gospodarstwa z dochodem pochodzącym wyłącznie z działalności rolniczej, gospodarstwa z dochodem z działalności rolniczej oraz emerytur i rent oraz gospodarstwa z dochodem z działalności rolniczej i pozarolniczej – praca najemna). Ze względu na brak wśród ankietowanych kategorii gospodarstwa z dochodem z działalności rolniczej, emerytur i rent oraz pracy najemnej takiej grupy nie wydzielono). Klasyfikacji gospodarstw do poszczególnych grup dokonali sami właściciele gospodarstwa.

Z przeprowadzonych analiz wynika, że większość ankietowanych rolników widzi mankamenty obecnego systemu podatkowego. Poważną barierą rozwojową polskich gospodarstw rolnych dla prawie 40% ankietowanych jest sama wysokość obciążeń podatkowych. Dla ok. 37% ankietowanych gospodarstw dotychczasowa kwota podatku rolnego stanowi duże obciążenie dochodów uzyskiwanych z gospodarstwa. Najbardziej akcentują to gospodarstwa najmniejsze obszarowo (ok. 64% respondentów), najmniej odczuwalny ten podatek jest dla gospodarstw największych obszarowo (10,5% odpowiedzi). W gospodarstwach z dochodem pochodzącym wyłącznie z działalności rolniczej podatek rolny stanowił duże obciążenie finansowe (58,2%), natomiast w gospodarstwach z dodatkowym dochodem z rent i emerytur uciążliwość tego podatku była najmniejsza (15,3% respondentów).

Dla zdecydowanej większości gospodarstw rolnych 92,2% (powierzchnia UR) oraz 31% (typ gospodarstwa) sposób obliczania i poboru podatku rolnego nie nastręcza żadnych trudności, co wynika z faktu, iż podatek ten naliczany jest przez gminy i rolnik nie ingeruje w metodologię jego obliczania.

Ankietowani rolnicy klasyfikowani według wielkości obszarowej do największych wad obecnego systemu podatkowego zaliczyli: brak jego związku z dochodem gospodarstwa (91,6% respondentów) oraz brak możliwości dokonywania ulg i odliczeń (74,9% odpowiedzi). Ponad 60% ankietowanych wskazywało na nierówne traktowanie gospodarstwa z podmiotami prowadzącymi działalność pozarolniczą, co jednak wiązało się z brakiem możliwości skorzystania z ulg i odliczeń. Z rozmów z rolnikami wynikało bowiem, że obecny sys-

tem mógłby być wzbogacony o tego typu przywileje. Niewielkie znaczenie dla ankietowanych rolników miało związanie podatku rolnego z ceną żyta, a co za tym idzie niestabilnością podatku rolnego spowodowaną zmianą koniunktury na rynku. Może to oznaczać, że cena żyta stanowi dla rolników niewielki wyznacznik ich dochodowości.

Tabela 19. Ocena funkcjonowania dotychczasowego systemu podatkowego

Wyszczególnienie	Powierzchnia UR (% odpowiedzi)				Typ gospodarstwa w zależności od źródła dochodu			
	< 20	20-50	>50	średnia	a	b	c	średnia
Kwota podatku stanowi duże obciążenie fiskalne	64,4	34,6	10,5	36,5	58,2	15,3	26,5	33,3
Obecny system:								
Nie nastęcza trudności w naliczaniu i poborze podatku	88,9	92,3	96,3	92,2	53,1	15,3	24,5	31,0
Nie wykazuje związku podatku z dochodem	97,7	84,6	92,6	91,6	55,1	12,2	25,5	31,0
Nierówno traktuje gospodarstwa z podmiotami prowadzącymi działalność pozarolniczą	76,0	69,2	37,0	60,7	44,9	7,1	16,3	22,8
Ogranicza możliwości wykorzystania ulg i zwolnień	88,9	69,2	66,7	74,9	49,0	6,1	23,5	26,2
Zbyt mocno uzależnia podatek od koniunktury	30,8	38,5	18,5	29,3	13,3	5,1	4,1	7,5

Legenda: (a) gospodarstwa z dochodem pochodzącym wyłącznie z działalności rolniczej, (b) gospodarstwa z dochodem z działalności rolniczej oraz emerytur i rent, (c) gospodarstwa z dochodem z działalności rolniczej i pozarolniczej (praca najemna).

Źródło: opracowanie własne.

Przeprowadzone badania wykazały również, że rolnicy są przygotowani na zmiany obecnego systemu podatkowego. Są oni zgodni, że obecny system stanowi poważną barierę ich zrównoważonego rozwoju. Warunkiem dokonania zmian w tym systemie jest jednak wprowadzenie szeregu ulg i zwolnień, które znacznie poprawiłyby jego konkurencyjność. Uważają oni bowiem, że brak ulg podatkowych jest podstawowym mankamentem obecnego systemu podatkowego w rolnictwie. Ponad 28% ankietowanych (klasyfikowanych według powierzchni i typu gospodarstwa) opowiada się za wprowadzenie takich samych ulg jak w podatku PIT, co może oznaczać, że rolnicy znają obecne zasady obliczania podatku dla pozostałych grup podatników. Wśród ulg, które rolnicy chcieliby widzieć w nowym systemie podatkowym znajdują się: możliwość odliczania składek na ubezpieczenie społeczne, ulga inwestycyjna, ulga z tytułu uczestnictwa w grupie producenckiej oraz możliwość odliczania kosztów usług doradczych i prowadzenia ksiąg rachunkowych. Przy czym największą popularnością cieszyłyby się: możliwość odliczania składek (ok. 23% ankietowanych

w obu grupach klasyfikacyjnych) oraz ulgi na usługi doradcze (ok. 13% respondentów w obu grupach klasyfikacyjnych).

Ponad 1/4 ankietowanych uważa, że podstawą opodatkowania powinien być dochód gospodarstwa rolniczego, wśród nich największy odsetek odpowiedzi wystąpił w gospodarstwach poniżej 20 ha UR oraz w gospodarstwach z dochodem z działalności rolniczej. W przypadku gospodarstw większych obszaruowo tych zwolenników jest zdecydowanie mniej. Potwierdza to powszechną opinię, że konstrukcja podatku rolnego najbardziej obciąża gospodarstwa małe, o słabej sile ekonomicznej, których dochody z gospodarstwa są niewielkie lub ponoszą one starty. W opinii tych rolników wprowadzenie podatku dochodowego mogłoby zmniejszyć ich dotychczasowe obciążenia podatkowe lub nie zapłaciliby oni podatku.

Próba oszacowania granicy wytrzymałości podatkowej rolników pokazała, że powiększanie wprowadzenia podatku dochodowego ma sens, gdy udział tego podatku w dochodach gospodarstwa będzie się kształtował poniżej poziomu 20% – według 26,5% ankietowanych (według powierzchni gospodarstw) oraz 23% respondentów (według typu gospodarstwa). Oznacza to, że rolnicy są skłonni przyjąć nowe zasady opodatkowania, powiększając tym samym bazę podatkową, jedynie w przypadku, gdy udział podatku w dochodach z gospodarstwa nie znajdzie się w przedziale powyżej 20%. Należy zaznaczyć, że obecny udział podatku rolnego w dochodach rolniczych wynosi ok. 2-6%. Zaledwie niecały 1% ankietowanych gospodarstw jest skłonnych oddać znacznie większą część swoich dochodów fiskusowi.

Tabela 20. Ocena proponowanych zmian systemu podatkowego

Wyszczególnienie	Powierzchnia UR (% odpowiedzi)				Typ gospodarstwa w zależności od źródła dochodu			
	< 20	20-50	>50	średnia	a	b	c	średnia
Podstawą opodatkowania działalności rolniczej powinien być dochód	41,8	15,3	22,4	26,5	46,9	8,2	22,4	25,8
Rodzaje ulg podatkowych, jakie powinny być uwzględnione w podatku dochodowym:								
- takie same jak w podatku PIT	40,8	19,4	24,5	28,2	50,0	11,2	23,5	28,2
- możliwość odliczania składek na ubezpieczenie społeczne	37,8	21,4	9,2	22,8	43,9	5,1	15,3	21,4
- ulga inwestycyjna	8,2	6,1	6,1	6,8	13,3	4,1	2,0	6,4
- ulga z tyt. uczestnictwa w grupie producenckiej	7,1	4,1	5,1	5,4	13,3	3,1	1,0	5,8
- ulgi na usługi doradcze	17,3	12,2	8,2	12,6	20,4	2,0	14,3	12,2
- ulga na koszty prowadzenia ksiąg podatkowych	5,1	8,2	3,1	5,4	10,2	2,0	5,1	5,7
Czy gospodarstwa z niewielkimi dochodami mogłyby korzystać z szacunkowej metody ustalania dochodu	42,9	26,5	23,5	30,9	53,1	12,2	24,5	29,9
Kwota podatku dochodowego powinna stanowić:								
Do 5% dochodu	17,3	9,2	5,1	10,5	8,2	8,2	11,2	9,2
Od 5-10% dochodu	8,2	9,2	11,2	9,5	26,5	6,1	10,2	14,3
Od 10-20% dochodu	8,2	8,8	11,2	9,4	22,4	1,0	5,1	9,5
Powyżej 20%	1,0	1,0	0	0,7	0	0	1,0	0,3

Legenda: (a) gospodarstwa z dochodem pochodzącym wyłącznie z działalności rolniczej, (b) gospodarstwa z dochodem z działalności rolniczej oraz emerytur i rent, (c) gospodarstwa z dochodem z działalności rolniczej i pozarolniczej (praca najemna).

Źródło: opracowanie własne.

6. Systemy ubezpieczeń społecznych w rolnictwie z perspektywy konkurencyjności – wybrane aspekty

6.1. Ubezpieczenia społeczne – aspekty behawioralne

Podobnie jak w przypadku ubezpieczeń gospodarczych, przy konstruowaniu systemów ubezpieczeń społecznych szczególną uwagę zwraca się na dwa kryteria: efektywności i równości. Pierwsze z nich odnosi się do maksymalizacji całkowitych korzyści netto (tzn. korzyści pomniejszonych o koszty działań, np. administracyjnych). Co więcej, efektywność jest określana również na podstawie preferencji i ocen użytkowników systemu. Zatem poziom (wielkość) oraz rozkład korzyści i kosztów mogą różnić się istotnie w zależności od rodzaju systemu ubezpieczeniowego. Kryterium równości odnosi się generalnie do spr-

wiedliwości w dystrybucji dóbr/zasobów i jego oddziaływania na konsumpcję dóbr i usług.

Z teoretycznego punktu widzenia efektywne polityki powinny być prowadzone przez rozważenie idealnych modeli popytu i podaży. Korzyści netto powinny być rozłożone, co wynika z faktu, iż społeczeństwo postrzega pozytywnie aspekt równości (np. wspieranie obywateli osiągających niskie dochody za pomocą transferów, jeśli nie stać ich na opłacenie składki odzwierciedlającej ryzyko)¹⁴⁸.

H.C. Kunreuther i in. zaproponowali szereg zasad przewodnich tworzących ramy dla rozwoju i oceny strategii państwa w zakresie ubezpieczeń. Te reguły można podzielić na dwie kategorie:

1. Zasady dotyczące informacji (tzw. informacyjne) – wzmacniające dostępność danych o ryzyku do implementowania skutecznej polityki,
2. Reguły dotyczące projektowania polityki, biorąc pod wagę zakres i dostępność danych¹⁴⁹.

W tabeli 21 zestawiono podstawowe zasady wraz ich krótkim omówieniem.

Tabela 21. Przewodnie zasady oceny polityki w zakresie ubezpieczeń

Zasada	Znaczenie
Zasada informacyjna: „uczynić dokładną ocenę ryzyka dostępną każdemu”	Kiedy wysokość odszkodowania jest odpowiednio dopasowana do ryzyka, ta informacja może być pomocna dla kupujących ubezpieczenia.
Zasada informacyjna: „identyfikować i ukierunkowywać zależności”	Wskazane jest określenie istoty zależności związanych z ryzykiem, umiejętność radzenia sobie z tzw. efektami ubocznymi (<i>spillover effects</i>). Wynika to z faktu, że rynek nie radzi sobie dobrze z negatywnymi efektami zewnętrznymi.
Zasada informacyjna: „dostrzegać i przystosowywać strategię pod kątem ograniczeń behawioralnych i heurystyk”	Ze względu na bardzo uproszczone sposoby podejmowania decyzji (np. często w myśl stereotypowego przekonania „To się nigdy mi nie zdarzy”) odnoszące się do niedoceniań prawdopodobieństwa zdarzeń. Ponadto występuje pewnego rodzaju krótkowzroczność w odniesieniu do oceny skutków decyzji inwestycyjnych.

Źródło: adaptacja rozważań H.C. Kunreuther, M.V. Pauly, S. McMorro, Insurance & Behavioral Economics. Improving Decisions in the Most Misunderstood Industry, Cambridge University Press, New York 2013.

Pytanie o zakres działalności sektora publicznego w dostarczaniu zabezpieczenia społecznego dla obywateli (włączając opiekę zdrowotną, potrzeby emerytalne) wzbudza silne kontrowersje w każdym państwie, niezależnie od skali interwencjonizmu. Ogólnie rzecz biorąc, prywatny sektor ubezpieczeniowy może generować niepożądane społecznie wyniki (nawet jeśli nie ma jakichkolwiek anomalii behawioralnych i kupujący ubezpieczenia maksymalizują spodziewaną użyteczność). Z punktu widzenia firmy ubezpieczeniowej ważne jest

¹⁴⁸ H.C. Kunreuther, M.V. Pauly, S. McMorro, *Insurance & Behavioral Economics. Improving Decisions in the Most Misunderstood Industry*, Cambridge University Press, New York 2013, s. 185-191.

¹⁴⁹ Ibidem, s. 191-192.

określenie ceny optymalnej i wysokości odszkodowania, które maksymalizuje ich spodziewane zyski.

Zgodnie z zasadą racjonalności ekonomicznej osoby należące do grup o niskich dochodach¹⁵⁰ nie powinny płacić składki na ubezpieczenie społeczne. Zakup produktu ubezpieczeniowego przez te grupy, nawet dostarczanego przez sektor publiczny, nie jest atrakcyjny biorąc pod uwagę ograniczony poziom pozostałego dochodu rozporządzalnego¹⁵¹. Dochodzi tu też poziom awersji do ryzyka, a także na ogół dostępne bez ograniczeń ratownictwo medyczne (w sytuacji zagrożenia życia). Wspomniane zachowanie osób o niskich dochodach nie jest optymalne z punktu widzenia społeczeństwa, zatem istnieje zapotrzebowanie na dotowane przez państwo w pewnym stopniu świadczenia społeczne.

Praktyka systemów ubezpieczeń społecznych opiera się na teorii oszczędzania eksplorowanej przez psychologię ekonomiczną. Nawet definicja oszczędzania w teorii ekonomii jest bardzo niejednoznaczna, o czym świadczą różne ujęcia ekonomistów¹⁵². Jak zauważa T. Zaleskiewicz, tym, co spaja najbardziej popularne modele oszczędzania (teorię względnego dochodu Duesenberry'ego, teorię stałego dochodu Friedmana, teorię cyklu życia Modiglianiego i Brumberga) jest „założenie o racjonalności zachowań konsumentów, którzy są nastawieni na maksymalizowanie osobistej użyteczności”¹⁵³. Biorąc pod uwagę, że bardzo często się zdarza, że założenia teoretyczne nie zostają spełnione, warto zwrócić uwagę na behawioralną teorię cyklu życia H. Shefrina i R. Thaler. Założenie modelu behawioralnego, który odwołuje się do teorii samokontroli i podejmowania decyzji o odroczonej konsekwencji są następujące¹⁵⁴:

- występują „mechanizmy samokontroli”, które chronią przed łapczywą konsumpcją, umożliwiając wzmocnienie stanu gotowości od odkładania gratyfikacji w czasie;

¹⁵⁰ Można to odnieść do członków rodzinnych gospodarstw rolniczych, o charakterze nisko-towarowym.

¹⁵¹ Należy odwołać się tu do uniwersaliów mikroekonomicznych – teorii wyboru konsumenta z kategorią „linii ograniczenia budżetowego”. R. Preston McAfee, T.R. Lewis, D. J. Dale, *Introduction to Economic Analysis*, Version 2.1, <http://www.muhenberg.edu/media/contentassets/pdf/economicanalysis/IEA.pdf>.

¹⁵² Kształtowanie się teorii dochodu, w tym również roli oszczędności, miało charakter ewolucyjny. Do rozwoju tej teorii przyczynili się F.P. Ramsay, J. M. Keynes, S. Kunetz, F. Modigliani, A. Ando, R. Brumberg. Por. F. P. Ramsey, *A Mathematical Theory of Saving*, *The Economic Journal*, Vol. 38, No. 152 (Dec. 1928), <http://www.jstor.org/stable/2224098>, s. 543-559; L.J. Kotlikoff, *Saving* [w:] *Concise Encyclopedia of Economics* (2nd ed.), pr. zbior. pod red. D.R. Henderson, Library of Economics and Liberty, Indianapolis 2008;

¹⁵³ T. Zaleskiewicz, *Psychologia ekonomiczna*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2011, s. 228.

¹⁵⁴ *Ibidem*, s. 235.

- „dwumodułowość” umysłu człowieka: moduł „sprawca” – pierwotny, afektywny, moduł „planista” – racjonalny, skłaniający do oszczędzania;
- występowanie księgowania umysłowego – system kont w umyśle człowieka (konto bieżących dochodów, majątku i przyszłych dochodów);
- występowanie efektu ramowania – kwota pieniędzy może zostać alokowana do różnych kont mentalnych.

W ciągu ostatniego dwudziestolecia nastąpił bardzo gwałtowny wzrost liczby badań empirycznych nad zachowaniami emerytalnymi (szczególnie w USA, Kanadzie i państwach zachodnioeuropejskich)¹⁵⁵. Wyniki tych studiów mogą stanowić przyczynek do reformy dotychczas obowiązującego systemu ubezpieczeń społecznych.

W. van der Klaauw i K.I. Wolpin rozwinęli i oszacowali model emerytury i oszczędności zawierający ograniczoną wysokość pożyczek, stochastyczne oferty płacowe, stan zdrowia i zdolność do przetrwania, świadczenia socjalne¹⁵⁶, składki na ubezpieczenia zdrowotne i celowe zapisy spadkowe. Model jest szacowany na próbie relatywnie ubogich gospodarstw domowych z pierwszych trzech faz badań Health and Retirement Study (HRS), dla których dochód z ubezpieczenia społecznego ma szczególne znaczenie. Estymowany model może być wykorzystywany do symulowania odpowiedzi na zmiany w zasadach ubezpieczenia społecznego, włączając zmiany w poziomie świadczenie, stawek i limitów dotyczących podatków od listy płac, paropodatków o charakterze socjalnym, wysokości wieku emerytalnego (wcześniejszego i „normalnego”). Rozważania modelowe odnoszą się do wpływu zmian modelowanych wielkości na dobrobyt i budżet¹⁵⁷.

Założenia modelu dotyczące problemu decyzyjnego pojedynczej osoby lub małżeństwa są następujące¹⁵⁸:

- problem optymalizacyjny, zgodnie ze zbiorem danych dostępnych dla estymacji, rozpoczyna się w punkcie środkowym cyklu życia gospodarstwa;

¹⁵⁵ Ewolucja w zakresie metod modelowania wiązała się z upowszechnieniem estymacji parametrów strukturalnych dynamicznych modeli zachowania w warunkach niepewności. W przeciwieństwie do wcześniej preferowanych modeli statycznych, w tym modeli cyklu życia (*lifetime models*), dynamiczne modele mają następującą zaletę: odzwierciedlają sekwencyjność procesów emerytalnych, w których decydenci przystosowują swoje zachowanie w biegu wydarzeń; por. W. van der Klaauw, K.I. Wolpin, *Social Security and the Retirement and Savings Behavior of Low Income Households*, *Journal of Econometrics*, July, 145(1-2), s. 21–42.

¹⁵⁶ W literaturze anglosaskiej występuje pewne rozróżnienie między świadczeniami socjalnymi (*social security benefits*) i świadczeniami emerytalnymi (*retirement pension*).

¹⁵⁷ W. van der Klaauw, K.I. Wolpin, *Social Security...*, op.cit.

¹⁵⁸ Ibidem.

- jako warunki początkowe przyjęto te, które występowały w punkcie środkowym cyklu życia gospodarstwa;
- zróżnicowanie między obiektami nie było rozważane aż do momentu końcowego rozwiązania i estymacji metody.

Szacowany model prognozuje duże i różnorodne reakcje zachowań różnych grup osób. W przypadku obniżenia świadczeń socjalnych o 25% nastąpiło umiarkowanie duże zmniejszenie podaży na pracę dla osób w wieku poniżej 62 lat (2-3% dla osób w związkach małżeńskich, 5-7% dla singli), a także wzrost rocznych godzin pracy w wieku 62-69 lat (odpowiednio: 12 i 8%). Wyniki eksperymentów wskazują, że zmiany w zasadach ubezpieczeń społecznych mogą doprowadzić do znaczących reakcji behawioralnych w zachowaniach dotyczących pracy w gospodarstwach domowych o niskich dochodach. Może to mieć z kolei istotne skutki finansowe dla systemu ubezpieczeń społecznych. Okazuje się również, że zmianom w zatrudnieniu, będących odpowiedzią na narzędzia polityki społecznej, towarzyszyły nieznaczne, ale istotne zmiany w poziomie aktywów netto gospodarstwa.

Z kolei z badań J.B. Liebmana i E.F.P. Luttmiera wynika, że łagodna interwencja (poprzez wysyłanie broszury informacyjnej i zapraszanie na stronę internetową, tzw. *web tutorial*) spowodowała zwiększenie udziału w rynku pracy w kolejnym roku (o 4 p.p., w odniesieniu do grupy kontrolnej ze średnią 74%). Obok oddziaływania na bieżącą podaż na rynku pracy, interwencja o charakterze informacyjnym przyczyniła się do decyzji o pozostaniu na rynku pracy dłużej. Dotyczyło to szczególnie respondentów płci żeńskiej¹⁵⁹.

Zespół A. Kapteyn i in. przeprowadził badania zgodnie z nurtem ekonomii behawioralnej¹⁶⁰. Relatywnie niedawno zostały podjęte badania dotyczące efektu ramowania w kształtowaniu ważnych decyzji dotyczących rozstrzygnięć emerytalnych. Artykuł wskazuje, że indywidualne zamierzenia w odniesieniu do wieku przejścia na emeryturę są wrażliwe na efekt framingu. Z wyników eksperymentu wynika, że korzystanie z „analizy prognozy rentowności” może mieć silny, zniechęcający wpływ na wcześniejsze decyzje emerytalne. Co więcej, kobiety, osoby z zadłużoną kartą kredytową oraz pracownicy o niższych oczekiwanych korzyściach emerytalnych podlegają silniej efektowi ramowania.

Z przeglądu prac empirycznych dotyczących podejścia (ujęcia) behawioralnego w praktyce opodatkowania dokonanej przez T.O. Webera, J. Fookena

¹⁵⁹ Por. J.B. Liebman, E.F.P. Luttmer, *Would People Behave Differently If They Better Understood Social Security? Evidence From a Field Experiment*, NBER Working Paper No. 17287 August 2011, Revised December 2011, <http://www.nber.org/papers/w17287.pdf>.

¹⁶⁰ J.R. Brown, A. Kapteyn, O.S. Mitchell, *Framing Effects and Expected Social Security Claiming Behavior*, NBER Working Paper No. 17018, May 2011, <http://www.nber.org/papers/w17018>.

i B. Hermann, wynika, że na zachowania decydentów (osób fizycznych) wpływają nie tylko czynniki ekonomiczne, ale również wiele innych czynników związanych z obszarem psychologii, a nawet etyki¹⁶¹.

Gross badań dotyczy problemu uchylania się podatników od płacenia podatków. Tym problemem zajmuje się m.in. zespół T.O. Webera. U podstaw ich rozważań leży neoklasyczny model Allinghama i Sandmo z 1972 r. (tzw. model A-S), odnoszący się do problematyki uchylania się podatników od podatków dochodowych. Model ten może mieć zastosowanie przy analizie zmian zachowań płatników składek ubezpieczeniowych pod wpływem reform systemowych. Model A-S opiera się na następujących założeniach¹⁶²:

- podatnicy są jednorodni i działają zgodnie z zasadami racjonalności ekonomicznej;
- podatnicy dokonują wyboru między „portfelem bezpiecznym” (prawidłowo deklarując rzeczywiście osiągnięty dochód podatkowy i w ślad za tym płacąc zgodną z prawem kwotę należnego podatku dochodowego) a „portfelem ryzykownym” (podając zaniżony dochód podatkowy, co ma swoje konsekwencje dla budżetu centralnego);
- uchylenia podatkowe są ujawnione w momencie audytu podatkowego;
- możliwe jest wzbogacenie modelu w dodatkowe założenia, m.in. związane z teorią użyteczności oczekiwanej¹⁶³ lub też jego ujęcie dynamiczne¹⁶⁴.

Zdaniem Webera i in. rozszerzenie ujęcia neoklasycznego wiązało się z uwzględnieniem skutków zmian społecznych oraz odejściem od teorii użyteczności. Dotychczas publikowane prace empiryczne bazują na wykorzystaniu sondażu diagnostycznego oraz coraz częściej wykorzystywanym eksperymencie ekonomicznym. Wiele współczesnych badań wskazuje, że znaczący wpływ na wywiązywanie się z obowiązków podatkowych przez właścicieli mogą mieć następujące czynniki: normy, uczciwość czy też presja.

Z punktu widzenia reformy systemu ubezpieczeń społecznych warto podkreślić, że wyniki eksperymentów związanych z przestrzeganiem prawa podatkowego mogą mieć również odniesienie do testowania modeli teoretycznych, a także reformowania dotychczasowego aparatu administracyjnego, odpowiadającego za obciążenia podatkowe. Zmiany w dotychczasowym systemie ubezpie-

¹⁶¹ T.O. Weber, J. Fookan, B. Herrmann, *Behavioural Economics and Taxation*, Taxation Papers, Working Paper N. 41, 2014.

¹⁶² M.G. Allingham, A. Sandmo, *Income tax evasion: a theoretical analysis*, „Journal of Public Economics”, Volume 1, Issues 3–4, November 1972, s. 323–338.

¹⁶³ J. Andreoni, B. Erard, J. Feinstein, *Tax Compliance*, „Journal of Economic Literature”, Vol. 36, No. 2, 1998, s. 818-860.

¹⁶⁴ E. Engel, J.R. Hines, *Understanding tax evasion dynamics*, NBER Working Paper Series, No. 6903, National Bureau of Economic Research, 1999.

czeń, a w konsekwencji jego konkurencyjności na tle międzynarodowym, powinny opierać się na¹⁶⁵:

- poprawie „jakości instytucjonalnej” – zwiększenie motywacji rolników do terminowego uiszczania składek ubezpieczenia emerytalnego i zdrowotnego;
- poprawie zaufania płatników do instytucji państwa i organów administracyjnych (m.in. KRUS/ZUS);
- promowaniu norm społecznych (uczciwości, lojalności wobec państwa, zaangażowania w sprawy obywatelskie itd.).

Reasumując, podejmowanie reformy systemu ubezpieczeń społecznych w tym dla konkretnych grup zawodowych (np. rolników, służb mundurowych), musi być oparte na solidnych filarach metodycznych. Ważne jest testowanie reakcji pojedynczych osób (uwzględniając solidny dorobek ekonomii i finansów eksperymentalnych) na proponowane zmiany (np. podniesienie wieku emerytalnego, wzrost składki emerytalnej, „uszczelnienie systemu”). Przedstawione wyniki badań wskazują, że decydenci polityczni z reguły nie postępują z zasadami racjonalności ekonomicznej, co przedkłada się na sytuację na rynku pracy, wysokość dodatkowego dochodu (oprócz uzyskiwanych świadczeń emerytalnych).

6.2. Ubezpieczenia społeczne w wybranych krajach spoza UE (USA, Kanada) – przegląd rozwiązań

Rozwój systemów ubezpieczeń społecznych jest wypadkową różnego rodzaju determinant. Ważną rolę odgrywa ustrój polityczny, a w ślad za nim preferencje danego państwa w zakresie kształtowania polityki gospodarczej i socjalnej. Analizując systemy ubezpieczeń społecznych w różnych państwach, można zauważyć, że nastąpiło odejście od tradycyjnych modeli Bismarcka i Beveridgea w czystszej postaci. Dominują (jak wskazują również analizowane w dalszej części rozdziału przykłady USA i Kanady) rozwiązania „hybrydowe”, mieszane, łączące komponenty modelu Beveridge’a (z minimalną emeryturą finansowaną z obciążeń podatkowych), publicznego systemu repartycyjnego i fakultatywnych możliwości oszczędzania.

Amerykański system ubezpieczeń społecznych charakteryzuje się tym, że nie ma preferencji do określonych grup zawodowych, choć charakteryzuje się znacznym stopniem złożoności. W porównaniu do systemów kontynentalnych, amerykański system ubezpieczeń społecznych opiera się, w znaczący sposób, na modelu Beveridge’a¹⁶⁶.

¹⁶⁵ T.O. Weber, J. Fooken, B. Herrmann, *Behavioural Economics...*, op. cit.

¹⁶⁶ Por. tekst oryginalny tzw. raportu Beveridge’a z 1942 r: *Social Insurance and Allied Services*, Report by Sir William Beveridge Presented to Parliament by Command of His Majesty November 1942, <http://www.fordham.edu/halsall/mod/1942beveridge.html>; B. Abel-Smith,

Tabela 22. Składniki systemu ubezpieczeń społecznych

Komponent	Wyszczególnienie
Ubezpieczenia społeczne (Social Security)	Gwarancja dochodu dla osób w podeszłym wieku, niepełnosprawnych dzieci zmarłych beneficjentów
Medicare	Pokrycie kosztów leczenia obywateli USA powyżej 65 roku życia
Medicaid	Pokrycie większości kosztów leczenia obywateli USA, osiągających niskie dochody

Źródło: adaptacja rozważań P. Krugman, R. Wells, *Makroekonomia*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2012, s. 353.

P. Krugman i R. Wells wyjaśniają, że system podatkowy (zasilający w znacznym stopniu system ubezpieczeń społecznych w USA) jest relatywnie skomplikowany, bowiem „podatki są zbierane na poziomie krajowym przez rząd federalny, a na poziomie lokalnym przez hrabstwa, miasta i miejscowości”¹⁶⁷. Poziom federalny obejmuje podatki dochodowe, korporacyjne, paropodatki (w tym składki na ubezpieczenia społeczne). Na poziomie lokalnym sytuacja jest bardziej skomplikowana, dochodzą bowiem podatki od sprzedaży (obrotu), podatki od nieruchomości, a także różnego rodzaju opłaty. Obecnie system ubezpieczeń społecznych w USA ma charakter trójfilarowy, co prezentuje tabela 22.

W tabeli 23 przedstawiono podstawowe elementy systemu emerytalnego w USA wraz ich krótką charakterystyką. Z jej analizy wynika, że rozwiązania w zakresie systemu emerytalnego mają charakter hybrydowy – łączący elementy modelu Beveridge’a i Bismarka, włączając też powiązanie (fakultatywne) z rynkami finansowymi.

Tabela 23. Zasady systemu emerytalnego w USA

Komponent	Wyszczególnienie
Pay-As-Go-Financing (1939)	Częściowy charakter repartycyjny (szczególnie po reformie z 1983), z częściowym zasilaniem z budżetu centralnego. Istotną rolę odgrywa akumulowanie nadwyżki przychodów.
Supplemental Security Income (1972)	Nie jest to ubezpieczenie społeczne w konwencjonalnym ujęciu, ale przede wszystkim program poprawy dobrobytu na poziomie federalnym
Struktura świadczeń	Przeciętne indeksowane miesięczne wynagrodzenia (<i>average indexed monthly earnings</i> , AIME), które dotyczą indywidualnego przeciętnego wynagrodzenia uzyskiwanego przez 35 lat – okres, w którym pracownik uzyskiwał najwyższe pensje. Kolejnym krokiem jest określenie tzw. zasadniczego świadczenia ubezpieczeniowego (<i>primary insurance amount</i> , PIA), przysługujące pracownikowi, który osiągnął wiek emerytalny (w normalnym trybie) lub jest inwalidą. Świadczenie należy traktować jako płatność annuitetowa (waloryzowana o wskaźnik inflacji, CPI). Kalkulacja wysokości PIA: (a) 90% pierwszych 826 USD AIME, (b) 32% AIME ponad 826 – 4980 USD AIME, (c) 15% AIME powyżej 4980 USD. Generalnie, zależność była następująca: im wyższe wynagrodzenia miesięczne AIME, tym niższy udział oczekiwanego świadczenia emerytalnego w pensji.

The Beveridge Report: Its origins and outcomes, “International Social Security Review”, 45, s. 5-16.

¹⁶⁷ P. Krugman, R. Wells, *Makroekonomia*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2012, s. 353.

Wiek emerytalny	Od 1937 r. osiągnięcie wieku 65 lat wiązało się z osiągnięciem uprawnień do świadczeń emerytalnych. Dla osób urodzonych po 1959 r. wiek emerytalny wynosi 67 lat. Istnieje możliwość uzyskania obniżonych świadczeń emerytalnych w wieku 62 lat.
Status rodziny świadczeniobiorcy	Współmałżonek znajdujący się na utrzymaniu lub też dziecko świadczeniobiorcy otrzymują świadczenie w wysokości 50% PIA. Również dotyczy to sytuacji po śmierci osoby uprawnionej do uzyskiwania PIA.
„Test wynagrodzeń” i opodatkowanie świadczeń emerytalnych	Świadczenia osób, które nie osiągnęły wieku uprawniającego do uzyskania emerytury, są obniżone od 1 USD na 2 USD wynagrodzenia powyżej 14160 USD (waloryzowane corocznie o przeciętny wzrost wynagrodzeń). Osoby, które utraciły świadczenia na skutek „testu wynagrodzeń” uzyskują wyższe emerytury w wieku ich otrzymania. Opodatkowanie: aż do 85% dochodu ze świadczeń emerytalnych (ponad kwotę progową, „base amount” – 25000 USD dla pojedynczych podatników, 32 000 USD dla małżeństw) podlega opodatkowaniu (federalny podatek dochodowy).
Sposób finansowania świadczeń emerytalnych	Social Security (ubezpieczenie społeczne) jest finansowe podatkiem od listy płac (<i>pay roll tax</i>) stanowiącym stałą część (w ujęciu procentowym) rocznych wynagrodzeń brutto do pewnej kwoty. Podatek ten jest płacony (po 50%) przez pracodawcę i pracownika. W praktyce zdarza się to rzadko. Dodatkowo występuje też dodatkowy podatek od listy płac (finansujący ubezpieczenie zdrowotne) – 1,45% pobierany zarówno przez pracodawcę, jak i pracownika.

Źródło: adaptacja rozważań H. S. Rosen, T. Gayer, *Public Finance*, McGraw Hill, New York 2010; *Social Security, Primary Insurance Amount*, <http://www.ssa.gov/oact/cola/piaformula.html>.

Z kolei, w tabeli 24 zestawiono stawki i limity dla świadczeń w ramach polityki społecznej w USA. Łączna wysokość obciążeń na Program Ubezpieczeń Społecznych wynosi 30,6%, przy czym pracownik i pracodawca płacą po połowie. Maksymalny roczny limit wysokości wynagrodzenia, od którego ubezpieczeni zobowiązani są płacić składki na ubezpieczenie społeczne wynosi 117000 USD, natomiast na ubezpieczenie zdrowotne nie ma ograniczeń. W USA wiek emerytalny wynosi 66 lat, a maksymalne miesięczne świadczenie emerytalne w roku 2014 wynosiło 2642 USD.

Tabela 24. OASDI and SSI Program – stawki i limity za 2014 rok

Wyszczególnienie	Stawka/limit
Social Security (OASDI) Program	
Social Security - ubezpieczenie społeczne	
Social Security (Old-Aged, Survivors, and Disability Insurance) każdy pracodawca i pracownik ^a	6,20
Medicare (Hospital Insurance) – ubezpieczenie zdrowotne Pracodawca i pracownik, każdy ^{a,b}	1,45
Maksymalna wysokość opodatkowanego wynagrodzenia (Maximum Taxable Earnings) [%]	
Social Security [USD]	117 000
Medicare (Hospital Insurance)	Bez limitu
Test wynagrodzeń (Earnings Test) roczna kwota zwolniona (Annual Exempt Amount) USD	
Poniżej pełnego wieku emerytalnego dla całego roku	15 480
Dla miesiąca przed osiągnięciem pełnego wieku emerytalnego w danym roku	41 400
Maksymalne miesięczne świadczenia dla pracowników w wieku emerytalnym [USD]	2 642
Wiek emerytalny	66
Supplemental Security Income (SSI) Program	
Monthly Federal Payment Standard – miesięczny standardowa płatność federalna [USD]	
Pojedyncza	721
Małżeństwa	1 082

^a osoby samozatrudnione płacą w sumie 15,3% – 12,4% na OASDI oraz 2,9% na Medicare; ^b Ta stawka nie odzwierciedla dodatkowego 0,9% w paropłatki Medicare, którego niektórzy podatnicy osiągający wysoki dochód zobowiązani są płacić.

Źródło: *Social Security, OASDI and SSI Program Rates & Limits*, 2014 http://www.socialsecurity.gov/policy/docs/quickfacts/prog_highlights/RatesLimits2014.html.

Rozwiązania przyjęte w kanadyjskim systemie ubezpieczeń społecznych wynikają z podejścia socjalno-ekonomicznej siatki bezpieczeństwa¹⁶⁸. Ze względu na ustrój federacyjny, dosyć wyraźny jest podział obowiązków między administrację poszczególnych prowincji (szczególnie widoczny w jednostkach francuskojęzycznych, położonych w zachodniej części Kanady). Szczególne zainteresowanie w toku dyskusji nad reformą „ogólnego” systemu emerytalnego w Polsce budzą rozwiązania kanadyjskie, w tym tzw. powszechna emerytura państwowa (w ramach Old Age Security), finansowana z podatków dochodowych. Jak zauważyła S. Pieńkowska, dwa pierwsze filary kanadyjskiego systemu zabezpieczeń emerytalnych mają charakter typowo publiczny, z kolei filar trzeci, opierający się na zasadzie dobrowolności udziału, jest związany z sektorem prywatnym (tabela 25)¹⁶⁹. Organem administracji, odpowiadającym za obsługę świadczeń w ramach zabezpieczenia emerytalnego, a także innych instrumentów redystrybucji dochodowej jest odpowiednik polskiego Zakładu Ubezpieczeń Społecznych (ZUS) – Service Canada, utworzony w 2005 r. i podległy Ministerstwu ds. Zasobów Ludzkich i Rozwoju (Human Resources and Skill Development Canada)¹⁷⁰.

Tabela 25. Konstrukcja kanadyjskiego systemu zabezpieczenia emerytalnego

System publiczny	OBLIGATORYJNY	
	I filar	System nieskładkowy, zaopatrzeniowy (Old Age Security)
	II filar	System składkowy, ubezpieczeniowy (Canadian Pension Plan/Quebec Pension Plan)
System prywatny	DOBROWOLNY	
	III filar	Zakładowe programy emerytalne
		Indywidualne plany emerytalne (Registered Retirement Pension Plans) Zbiornicze plany emerytalne (Pooled Registered Pension Plans)

Źródło: S. Pieńkowska, *Kanadyjski system ubezpieczeń emerytalnych*, „Polityka Społeczna” 2005, nr 10, s. 19.

Jak wynika z tabeli 26, świadczenia w ramach systemu publicznego, o charakterze zaopatrzeniowych, służą zapewnieniu minimum socjalnego dla obywateli. Warto zwrócić uwagę, że wysokość dodatku GIS, a także zasiłku OAS Allowance i OAS Allowance for Survivors zależy od stanu cywilnego potencjalnego świadczeniobiorcy, a także uzyskiwanego dochodu podatkowego.

¹⁶⁸ Por. Ch. Berent, *Holes in the safety net? Social security and the alleviation of poverty in a comparative perspective*, The Year 2000 International Research Conference on Social Security Helsinki, 25-27 September 2000 “Social security in the global village”, International Social Security Association (ISSA) Research Programme; D. Raphael, *Addressing the social determinants of health in Canada: bridging the gap between research findings and public policy*, “Policy Options”, March 2003, s. 35-40.

¹⁶⁹ S. Pieńkowska, *Kanadyjski system ubezpieczeń emerytalnych*, „Polityka Społeczna” 2005, nr 10, s. 18-22.

¹⁷⁰ B. Kłos, *Kanadyjski system emerytalny*, Analizy BAS, nr 16(83), 19 października 2012 r., [http://orka.sejm.gov.pl/WydBAS.nsf/0/23E2E00519A32391C1257A9F0030279D/\\$file/Analiza_BAS_2012_83.pdf](http://orka.sejm.gov.pl/WydBAS.nsf/0/23E2E00519A32391C1257A9F0030279D/$file/Analiza_BAS_2012_83.pdf).

Tabela 26. Świadczenia w ramach Old Age Security

Rodzaj świadczenia	Warunki przyznania świadczenia	Sposób kalkulacji wysokości	Wysokość świadczenia
Świadczenia emerytalne OAS	<p>Dla mieszkających w Kanadzie:</p> <ul style="list-style-type: none"> ukończony 65 rok życia, obywatelstwo kanadyjskie lub status prawny rezydenta (zalegalizowane prawo pobytu), co najmniej 10 letni okres pobytu (po 18 roku życia). <p>Dla Kanadyjczyków poza granicami kraju:</p> <ul style="list-style-type: none"> ukończony 65 rok życia, obywatelstwo kanadyjskie lub status prawny rezydenta (zalegalizowane prawo pobytu) na dzień przed wyjazdem z Kanady, co najmniej 20 letni okres pobytu w Kanadzie (po 18 roku życia). 	<p>Częściowe świadczenie emerytalne jest obliczane na podstawie 1/40 pełnej emerytury za każdy pełny rok pobytu w Kanadzie po ukończeniu 18 roku życia. Minimalny okres pobytu w Kanadzie należy ubiegać się o częściową emeryturę OAS jest 10 lat po 18 roku życia (pod warunkiem pobytu w Kanadzie w momencie pobierania świadczenia emerytalnego).</p>	<p>Dla okresu od 1 października do 31 grudnia, maksymalna wysokość emerytury wyniosła 563,74 CAD (miesięcznie). Kwota emerytury OAS jest kwartalnie waloryzowana, zgodnie ze wskaźnikiem CPI.</p>
Gwarantowany dodatek do emerytury (Guaranteed Income Supplement – GIS)	<ul style="list-style-type: none"> co najmniej 10 lat pobytu w Kanadzie, pobieranie gwarantowanej emerytury państwowej, dochód uzyskiwany jest niższy maksymalny dochód roczny. 	<p>Wysokość dodatku zależy od stanu cywilnego świadczeniobiorcy, a także od dochodu z poprzedniego roku podatkowego (lub dochodu łączonego, razem z dochodem partnera lub współmałżonka. Należy uwzględnić: (1) świadczenia z tytułu Kanada Pension Plan (CPP)/ Quebec Pension Plan (QPP), inne dochody o charakterze emerytalnym, świadczenia w ramach Registered Retirement Savings Plans (RRSPs), odsetki i inne przychody z tytułu inwestycji, zyski kapitałowe i dywidendy uzyskane w Kanadzie, dochody netto z wynajmu nieruchomości, dochód z wynagrodzenia (pomniejszony o składki na CPP/QPP), z kwotą zwolnioną w wysokości 3500 CAD, pomniejszeniem są także składki na związki zawodowe (<i>union dues</i>), a także składki na RRSP.</p>	<p>Dla okresu od 1 października do 31 grudnia, maksymalna wysokość dodatku GIS wyniosła 764,40 CAD (miesięcznie).</p>

cd. tabeli 26

Rodzaj świadczenia	Warunki przyznania świadczenia	Sposób kalkulacji wysokości	Wysokość świadczenia
Zasiłek (OAS Allowance), a także zasiłek wdowi (OAS Allowance for Survivors)	Zasiłek (OAS Allowance): <ul style="list-style-type: none"> wiek - od 60 do 64 roku życia, współmałżonek lub partner otrzymuje emeryturę OAS, posiadanie obywatelstwa lub stałego pobytu, pobyt w Kanadzie co najmniej 10 lat (po ukończeniu 18 roku życia), roczny dochód (lub dochód łączony, razem ze współmałżonkiem/partnerem) jest niższy niż maksymalny dochód roczny, zasiłek wdowi (OAS Allowance for Survivors), warunki jw, dodatkowo: partner lub współmałżonek zmarł, a ubiegający się o świadczenie nie wszedł w nowy związek. 	Wysokość dodatku zależy od stanu cywilnego świadczeniobiorcy, a także od dochodu z poprzedniego roku podatkowego.	Dla okresu od 1 października do 31 grudnia 2014 r., maksymalna wysokość zasiłku OAS Allowance wyniosła 1070,60. CAD (miesięcznie) - współmałżonek otrzymuje dodatek GIS i emeryturę OAS w pełnej wysokości; zasiłek wdowi maks. 1198,58 CAD

Źródło: opracowanie własne na podstawie: Service Canada, Old Age Security, <http://www.servicecanada.gc.ca/eng/services/pensions/oas/index.shtml>.

Poza nielicznymi wyjątkami, każda osoba powyżej 18 roku życia, która pracuje w Kanadzie (z wyjątkiem prowincji Quebec¹⁷¹) i zarabia powyżej 3500 CAD rocznie, musi do 70 roku życia odprowadzać składki w ramach składowego systemu ubezpieczeniowego (Canadian Pension Plan, CPP). Podobnie, jak w przypadku europejskich systemów ubezpieczeniowych, połowa składki jest odprowadzana przez pracodawcę (samozatrudniający zobligowani są do uiszczania całości). W tabeli 27 zestawiono (wraz krótką charakterystyką) świadczenia funkcjonujące w obrębie systemu składowego CPP.

¹⁷¹ Występuje tam odrębny, choć zbliżony do federalnych rozwiązań kanadyjskich, system Quebec Pension Plan (QPP).

Tabela 27. Świadczenia w ramach Canada Pension Plan

Rodzaj świadczenia	Warunki przyznania świadczenia	Sposób kalkulacji wysokości	Wysokość świadczenia
Świadczenia emerytalne, Retirement Pension	<ul style="list-style-type: none"> osiągnięcie wieku emerytalnego (65 rok życia, możliwe jest wcześniejsze lub późniejsze uruchomienie wypłaty świadczeń emerytalnych), odpowiedni okres składkowy, a także suma zgromadzonych składek. 	Wysokość świadczenia zależy od okresu składkowego, a także sumy zgromadzonych składek CPP.	Przeciętna wysokość dla nowych świadczeniobiorców (lipiec 2014) - 607,33 CAD; maksymalna wysokość emerytury 1038,33 CAD
Świadczenie dodatkowe, Post-Retirement Benefit	<ul style="list-style-type: none"> wiek: między 60 a 70 rokiem życia, zatrudnienie, a jednocześnie uiszczanie składek do CPP, uzyskanie emerytury składkowej CPP (lub QPP). 	Wysokość świadczenia dodatkowego zależy od poziomu bieżących wynagrodzeń, wysokości składek do systemu CPP (za rok ubiegły), a także wieku potencjalnego świadczeniobiorcy.	Maksymalna wysokość RPB - 1/40 świadczenia emerytalnego CPP (przeciętnie 9,55 CAD, maksymalnie 25,96 CAD - dane za lipiec 2014 r.).
Renta inwalidzka, Disability Benefit	<ul style="list-style-type: none"> ciężka i długotrwała niepełnosprawność, wiek poniżej 65 roku życia, spełnianie pozostałych kryteriów dla CPP (możliwość uzyskania emerytury w systemie składkowym). 	Ogólna ocena stopnia niepełnosprawności.	Przeciętna wysokość renty inwalidzkiej 901,40 CAD, maksymalnie 1236,35 CAD – dane za lipiec 2014.
Zasiłek pogrzebowy, Benefits after a death	Jednorazowa zryczałtowana płatność na rzecz spadkobierców zmarłego. Co najmniej 3 letni okres składkowy w CPP	Wysokość zasiłku uzależniona od długości okresu składkowego oraz sumy składek, wniesionej przez zmarłego.	Od 2294,07 do 2500,00 CAD

Źródło: opracowanie własne na podstawie: Service Canada, Contributions to the Canada Pension Plan, <http://www.servicecanada.gc.ca/eng/services/pensions/cpp/contributions/index.shtml>.

Reasumując, jak wskazują kanadyjskie i amerykańskie doświadczenia, system ubezpieczeń społecznych każdego kraju stanowi wypadkową oczekiwań ludności w zakresie spełnienia potrzeb zabezpieczenia społecznego, ograniczeń budżetowych, a także czynników ogólnopolitycznych, choć mających związek z ekonomią polityczną. Ważną rolę odgrywa też tradycja historyczna, związana z ideą „państwa dobrobytu”. Ogólnie rzecz biorąc, rozwiązania przyjęte w obu analizowanych krajach Ameryki Północnej bazują na połączeniu systemu zaopatrzeniowego ze składkowym, z silnym wyeksponowaniem potrzeby inwestowania oszczędności na rynkach finansowych. Systemy te mogą być wskazówką dla kształtowania polskiego systemu ubezpieczeniowego.

6.3. Innowacyjność jako determinanta konkurencyjności ubezpieczeń społecznych¹⁷²

System ubezpieczeń społecznych w ramach sektora finansów publicznych nie jest zorientowany na korektę anomalii zachowań zarówno po stronie podaży, jak i popytu. Główną przesłanką uzasadniającą funkcjonowanie publicznych systemów (bądź częściowo tylko filarów) jest szeroko interpretowana polityka państwa opiekuńczego, podkreślająca troskę społeczną o redystrybucję dochodów. Zostało to szczególnie wyeksponowane w ubezpieczeniach zdrowotnych (medycznych) funkcjonujących w Stanach Zjednoczonych (Medicare). Należy zauważyć, że obowiązujące np. w Kanadzie finansowanie gwarantowanej emerytury podstawowej w ramach Old Age Security (systemu zaopatrzeniowego) odzwierciedla pogląd, że obowiązkowe finansowanie świadczeń socjalnych jest podstawową metodą korekty anomalii po stronie podaży. Istnieje też przekonanie, że zarządzanie publiczne administracją, która realizuje cele polityki społecznej jest rękojmnią świadczeń o wyższych zwrotach i lepszej ochrony przed ryzykiem, aniżeli byłyby to prowadzone przez podmioty sektora prywatnego. Korzyści wynikające z dostarczania ubezpieczeń społecznych i zdrowotnych przez sektor publiczny są konsekwencją efektu skali, a także wykorzystania obciążeń fiskalnych do zapewnienia równowagi systemowi ubezpieczeń społecznych¹⁷³.

Zaprezentowane w rozdziale 6.2 systemy ubezpieczeń społecznych z państw Ameryki Północnej są zaliczane w najbardziej znanej klasyfikacji według Espinga-Andersena do porządków/układów, w których sektor prywatny na zasadach rynkowych dostarcza świadczenia emerytalne, natomiast występujący system publicznych ubezpieczeń społecznych jest bardzo ograniczony¹⁷⁴. Obecny tam, w mniejszym czy większym stopniu, model Beveridge'a, uzasadniające

¹⁷² Innowacyjność ma bardzo szeroki zakres znaczeniowy i odnosi się do różnych układów i struktur ekonomicznych (np. przedsiębiorstw) lub społeczno-ekonomicznych (np. jednostek samorządu terytorialnego). W przypadku oceny efektywności systemów podatkowych czy ubezpieczeń społecznych brać należy kryteria oceny z punktu widzenia państwa, a także beneficjentów (przedsiębiorstw, obywateli – podatników/płatników składek). Z innowacyjnością systemów ubezpieczeń społecznych koresponduje idea innowacji społecznych; por.

J.A. Jr. Phills, K. Deiglmeier, D.T. Miller, *Rediscovering Social Innovation*, „Stanford Social Innovation Review”, Fall 2008,

http://www.ssireview.org/articles/entry/rediscovering_social_innovation/;

J. Howaldt, M. Schwarz, *Social Innovation: Concepts, research fields and international trends*, IMO International Monitoring, 2010,

http://www.internationalmonitoring.com/fileadmin/Downloads/Trendstudien/IMO%20Trends_tudie_Howaldt_englisch_Final%20ds.pdf (data dostępu: 21.12.2014 r.),

¹⁷³ Por. H.C. Kunreuther, M.V. Pauly, S. McMorrow, *Insurance...* op. cit., s. 265-266.

¹⁷⁴ Por. G. Esping-Andersen, *The Three Worlds of Welfare Capitalism*, Cambridge: Polity Press & Princeton: Princeton University Press, 1990.

potrzebę wypłaty świadczeń finansowanych z obciążeń fiskalnych, jest powiązany z rozwiązaniami składowymi wraz z dobrowolnymi prywatnymi systemami oszczędnościowymi.

Doświadczenia z USA wskazują, że bezpieczeństwo i komfort dożywotniego dochodu gwarantowanego w ramach świadczeń emerytalnych mogą czasem zaniknąć. Przyszłe emerytury w ramach indywidualnych kont emerytalnych (Individual Retirement Accounts, IRA) opierają się na dużej elastyczności. Umożliwia to, w pewnym stopniu, decyzje optymalizacyjne związane z kształtowaniem wysokości łącznych świadczeń (w tym dostarczanych przez tradycyjne kanały polityki socjalnej). W rzeczywistości, przyszli emeryci korzystający z różnego rodzaju planów oszczędnościowych, oferowanych przez instytucje finansowe, otrzymują wiele preferencji podatkowych¹⁷⁵.

Do innowacji ubezpieczeniowych należy zaliczyć produkty oferowane przez sektor prywatny, m.in. long-term care insurance (LTC/ LTCI), będące uzupełnieniem dla Medicare czy Medicaid. Zamysłem jest zapewnienie ubezpieczonym (pod pewnymi warunkami) długoterminowej opieki (w domu, pobyt w hospicjum, w domu opieki czy wsparcie związane z chorobą Alzheimera). Ubezpieczenie LTC/LTCI pokrywa również koszty pielęgniarza/pięlegniarki, a także opiekuna socjalnego. W USA oferowane są dwa rodzaje polis ubezpieczeniowych LTC, a mianowicie: (1) „kwalifikowalne podatkowe” (TQ) – świadczenia, wypłacane osobom wymagającym opieki minimum 90 dni i niezdolnych do wykonania 2 lub więcej codziennych czynności; (2) „niekwalifikowalne podatkowe” (NTQ) – czynnikiem uruchamiającym tę polisę jest wspólne rozpoznanie choroby przez lekarza ubezpieczonego i pracownika firmy ubezpieczeniowej. Świadczenia w formie usług pielęgnacyjnych czy opieki nie są jednak traktowane w sposób preferencyjny podatkowo. Ze względu na szybkie starzenie się społeczeństwa amerykańskiego (*mass aging* – termin wprowadzony przez Y-P. Chena¹⁷⁶), w tym również na wsi, rośnie zainteresowanie tym rodzajem produktów ubezpieczeniowych, którego zakres jest szerszy niż standardowe ubezpieczenia zdrowotne. Wysokość składki LTC/LTCI zależy od kilku determinant, tj. (1) wieku ubezpieczonego, (2) długości płaconia składek, (3) ochrony przed inflacją, (4) stanu zdrowia (preferowany, przeciętny, poniżej przeciętnego).

Mając na uwadze unowocześnienie systemu rolniczych ubezpieczeń społecznych w Polsce, nie należy zapominać, że relatywnie niskie (w porównaniu

¹⁷⁵ J. Mahaney, *Innovative Strategies to Help Maximize Social Security Benefits*, Prudential, 2012, <http://research.prudential.com/documents/rp/InnovativeSocialSecurityNov2012.pdf>.

¹⁷⁶ Por. Y-P. Chen, *Funding long-term care in the United States: The role of private insurance*, The Geneva Papers on Risk and Insurance, 2001, 26(4), s. 656-666; Y-P Chen, *Funding long-term care: Applications of the trade-off principle in both public and private sectors*, Journal of Aging and Health, February 2003, 15(1), s. 15-44.

do ogółu społeczeństwa) składki ubezpieczeniowe decydują o niskich kosztach pracy w sektorze rolnym, a w konsekwencji są jedną z wiodących przewag konkurencyjnych polskiego rolnictwa (na tle krajów Europy Zachodniej). Istotna jest zdolność do reformowania (czy raczej „czynności akomodacyjnych”/dostosowawczych) do tempa zmian demograficznych i gospodarczych, biorąc pod uwagę, że wolne zasoby pracy nagromadzone na wsi są „uwalniane” głównie do sektora usług w miastach i obszarach podmiejskich. Biorąc pod uwagę niekorzystnie przebiegające (z punktu widzenia efektywności systemów emerytalnych) procesy demograficzne, ważne jest uwzględnienie zachęt podatkowych czy też innych instrumentów polityki socjalnej do poprawy przyrostu naturalnego. Przy obecnych uwarunkowaniach (preferencyjny system podatkowy dla sektora rolnego) nie jest możliwe przejście do modelu państwa dobrobytu (typu skandynawskiego), które charakteryzuje się bardzo wysokimi stawkami podatku dochodowego od osób fizycznych. Choć model skandynawski jest bardzo skutecznym w walce z nierównościami dochodowymi, a także spełnia dobrze rolę redystrybucyjną, jego obecność w niektórych państwach wynika z pewnego rodzaju utrwalonych tradycji (np. funkcjonowanie partii socjaldemokratycznych już od lat 20./30. XX w.)¹⁷⁷.

Z punktu widzenia utrzymania dobrej kondycji sektora finansów publicznych (ich zrównoważenia również w perspektywie długoterminowej) niezbędne jest też uwzględnienie zmian w wydatkach socjalnych i tempie rozwoju społecznego. Potrzebne jest też zdefiniowanie, czym jest i czym powinno być zrównoważone finansowanie sektora publicznego. Problem ten odnosi się do określenia, za pomocą jakich instrumentów wspierać zrównoważone finansowanie „państwa opiekuńczego”. Widoczna jest także potrzeba rozpoznania, jak i w jakim zakresie „szoki egzogeniczne” oddziałują na państwa wspierające sferę socjalną. Konieczne jest również baczniejsze przyjrzenie się podstawom podatkowym, a także zredukowanie nadmiernej liczby zwolnień, ulg podatkowych oraz innych luk¹⁷⁸.

Konkludując, innowacyjność w zakresie systemów ubezpieczeń społecznych należy rozpatrywać z punktu widzenia zrównoważenia fiskalnego (poziom makro), równowagi na rynku pracy, dobrobytu społecznego, a także maksymalizowania użyteczności oczekiwanej (poziom mikro). Wynika z tego, że pomiar i

¹⁷⁷ Por. S. Kuhnle, *International modelling in the making of the Nordic social security systems*, [w:] *Beyond Welfare State Models: Transnational Historical Perspectives on Social Policy*, pr. zbiorowa pod red. P. Kettunen i K. Petersen, Edward Elgar Publishing, Cheltenham/ Northampton 2011, s. 76-78.

¹⁷⁸ B. Greve, *Financing the Welfare States – Changes and Challenges*, [w:] *Innovation in Social Services: The Public-Private Mix in Service Provision, Fiscal Policy and Employment*, pr. zbiorowa pod red. T. Sirovátka i B. Greve, Ashgate, Farnham/Burlington 2014, s. 56-77.

ocena innowacyjności systemów ubezpieczeń społecznych są niezwykle skomplikowane i muszą bazować na solidnych podstawach metodycznych, zaczerpniętych z różnych subdyscyplin/obszarów naukowych (m.in. finanse publiczne, ekonomia sektora publicznego, ekonomia rozwoju, mikroekonomiczne podstawy teorii ryzyka). Warto podkreślić, że rozpatrywana tu innowacyjność jest kategorię relatywną (w ujęciu międzynarodowym), wszak niektóre rozwiązania/narzędzia polityki społecznej są adaptowane do państw, w których do tej pory nie były wykorzystywane.

Podsumowanie

Kategoria konkurencyjności systemów podatkowych, a także ubezpieczeń społecznych w odniesieniu do poszczególnych krajów jest niezwykle złożona, zatem jej ocena w ujęciu międzynarodowym wiąże się z przyjęciem licznych uproszczeń dotyczących ewaluacji kryteriów sprawiedliwości, redystrybucji, efektywności (relacji efektów do nakładów) czy funkcjonalności administracyjnej¹⁷⁹. Konieczne zatem może być dokonanie oceny za pomocą wiązki miar/wskaźników zarówno z perspektywy państwa, jak również podatników (czy grup podatników, jak w przypadku rolników). Z punktu widzenia ewidencji i sprawozdawczości podatkowej niezbędne jest nie tylko określenie wysokości stawki, a także ustalenia sposobu szacowania dochodu podatkowego. Zakładając, że trendem, od którego nie ma ucieczki, stanie się objęcie podatkiem dochodowym gospodarstw towarowych (spełniając pewne kryteria, np. wartość produkcji towarowej powyżej ustalonego limitu), niezbędne są dalsze badania empiryczne dotyczące oddziaływania obciążeń na dochody podatkowe rolników ustalone w różny sposób.

Choć rachunkowość finansowa, wraz z prymatem zasady memoriałowej, obowiązującej szczególnie przy sporządzeniu bilansu oraz rachunku zysków i strat jednostki gospodarczej, nie będzie nigdy tożsama z rozwiązaniami podatkowymi, to na płaszczyźnie aplikacyjnej można poszukiwać narzędzi wspierających ewidencję i sprawozdawczość zorientowaną na oba wspomniane cele. Zaprezentowane przykłady z państw pozaeuropejskich wskazują na duże znaczenie prawidłowej ewidencji zapasów w określenie wysokości dochodu z gospodarstwa rolniczego. W istocie, największą trudnością przy wprowadzaniu nowatorskich rozwiązań podatkowych, obejmujących polskich rolników, może być konieczność systematycznej ewidencji na potrzeby sprawozdawczości podatkowej. Polska jest przykładem państwa, w którym jedynie znikoma część gospodarstw zobowiązana jest do sporządzania sprawozdań finansowych. Dotyczy to głównie wielkotowarowych podmiotów mających osobowość prawną¹⁸⁰.

O poprawie pozycji konkurencyjnej systemu podatkowego obejmującego gospodarstwa rolnicze decydować będzie szereg powiązanych ze sobą czynników jakościowych. Istotną rolę może odgrywać poprawa edukacji i świadomości finansowej rolników, związanej z uwypukleniem roli informacji finanso-

¹⁷⁹ M. Myrsky, *What does a Good Tax System Require?* http://www.djoef-forlag.dk/sites/ntj/files/2012/2012_10.pdf; OECD, Centre for Tax Policy and Administration, *GAP001 Principles of Good Tax Administration – Practice Note*, 1999 (<http://www.oecd.org/tax/administration/1907918.pdf>).

¹⁸⁰ Por. W. Dzun, *Zmiany strukturalne w gospodarstwach osób prawnych w okresie przed-i poakcesyjnym (lata 1996-2010)*, *Zagadnienia Ekonomiki Rolnej*, nr 3/2014, s. 20-44.

wych generowanych w systemie finansowym gospodarstwa rolniczego. Służyć mogą temu mniej lub bardziej sformalizowane przedsięwzięcia podejmowane wspólnie przez ośrodki doradztwa rolniczego, instytuty badawcze i uczelnie.

Należy też zaznaczyć, że kategoria dochodu – jako nadwyżki ekonomicznej – jest nieodzowna do projektowania bardziej złożonych systemów zarządzania ryzykiem (np. z uwzględnieniem ubezpieczeń przychodów, czy w dalszej perspektywie, dochodów rolniczych wzorem pewnych rozwiązań funkcjonujących już w np. Kanadzie). Należy jednak dysponować szeregami czasowymi obejmującymi co najmniej kilka lat (np. 5 lat). Dzięki temu możliwe będzie określenie, w ujęciu procentowym, spadku dochodu w odniesieniu do średniej kilkuletniej.

Szczegółowość, klarowność i jednoznaczność przepisów określających sposób ustalania dochodu podatkowego determinują znacząco poziom kosztów transakcyjnych (na poziomie gospodarstwa), a także kosztów administracyjnych i operacyjnych (na poziomie organów państwowych). Uporządkowany system prawa podatkowego – z jednej strony – zapobiega pojawianiu się nadużyć podatkowych, z drugiej strony – ogranicza możliwości wykorzystania różnego rodzaju technik zarządzania podatkami, co wpływa na konkurencyjność tego systemu.

Poprawa konkurencyjności polskiego sektora rolnego wiązać się będzie z szeregiem przekształceń o charakterze jakościowym, w tym upowszechnieniem komputerowych systemów rachunkowości rolniczej. Takie narzędzia, w powiązaniu ze wsparciem ze strony doradców rolnych, mogłyby ułatwić określanie dochodu na potrzeby podatkowe (w tym planowanego podatku dochodowego z działalności rolniczej), a także dla celów związanych z procesami zarządzania zasobami finansowymi.

Niewielkie obciążenia finansowe, a przede wszystkim niewielka ich odczuwalność w bieżących decyzjach finansowych jest istotnym elementem sprzyjającym uzyskaniu przewag konkurencyjnych polskich gospodarstw na poziomie krajowym czy też wspólnotowym. Co więcej, niskie obciążenia gospodarstw w stosunku do uzyskiwanych dochodów mogą istotnie poprawiać konkurencyjność gospodarstw na poziomie sektorowym. Należy jednak zauważyć, że podatek rolny uprzywilejowuje silniejsze, większe obszarowo gospodarstwa, a tym samym staje się nieefektywnym instrumentem kształtowania konkurencyjności wewnątrz sektora rolniczego. Taka sytuacja wymusza więc dokonanie zmian w systemie opodatkowania gospodarstw rolnych.

W opinii rolników główną przyczyną odmienności warunków prowadzenia działalności rolniczej w Polsce i pozostałych krajach UE, a co za tym idzie konkurencyjności gospodarstw rolnych na arenie międzynarodowej jest zróżnicowanie poziomu dopłat do produkcji oraz lepsze wyposażenie gospodarstw UE

w środki do produkcji. Rolnicy uważają, że te elementy znacząco wpływają na poprawę konkurencyjności gospodarstw. Z ich opinii wynika, że do wzmocnienia konkurencyjności polskiego rolnictwa mogą przyczynić się również zmiany w systemie podatkowym rolników, wśród których wymieniają: przyjęcie dochodu za podstawę opodatkowania działalności rolniczej, wprowadzenie ulg i zwolnień podatkowych do systemu, niewielkie obciążenie dochodu stawką podatkową na poziomie ok. 10%, opcjonalne wprowadzenie szacunkowej metody ustalania dochodu w gospodarstwach najmniejszych i najsłabszych ekonomicznie.

Rozwiązania przyjęte w systemie rolniczych ubezpieczeń społecznych, a także opodatkowaniu tej grupy zawodowej, decydują o relatywnie niskich kosztach pracy w sektorze rolnym (w ujęciu międzynarodowym, w szczególności na tle państw zachodnioeuropejskich). Preferencyjne traktowanie wyrażone przez niski poziom obciążeń podatkowych i paropodatkowych (głównie składek na rzecz KRUS) decyduje o pozycji konkurencyjnej sektora rolnego, a w rezultacie przetwórstwa spożywczego. Dotychczas przyjęte rozwiązania są przedmiotem krytyki, zwłaszcza w kontekście kwestionowania klasycznych zasad przyświecających tworzeniu systemu podatkowego i ubezpieczeniowego (głównie zasad sprawiedliwości, w tym równości).

Potencjalna reforma systemu rolniczych ubezpieczeń społecznych powinna bazować na doświadczeniach państw, w których występowały rozwiązania preferencyjne dla tej grupy społecznej. Zmiany w systemie rolniczych ubezpieczeń społecznych mogą mieć swoje implikacje w poziomie bezpieczeństwa ekonomicznego ludności wiejskiej, a także wpłynąć na podaż dóbr publicznych przez gospodarstwa rolnicze. Z tego względu, wszelkie posunięcia na płaszczyźnie instytucjonalnej muszą być poprzedzone wnikliwymi badaniami, w tym testowaniem reakcji pojedynczych podmiotów na zmiany o charakterze ilościowym (np. wzrost stawki ubezpieczeń społecznych) czy jakościowym.

Przeprowadzone analizy pozwoliły wyodrębnić czynniki mające wpływ na konkurencyjność systemów podatkowych i ubezpieczeniowych. Wśród nich należy wymienić: poziom i wysokość obciążeń finansowych, charakter ulg i zwolnień podatkowych, sposób obliczania dochodu rolniczego, rozpiętości pomiędzy dochodem podatkowym i finansowym, zastosowana metoda obliczania dochodu podatkowego, innowacyjne rozwiązania wprowadzane do systemów, edukacja podatkowa i ubezpieczeniowa rolników w kontekście możliwości wykorzystania danych rachunkowych do zarządzania gospodarstwem, przejrzyste i nieskomplikowane metody ustalania dochodu gospodarstwa rolnego czy też klarowność i jednoznaczność przepisów podatkowych. Połączenie tych wszystkich elementów może skutecznie wpływać na wzrost konkurencyjności

polskiego systemu podatkowego i ubezpieczeniowego w rolnictwie nie tylko na poziomie krajowym, ale również międzynarodowym.

Nie jest możliwe skonstruowanie „idealnego” systemu ubezpieczeń społecznych, który mógłby być zaadaptowany do większości państw. Różnice w uwarunkowaniach politycznych (np. oddziaływanie ustroju federalnego, widoczne w USA i Kanadzie), makroekonomicznych (m.in. związane ze stopą bezrobocia, wzrostem PKB, procesami inflacyjnymi/deflacyjnymi, stopniem „otwartości” gospodarki danego kraju, poziomem deficytu i długu publicznego) powodują, że decydenci polityczni powinni kreować rozwiązania „dopasowane” do specyfiki sytuacji gospodarczej i społecznej danego państwa. Osiami płaszczyzny reformy ubezpieczeń społecznych są, po pierwsze, zmiany społeczno-demograficzne, dotyczące również ludność wiejską, po drugie, „zrównoważenie fiskalne”, związane z poziomem wydatków na funkcjonowanie systemu ubezpieczeń społecznych. Oznacza to, że dopasowanie systemu rolniczych ubezpieczeń społecznych do swego rodzaju „matrycy społeczno-fiskalnej” będzie procesem długotrwałym i wieloetapowym, opartym często na szacunkach. Dlatego też istotne jest poprzedzenie reformy rolniczych ubezpieczeń społecznych obowiązkiem uproszczonej ewidencji i sprawozdawczości dochodu z gospodarstwa rolniczego.

Literatura

1. Abel-Smith B., *The Beveridge Report: Its origins and outcomes*, „International Social Security Review”, 45, 1992.
2. Abgabenordnung in der Fassung der Bekanntmachung vom 1. Oktober 2002 (BGBl. I S. 3866; 2003 I S. 61), die zuletzt durch Artikel 16 des Gesetzes vom 25. Juli 2014 (BGBl. I S. 1266) geändert worden ist.
3. Agriculture and Agri-Food Canada and Statistics Canada, *Understanding Measurements of Farm Income*, Farm Income and Adaptation Policy Directorate Agriculture and Agri-Food Canada Publication No. 2060/B, Agriculture Division Statistics Canada Catalogue No. 21-525-XIE, 2000.
4. Agriculture and Agri-Food Canada, *AgriStability*, Guide to the 2014 AgriStability Interim Application (1 of 5), <http://www.agr.gc.ca/eng/?id=1382542043445>.
5. Allingham M.G., Sandmo A., *Income tax evasion: a theoretical analysis*, „Journal of Public Economics”, Volume 1, Issues 3–4, November 1972.
6. Andreoni J., Erard B., Feinstein J., *Tax Compliance*, „Journal of Economic Literature”, Vol. 36, No. 2, 1998.
7. Baldwin R., Krugman P., *Agglomeration, integration and tax harmonisation*, European Economic Review, vol. 48, 2004.
8. Barry P.J., Ellinger P.N., *Financial Management in Agriculture*, Prentice Hall, Upper Saddle River 2012.
9. Begg D., *Makroekonomia*, Polskie Wydawnictwo Ekonomiczne, Warszawa 2007.
10. Berent Ch., *Holes in the safety net? Social security and the alleviation of poverty in a comparative perspective*, The Year 2000 International Research Conference on Social Security Helsinki, 25-27 September 2000.
11. Blaug M., *Metodologia ekonomii*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 1995.
12. Bogacka-Kisiel E., *Gospodarstwo domowe jako podmiot gospodarczy*, [w:] *Finanse osobiste. Zachowania – produkty – strategie*, pr. zbior. pod red. E. Bogackiej-Kisiel, Wyd. Naukowe PWN 2012.
13. Brennan G., Buchanan J.M., *Tax Instruments as Constraints on the Disposition of Public Revenues*, Journal of Public Economics, No 9, 1978.
14. Breyer F., *Mikroökonomik: Eine Einführung*, Springer-Verlag, Berlin Heidelberg, 2011.
15. Brown J.R., Kapteyn A., Mitchell O.S., *Framing Effects and Expected Social Security Claiming Behavior*, NBER Working Paper No. 17018, May 2011, <http://www.nber.org/papers/w17018>.

16. Burak K., *Konkurencja podatkowa*, Informacja nr 1152, Biuro Studiów i Ekspertyz, Warszawa 2005.
17. Canada Revenue Agency, *Farming Income 2013*, <http://www.cra-arc.gc.ca/E/pub/tg/t4003/t4003-e.html>.
18. Castells M., *Der Aufstieg der Netzwerkgesellschaft: Teil 1 der Trilogie Das Informationszeitalter*, Springer-Verlag, Heidelberg 2013.
19. Chen Y-P, *Funding long-term care: Applications of the trade-off principle in both public and private sectors*, Journal of Aging and Health, February 15(1), 2003.
20. Chen Y-P., *Funding long-term care in the United States: The role of private insurance*, The Geneva Papers on Risk and Insurance, 26(4), 2001.
21. Chołaj H., *Procent jako kategoria ekonomiczna w gospodarce chłopskiej*, PWE, Warszawa 1963.
22. *Competition*, <http://www.thefreedictionary.com/competition>.
23. *Competitiveness*, <http://www.businessdictionary.com/definition/competitiveness.html>.
24. Czarny E., *Mikroekonomia*, Polskie Wydawnictwo Ekonomiczne, Warszawa 2006.
25. Czechowski P., red. nauk., *Polityka Rolna Unii Europejskiej [w:] Prawo rolne*, pr. zbior. Wyd. LexisNexis, Warszawa 2013.
26. Doluschitz R., Morath C., Pape J., *Agrarmanagement*, UTB, Stuttgart (Hohenheim) 2011.
27. Dziemianowicz R. I., Przygodzka R., *Zasady opodatkowania gospodarstw rolnych w Unii Europejskiej i możliwości ich adaptacji w Polsce*, Wieś i Rolnictwa, nr 2 (131), Warszawa 2006.
28. Dzun W., *Zmiany strukturalne w gospodarstwach osób prawnych w okresie przed- i poakcesyjnym (lata 1996-2010)*. Zagadnienia Ekonomiki Rolnej, nr 3, Warszawa 2014.
29. Eilenberger G., Ernst D., Toebe M., *Betriebliche Finanzwirtschaft. Einführung in Investition und Finanzierung, Finanzpolitik und Finanzmanagement von Unternehmungen*, Oldenbourg Wissenschaftsverlag GmbH, München 2013.
30. Engel E., Hines J.R., *Understanding tax evasion dynamics*, NBER Working Paper Series, No. 6903, National Bureau of Economic Research, 1999.
31. Esping-Andersen G., *The Three Worlds of Welfare Capitalism*, Cambridge: Polity Press & Princeton: Princeton University Press, 1990.
32. European Commission Directorate-General for Agriculture and Rural Development, *CAP Towards 2020 Impact Assessment*, Brussels, 2011.

33. European Commission, Directorate-General for Agriculture and Rural Development, *Developments in the income situation of the EU agricultural sector*, Brussels, December 2010.
34. European Commission, Farm Accountancy Data Network <http://ec.europa.eu/agriculture/rica/>.
35. Fanelli J. M., Medhora R., *Finance and Competiveness. Framework and synthesis* [w:] *Finance and Competiveness in Developing Countries*, International Development Research Centre, Ottawa 2002.
36. Farkowski C., *Dochodowe różnicowanie rodzin chłopskich*, Wyd. SGGW-AR, Warszawa, 1991.
37. *Fiscalite et securite social: Le secteur agricole*, OECD 2005.
38. Flejterski S., *Metodologia finansów. Podręcznik akademicki*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2007.
39. Floriańczyk Z., Mańko S., D. Osuch, R. Płonka, *Wyniki Standardowe 2012 uzyskane przez gospodarstwa rolne uczestniczące w Polskim FADN Część I. Wyniki Standardowe*, IERiGŻ-PIB, Warszawa 2013.
40. Garelli S., *The Fundamentals and History of Competitiveness* [w:] *Imd World Competitiveness Yearbook 2014*, <http://www.imd.org/uupload/imd.website/wcc/Fundamentals.pdf>
41. Gasson R., Errington E., *The Family Farm Business*, CAB International, Oxon 1993.
42. Głąbiński S., *Nauka skarbowości. Uzupełnienie. Zmiany w polskim ustawodawstwie skarbowym w okresie od 1925 do marca 1927 r.*, Wyd. nakł. Autora, Warszawa 1925.
43. Gomułowicz A., Małecki J., *Podatki i prawo podatkowe*, wyd. 4, Ars Boni i Aequi, Poznań 2000.
44. Goraj L., Naneman J., Zagórski M., *Uwarunkowania i konsekwencje opodatkowania rolnictwa w Polsce*, Forum Inicjatyw Rozwojowych, Warszawa 2014.
45. Goraj L., Olewnik E., *FADN i Polski FADN (Sieć danych rachunkowych gospodarstw rolnych i system zbierania i wykorzystywania danych rachunkowych z gospodarstw rolnych)*, IERiGŻ-PIB, Warszawa 2013.
46. Goraj L., *Zasadność i sposoby pomiaru dochodów w indywidualnych gospodarstwach rolnych w Polsce*, Organizacja, Ekonomia i Problemy Społeczne, Ubezpieczenia w rolnictwie, Materiały i Studia, KRUS, Warszawa 2009.
47. Gorynia B., Jankowska M., *Klasy a międzynarodowa konkurencyjność i internalizacja przedsiębiorstwa*, Difin, Warszawa 2008.

48. Gorynia M., *Poziomy analizy w naukach ekonomicznych*, „Economista”, nr 4, 1993.
49. Gorzelak E., *Dochody ludności rolniczej w Polsce*, Ludowa Spółdzielnia Wydawnicza, Warszawa 1990.
50. Green A., Mostafa T., Presto J., *The Chimera of Competitiveness: Varieties of Capitalism and the Economic Crisis*, Centre for Learning and Life Chances in Knowledge Economies and Societies, 2010, http://www.ioe.ac.uk/study/documents/Chimera_of_Competitiveness.pdf).
51. Greve B., *Financing the Welfare States – Changes and Challenges* [w:], *Innovation in Social Services: The Public-Private Mix in Service Provision, Fiscal Policy and Employment*, pr. zbiorowa pod red. T. Sirovátka i B. Greve, Ashgate, Farnham/Burlington 2014.
52. Grochowski Z., *Szacunek dochodów ludności rolniczej z produkcji rolnej pracy zarobkowej i innych źródeł*, Zagadnienia Ekonomiki Rolnej, nr 5, Warszawa, 1971.
53. Gruzziel K., *Opodatkowanie rolnictwa w ocenie rolników indywidualnych*, Roczniki Naukowe SERiA, tom VIII, zeszyt 4, Warszawa-Poznań-Kraków 2006.
54. Gruzziel K.: *Opodatkowanie jako czynnik konkurencyjności rolnictwa w opinii rolników indywidualnych*. Roczniki Naukowe SERiA, tom X, zeszyt 1, Warszawa - Poznań - Lublin 2008.
55. Guastella G., Moro D., P. Sckokai, Veneziani M., *CAP Effects on Agricultural Investment Demand in Europe*, Italian Association of Agricultural and Applied Economics, Congress Papers 2013 Second Congress, June 6-7, Parma, Italy 2013.
56. Guastella G., Veneziani M., Sckokai P., Moro D., *Simulation Results on the Impact of Changes in the Main EU Policy Tools on Farm Investment Behaviour*, Factor Markets Working Paper 56.
57. Haig M., *The concept of Income in The Federal Income Tax*, New York 1921.
58. Hill B., *Understanding the Common Agricultural Policy*, Earthscan, Oxon 2012.
59. Horvath P., *Das Controllingkonzept. Der Weg zu einem wirkungsvollen Controllingsystem*, DTV Deutscher Taschenbuch, München 2009.
60. Howaldt J., Schwarz M., *Social Innovation: Concepts, research fields and international trends*, IMO International Monitoring, 2010, http://www.internationalmonitoring.com/fileadmin/Downloads/Trendstudien/IMO%20Trendstudie_Howaldt_englisch_Final%20ds.pdf.

61. Hughes K.H., *Building the Next American Century: The Past and Future of American Economic Competitiveness*, Johns Hopkins University Press, Baltimore 2005.
62. IT364 ARCHIVED – Commencement of Business Operations, <http://www.cra-arc.gc.ca/E/pub/tp/it364/it364-e.html>.
63. Jajuga K., *Elementy nauki o finansach. Kategorie i instrumenty finansowe*, Polskie Wydawnictwo Ekonomiczne, Warszawa 2007.
64. Jetté-Nantel S., Freshwater D., Beaulieu M., Katchova A., *Farm Income Variability and Off-Farm Diversification in Canadian Agriculture*, Agriculture and Rural Working Paper Series, Catalogue no. 21-601-M – No. 93.
65. Jette-Nantel S., *Implications of Off-Farm Income for Farm Income Stabilization Policies, Theses and Dissertations – gricultural Economics*. Paper 15. http://uknowledge.uky.edu/agecon_etds/15, 2013.
66. Joan Violet Robinson, „The Concise Encyclopedia of Economics,” 2008. Library of Economics and Liberty. <http://www.econlib.org/library/Enc/bios/Robinson.html>.
67. Jurcewicz A., *Wspólna Polityka Rolna Unii Europejskiej*, [w:] *Prawo rolne*, pr. zbior. pod red. P. Czechowskiego, Wyd. LexisNexis, Warszawa 2013.
68. Kay R., Edwards W., Duffy P., *Farm Management*, McGraw-Hill, New York 2012.
69. Kisiel M., *Pieniądz a finanse gospodarstwa domowego* [w:] *Finanse osobiste. Zachowania – produkty – strategie*, pr. zbior. pod red. E. Bogackiej-Kisiel, Wydawnictwo Naukowe PWN, 2012.
70. Kłós B., *Kanadyjski system emerytalny*, Analizy BAS, nr 16(83), 19 października 2012 r., <http://orka.sejm.gov.pl/WydBAS.nsf/0/23E2E00519A>
71. Komar A., *Systemy podatkowe krajów UE*, PWE, Warszawa 1996.
72. Kopalinski W., *Słownik wyrazów obcych i zwrotów obcojęzycznych*, PRO-media CD, Łódź/ De Agostini Polska, Warszawa, <http://www.slovníkonline.pl/kopalinski/C2FB55B87B4910E7C12565E90046C087.php>
73. Korenik D., Korenik S., *Podstawy finansów*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2004.
74. Kosikowski C., Ruśkowski E., *Finanse i prawo finansowe*, Warszawa 1994.
75. Kotlikoff L.J., *Saving* [w:] *Concise Encyclopedia of Economics* (2nd ed.), pr. zbior. pod red. D.R. Henderson, Library of Economics and Liberty, Indianapolis 2008;

76. Krugman P., *Competitiveness: A Dangerous Obsession*, "Foreign Affairs"
<http://www.foreignaffairs.com/articles/49684/paulkrugman/competitiveness-a-dangerous-obsession> (data dostępu: 1.12.2014).
77. Krugman P., Wells R., *Makroekonomia*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2012.
78. Krzyżanowski A., *Nauka skarbowości*, Wyd. Fiszer i Majewski, Poznań 1932, s. 120.
79. Kuhnle S., *International modelling in the making of the Nordic social security systems*, [w:] *Beyond Welfare State Models: Transnational Historical Perspectives on Social Policy*, pr. zbiorowa pod red. P. Kettunen i K. Petersen, Edward Elgar Publishing, Cheltenham/ Northampton 2011.
80. Kulawik J., Lelong P-Y., Pawłowska-Tyszko J. (red.), M. Soliwoda, *Systemy podatkowe w krajach Unii Europejskiej*, PW 2011-2014 nr 83, IERiGŻ-PIB, Warszawa 2013.
81. Kunreuther H.C., Pauly M.V., McMorrow S., *Insurance & Behavioral Economics. Improving Decisions in the Most Misunderstood Industry*, Cambridge University Press, New York 2013.
82. Ladner P., *The Urban Food Revolution: Changing the Way We Feed Cities*, New Society Publishers, Gabriola Island, 2011.
83. Landreth H., Colander D.C., *Historia myśli ekonomicznej*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2005.
84. Langemeier M.R., *Financial Ratios Used in Financial Management, Farm Management Guide MF-270, Financial Management 3 – Revised November 2011*, <http://www.ksre.ksu.edu/bookstore/pubs/mf270.pdf>.
85. Lawrence R.Z., *Competitiveness*, *The Concise Encyclopedia of Economics*. 1993. Library of Economics and Liberty, <http://www.econlib.org/library/Enc1/Competitiveness.html> (data dostępu: 1.12.2014).
86. Liebman J.B., Luttmer E.F.P., *Would People Behave Differently If They Better Understood Social Security? Evidence From a Field Experiment*, NBER Working Paper No. 17287 August 2011, Revised December 2011, <http://www.nber.org/papers/w17287.pdf>.
87. Litwińczuk H., *Prawo bilansowe*, KiK, Warszawa 1995.
88. Litwińczuk H., *Prawo podatkowe przedsiębiorców*, wyd. 3, KiK Konieczny i Kruszewski, Warszawa 2001.
89. Mahaney J., *Innovative Strategies to Help Maximize Social Security Benefits*, Prudential, 2012, <http://research.prudential.com/documents/rp/InnovativeSocialSecurityNov2012.pdf>.

90. Mańko St., *Analiza finansowa gospodarstwa rolniczego*, FAPA-ARMA, program P9105/0/141E, Warszawa, 1995.
91. Marciniak S., *Makro- i Mikroekonomia. Podstawowe problemy*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2005.
92. Marshall A., *Principles of Economics*, 1920 [w:] Library of Economics and Liberty, <http://www.econlib.org/library/Marshall/marP30.html>.
93. Mecke I., *Stichwort: internationale Wettbewerbsfähigkeit*, Gabler Wirtschaftslexikon, Springer Gabler Verlag (Herausgeber), <http://wirtschaftslexikon.gabler.de/Archiv/6868/internationale-wettbewerbsfaehigkeit-v10.html>.
94. Mendoza E., Tesar L., *Why hasn't tax competition triggered a race to the bottom? Some quantitative lessons from the EU*, Journal of Monetary Economics, vol. 52, 2005.
95. Milewski R., *Podstawy ekonomii*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2003.
96. Mill J.S., *Principles of Political Economy with some of their Applications to Social Philosophy*, red. W.J. Ashley, 1909 [w:] Library of Economics and Liberty, <http://www.econlib.org/library/Mill/mlP14>.
97. Musgrave R.A. i Musgrave P.B., *Public finance In theory and practice*, McGraw-Hill Book Company, New York 1980.
98. Mußhoff O., Hirschauer N., *Modernes Agrarmanagement. Betriebswirtschaftliche Analyse- und Planungsverfahren* (2. Auflage), Verlag Franz Vahlen, München 2011.
99. Myrsky M., *What does a Good Tax System Require?* http://www.djoef-forlag.dk/sites/ntj/files/2012/2012_10.pdf.
100. OECD, Centre for Tax Policy and Administration, *GAP001 Principles of Good Tax Administration – Practice Note*, 1999 (<http://www.oecd.org/tax/administration/1907918.pdf>).
101. Nawrot R.A., *Szkodliwa konkurencja podatkowa*, Difin, Warszawa 2011.
102. Niezgodą D., *Zróżnicowanie dochodów w gospodarstwach rolnych oraz jego przyczyny*, Zagadnienia Ekonomiki Rolnej nr 1 (318), Warszawa 2009.
103. OECD, *Globalisation and Competitiveness: Relevant Indicators*, STI Working Papers 1996/5, Paris 1996.
104. *Off-Farm Diversification in Canadian Agriculture*, Agriculture and Rural Working Paper Series, Catalogue no. 21-601-M – No. 93.
105. Olchowicz I., *Rachunkowość podatkowa*, Vademecum Rachunkowości, Wydanie 9, Dyfin, Warszawa 2011.

106. Olson K.D., *Economics of Farm Management in a Global Setting*, John Wiley & Sons, Inc., Hoboken 2011.
107. Oręziak L., *Konkurencja podatkowa a międzynarodowe przepływy kapitału*, International Journal of Management and Economics, Wyd. Kolegium Gospodarki Światowej SGH t. 21, Warszawa 2007.
108. Owsiak S., *Finanse publiczne. Teoria i praktyka*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 1999.
109. Penn State Extension, *Understanding Your Federal Farm Income Taxes*, <http://extension.psu.edu/business/ag-alternatives/farm-management/understanding-your-federal-farm-income-taxes> (data dostępu: 24.11.2014).
110. Phills J.A. Jr., Deiglmeier K., Miller D.T., *Rediscovering Social Innovation*, „Stanford Social Innovation Review”, Fall 2008, http://www.ssireview.org/articles/entry/rediscovering_social_innovation/.
111. Howaldt J., Schwarz M., *Social Innovation: Concepts, research fields and international trends*, IMO International Monitoring, 2010, <http://www.internationalmonitoring.com/fileadmin/>.
112. Pieńkowska S., *Kanadyjski system ubezpieczeń emerytalnych*, „Polityka Społeczna” 2005, nr 10.
113. Pierścionek Z., *Strategie konkurencji i rozwoju przedsiębiorstwa*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2007.
114. Pluskota P., Rumiński R., *Elementy finansów przedsiębiorstw*, [w:] Elementy finansów i bankowości, pr. zbior. pod red. S. Flejterskiego i B. Świeckiej, CeDeWu, Warszawa 2007.
115. Podstawka M., Gołasa P., *Ubezpieczenia społecznie i opodatkowanie działalności rolniczej, stan obecny i perspektywy zmian*, Ubezpieczenia w rolnictwie, Materiały i Studia 40/2011, KRUS, Warszawa 2011.
116. Podstawka M., *Opodatkowanie rolnictwa i perspektywy jego zmian*. Wydawnictwo SGGW, Warszawa 1995.
117. Pohorille M., *Ceny i dochody w rolnictwie*, PWRiL, Warszawa, 1972.
118. Preston McAfee R., Lewis T.R., Dale D.J., *Introduction to Economic Analysis*, Version 2.1, <http://www.muhenberg.edu/media/contentassets/pdf/economicanalysis/IEA.pdf>.
119. Probst H.-J., *Controlling: Richtig planen, analysieren und steuern*, Redline Verlag, München 2014.
120. Ramsey F. P., *A Mathematical Theory of Saving*, *The Economic Journal*, Vol. 38, No. 152 (Dec., 1928), <http://www.jstor.org/stable/2224098>.

121. Raphael D., *Addressing the social determinants of health in Canada: bridging the gap between research findings and public policy*, "Policy Options", March 2003.
122. Ratajczak M., *Ekonomia i edukacja ekonomiczna w dobie finansyzacji gospodarki* [w:] *Ekonomia dla przyszłości. Fundamentalne problemy teorii ekonomii i praktyki gospodarczej*, red. E. Mączyńska, PTE, Warszawa 2014.
123. Rojewski M., Stańko St., Rychlik T., *Czynniki kształtujące poziom produkcji i dochodów w rolnictwie*, PWRiL, Warszawa 1987.
124. Rosen H.S., Gayer T., *Public Finance*, McGraw Hill, New York 2010.
125. Rychlik T., Kosieradzki M., *Podstawowe pojęcia w ekonomice rolnictwa*, PWRiL, Warszawa 1981.
126. Sala-I-Martin X., Bilbao-Osorio B., Di Battista A., Drzeniek Hanouz M., Galvan C., Geiger Th., *The Global Competitiveness Index 2014–2015: Accelerating a Robust Recovery to Create Productive Jobs and Support Inclusive Growth*, World Economic Forum, 2014.
127. Service Canada, Contributions to the Canada Pension Plan, <http://www.servicecanada.gc.ca/eng/services/pensions/cpp/contributions/index.shtml>.
128. Simons H.C., *Personal Income Taxation. The definition on income as a problem of fiscal policy*, The University of Chicago Press, Chicago-London 1965.
129. Skawińska E., *Ocena sprawności gospodarki rynkowej* [w:] *Makroekonomia. Teoretyczne i praktyczne aspekty gospodarki rynkowej*, pr.zbiór. E. Skawińska, K.G. Sobiech, K.A. Nawrot, PWE, Warszawa 2008.
130. Skonieczny J., *Działania adaptacyjne przedsiębiorstwa*, Przegląd Organizacji, nr 6, 2001.
131. Smith A.J., *The competitive advantage of nations: is Porter's Diamond Framework a new theory that explains the international competitiveness of countries?* „Southern African Business Review”, Vol. 14, No.1, 2010.
132. Smyczek S. *Racjonalność gospodarowania dochodami w polskich gospodarstwach domowych*, Wydawnictwo Akademii Ekonomicznej w Katowicach, Katowice 2005.
133. Social Insurance and Allied Services, Report by Sir William Beveridge Presented to Parliament by Command of His Majesty November 1942, <http://www.fordham.edu/halsall/mod/1942beveridge.html>.
134. Social Security, OASDI and SSI Program Rates & Limits, 2014, http://www.socialsecurity.gov/policy/docs/quickfacts/prog_highlights/RateSLimits2014.html.
135. Social Security, Primary Insurance Amount,

- <http://www.ssa.gov/oact/cola/piaformula.html> (data dostępu: 28.11.2014).
136. Soliwoda M., *Podejście behawioralne i eksperyment ekonomiczny w finansach rolnictwa*; Zagadnienia Ekonomiki Rolnej, nr 1, 2014.
 137. Stańko St., *Poziom i zróżnicowanie dochodów w rolnictwie w 1987 i 1992 r. gospodarstw ze względu na dochód z działalności rolniczej* [w:] *Procesy dostosowawcze w rolnictwie chłopskim dla gospodarki rynkowej*, Wydawnictwo SGGW, Warszawa, 1994.
 138. Sure M., *Moderne Controlling-Instrumente: Bewährte Konzepte für das operative und strategische Controlling*, Verlag Franz Vahlen GmbH, München 2009.
 139. Świecka B., *Elementy finansów gospodarstw domowych*, [w:] *Elementy finansów i bankowości*, pr. zbior. pod red. S. Flejterskiego i B. Świeckiej, CeDeWu, Warszawa 2007.
 140. Szymański W., *Czy globalizacja musi być irracjonalna?* Oficyna Wydawnicza SGH w Warszawie, Warszawa 2007.
 141. Tiebout Ch. M., *A Pure Theory of Local Expenditures*, The Journal of Political Economy, Vol. 64, No. 5, Published The University of Chicago Press, Chicago 1956.
 142. Tusińska M., *Konkurencyjność międzynarodowa a rozwój społeczno-gospodarczy*, Wydawnictwo UE w Katowicach, Katowice 2014.
 143. Ustawa o rachunkowości z dnia 29 września 1994 roku (jednolity tekst ustawy, Dz. U. z 2013 r. Nr 0, poz. 330).
 144. Van der Klaauw W., Wolpin K.I., *Social Security and the Retirement and Savings Behavior of Low Income Households*, Journal of Econometrics, July, 145(1-2).
 145. Varian H.R., *Intermediate Microeconomics: A Modern Approach*, Ninth Edition, W.W. Norton & Company, New York, 2014.
 146. Vrolijk H.C.J., Poppe K.J., *Income volatility and income crises in the European Union*, [w:] *Income stabilisation in European agriculture. Design and economic impact of risk management tools*, pr. zbior. pod red. M.P.M. Meuwissen, M.A.P.M. van Asseldonk, R.B.M. Huirne, Wageningen Academic Publishers, Wageningen 2008.
 147. Wasilewski M., Gruzziel K., *Funkcjonowanie systemu podatkowego w rolnictwie oraz propozycje zmian w opinii rolników indywidualnych*, Finanse, Rynki Finansowe, Ubezpieczenia nr 50, Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Szczecińskiego, Szczecin 2012.
 148. Weber T. O., Fookan J., Herrmann B., *Behavioural Economics and Taxation*, Taxation Papers, Working Paper N. 41, 2014.

149. Wesche R., *Besteuerung der Land und Forstwirtschaft*, Raport 1247/2009, Aid Infodienst, Bonn 2009.
150. Wilson J., Wildasin D., *Capital Tax Competition: bane or boon*, Journal of Public Economics, vol. 88, 2004.;
151. Wilson J., *Theories of tax competition*, National Tax Journal, vol. 52, 1999.
152. Zaleśkiewicz T., *Psychologia ekonomiczna*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2011,
153. Zdzitowiecki J., *Pojęcie dochodu w polski podatku dochodowym*, wyd. Gebethner i Wolff, Poznań 1939.
154. Zegar J., *Przesłanki i uwarunkowania polityki kształtowania dochodów w rolnictwie*, Wyd. IERiGŻ, Warszawa 2001.
155. Zegar St., *Rolnictwo III Rzeczypospolitej*, Mazowsze Studia Regionalne, nr 15/2014, Mazowieckie Biuro Planowania Regionalnego, Warszawa 2014.
156. Zieliński R., *Pojęcie dochodu podatkowego*, PiP 2009/10/48-56, [www. lex.pl](http://www.lex.pl)
157. Zodrow G., Mieszkowski P., *Pigou, Tiebout, property taxation, and the underprovision of local public goods*. Journal of Urban Economics, vol. 19, 1986.

EGZEMPLARZ BEZPŁATNY

*Nakład 470 egz., ark. wyd. 6,77
Druk i oprawa: EXPOL Włocławek*